

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ: ЕКОНОМІКА, ФІНАНСИ, ПРАВО

Науковий журнал

Виходить 6 разів на рік

Заснований у січні 2010 р.

Журнал визнано ДАК МОН України

як фахове видання з юридичних наук

**№4 (99)
2018**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

МАЗАРАКІ Анатолій Антонович, д. е. н., професор, КНТЕУ

Заступник головного редактора

ПРИТУЛЬСЬКА Наталія Володимирівна, д. т. н., професор, КНТЕУ

Відповідальний секретар

МЕЛЬНИЧЕНКО Світлана Володимирівна, д. е. н., професор, КНТЕУ

Члени редакційної колегії

з економічних наук:

БЛАНК Ігор Олександрович, д. е. н., професор, професор кафедри економіки та фінансів підприємства КНТЕУ.

БЄЛОСТЕЧНИК Григорій Леонович, д. е. н., професор, ректор Молдавської економічної академії.

БОЙКО Аліна Василівна, д. е. н., доцент, професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики КНТЕУ.

ВОЛОСОВИЧ Світлана Василівна, д. е. н., професор, професор кафедри фінансів КНТЕУ.

ГЕСЦЬ Валерій Михайлович, д. е. н., професор, директор Інституту економіки та прогнозування НАН України.

ГОСПОДАРОВІЧ Анджей, д. е. н., професор, ректор Вроцлавського економічного університету (Польща).

ДОБІЯ Мечислав, д. е. н., професор Краківського університету економіки (Польща).

ДУБОВИК Тетяна Віталівна, д. е. н., доцент, професор кафедри маркетингу та реклами КНТЕУ.

КАЛЮЖНА Наталія Геннадівна, д. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин КНТЕУ.

КВАЧ Ярослав Петрович, д. е. н., професор, директор Одеського інституту фінансів КНТЕУ.

ЛАЦЕ Наталя, д. е. н., професор Ризького технічного університету (Латвія).

МЕЛЬНИК Тетяна Миколаївна, д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин КНТЕУ.

ОНИЩЕНКО Володимир Пилипович, д. е. н., професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин КНТЕУ.

ПАНКОВ Дмитро Олександрович, д. е. н., професор, завідувач кафедри Білоруського державного економічного університету (Мінськ).

ПЕДЬ Ірина Валерівна, д. е. н., доцент, професор кафедри міжнародних економічних відносин КНТЕУ.

САЙ Валерій Миколайович, к. е. н., доцент, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків КНТЕУ.

ФЕДУН Ігор Леонідович, д. е. н., доцент, професор кафедри міжнародних економічних відносин КНТЕУ.

ЦИГАНОВ Сергій Андрійович, д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародних фінансів Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

ШЛЮСАРЧИК Богуслав, д. е. н., професор Жешувського університету (Польща).

ЯЦЕНКО Ольга Миколаївна, д. е. н., професор кафедри міжнародної торгівлі Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана.

з юридичних наук:

АНЦЕЛЕВИЧ Герольд Олександрович, к. ю. н., професор, професор кафедри міжнародного публічного права КНТЕУ.

БАКАЛІНСЬКА Ольга Олегівна, д. ю. н., доцент, завідувач кафедри міжнародного приватного, комерційного та цивільного права КНТЕУ.

БЕРЗІН Павло Сергійович, д. ю. н., професор, заступник декана з наукової роботи Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

БЕРЛАЧ Анатолій Іванович, д. ю. н., професор, професор кафедри адміністративного права Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

БРЕДІ Річард, директор Британського центру сприяння розвитку права, координатор проекту «Британське законодавство XXI сторіччя» (Велика Британія, м. Лондон).

ГУРЖІЙ Тарас Олександрович, д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права КНТЕУ.

ДЕНИСОВ Володимир Наумович, д. ю. н., професор, завідувач відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

КАЛЮЖНИЙ Ростислав Андрійович, д. ю. н., професор, заступник директора з наукової роботи Юридичного інституту Національного авіаційного університету.

КОШИЛЕНКО Олександр Любимович, д. ю. н., професор, директор Інституту законодавства Верховної Ради України.

ОСИКА Сергій Григорович, к. ю. н., професор кафедри міжнародних економічних відносин КНТЕУ.

ОЛІЙНИК Олег Вікторович, д. ю. н., професор кафедри загальноправових дисциплін КНТЕУ.

ПРИМАК Володимир Дмитрович, д. ю. н., професор кафедри міжнародного приватного, комерційного та цивільного права КНТЕУ.

ЯЦУК Ева, д. філософії, доцент, проректор Вищої школи торгівлі, економіки і права в Радомі (Польща).

Засновник, редакція,
видавець і виготовлювач

**КИЇВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
ТОРГОВЕЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Завідувач редакції

І. В. Кривицька

Редактори А. П. Долгая,

В. М. Дудник, І. Й. Рассказова

Художньо-технічний редактор

А. А. Савчук

Підписано до друку 05.09.2018.

Тираж 200 пр. Зам. 785.

Адреса редакції, видавця,
виготовлювача:

вул. Чигоріна, 57, м. Київ,

Україна, 01601

Телефон редакції: 529-30-61

E-mail: zt@knteu.kiev.ua

Свідчення про державну
реєстрацію
серія КВ № 22092-11992ПР
від 16.05.2016

Індекс журналу в Каталогі
видань України на 2018 рік –
09641

Надруковано на обладнанні КНТЕУ

Свідчення суб'єкта видавничої
справи серія ДК № 4620
від 03.10.2013

Видається за рекомендацією
Вченої ради КНТЕУ
(протокол засідання № 10
від 21.06.2018)

Передрук і переклади
матеріалів, опублікованих
у журналі, дозволяються лише
зі згоди автора та редакції

Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: Індекс Копернікус (Index Copernicus); реферативній базі даних «Україніка наукова», а також у пошуковій системі Академії Google (Google Scholar)

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2018

ЗМІСТ

ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

ДЕШКО Л.	Принцип «de minimis non curat praetor» в міжнародному праві	5
ГУРЖІЙ Т.	Інформаційне право: виклики гібридної війни	16
ГАРАДЖАЄВ Д.	Юридична сила актів Конституційного Суду Азербайджану	27
ОСАУЛЕНКО С.	Гарантії права громадян на свободу об'єднання у політичні партії	34
МІКІЧУРОВА О.	Право людини на отримання взаємної вигоди від співробітництва	43
ДЕРУНЕЦЬ Н.	Вплив резолюцій Генеральної Асамблеї ООН на міжнародно-правове регулювання торговельних відносин	50

ПРИВАТНЕ ПРАВО

КОРОТКА Н.	Врегулювання спору за участю судді в цивільному процесі	59
ВОЛОКИТІН Д.	Правові аспекти надання незначної державної допомоги суб'єктам господарювання	67

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ЧАПЛЯН С.	Правова природа криптовалют	74
ТИЩЕНКО Ю.	Поняття «послуга»: в міжнародному та вітчизняному праві	89
ЩЕБЕТУН І.	Системи місцевого самоврядування: доктринальні підходи до визначення поняття	99

C O N T E N T

PUBLIC LAW

DESHKO L.	The principle of «de minimis non curat praetor» in International Law	5
GURZHIY T.	Information Law: the Challenges of the Hybrid Warfare	16
GARADZHAIEV D.	The legal force of the acts of the Constitutional Court of Azerbaijan	27
OSAULENKO S.	Guarantees of the right of citizens to freedom of association in political parties	34
MIKICHUROVA O.	The human right to obtain mutual benefits from cooperation	43
DERUNETS N.	Impact of resolutions of the UN General Assembly on international legal regulation of trade relations	50

PRIVATE LAW

KOROTKA N.	Dispute settlement with the participation of a judge in the civil process	59
VOLOKYTIN D.	Legal aspects of provision de minimis state aid to subjects of entrepreneurship	67

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

CHAPLIAN S.	Legal nature of the cryptocurrency	74
TYSHCHENKO Yu.	The concept of «service»: in International and National Law	89
SHCHEBETUN I.	The systems of local self-government: doctrinal approaches to the definition of the concept	99

СОДЕРЖАНИЕ

ПУБЛИЧНОЕ ПРАВО

ДЕШКО Л.	Принцип «de minimis non curat praetor» в международном праве	5
ГУРЖИЙ Т.	Информационное право: вызовы гибридной войны	16
ГАРАДЖАЕВ Д.	Юридическая сила актов Конституционного Суда Азербайджана	27
ОСАУЛЕНКО С.	Гарантии права граждан на свободу объединения в политические партии	34
МИКИЧУРОВА О.	Право человека на получение взаимной выгоды от сотрудничества	43
ДЕРУНЕЦ Н.	Влияние резолюций Генеральной Ассамблеи ООН на международно-правовое регулирование торговых отношений	50

ЧАСТНОЕ ПРАВО

КОРОТКАЯ Н.	Урегулирование спора с участием судьи в гражданском процессе	59
ВОЛОКИТИН Д.	Правовые аспекты предоставления незначительной государственной помощи субъектам хозяйствования	67

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

ЧАПЛЯН С.	Правовая природа криптовалют	74
ТИЩЕНКО Ю.	Понятие «услуга»: в международном и отечественном праве	89
ЩЕБЕТУН И.	Системы местного самоуправления: доктринальные подходы к определению понятия	99

ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

UDC 341.01

DESHKO Liudmyla,

Doctor of Law, associate professor, Head of the Department of International Public Law of the Kyiv National University of Trade and Economics

THE PRINCIPLE OF «DE MINIMIS NON CURAT PRAETOR» IN INTERNATIONAL LAW

The new condition, introduced by the European Court of Human Rights, is considered, according to which the Court uses the principle of «de minimis non curat praetor». The content of the criteria for assessing the availability or absence of significant harm, inflicted on individuals and legal entities, who apply to the European Court of Human Rights, has been examined.

Keywords: Human Rights, European Court of Human Rights, European Commission on Human Rights, de minimis, de minimis non curat praetor.

Дешко Л. Принцип «de minimis non curat praetor» в международном праве. Рассмотрено новое условие, введенное Европейским Судом по правам человека, в соответствии с которым Суд при рассмотрении дел не занимается мелочами (de minimis non curat praetor). Исследовано содержательное наполнение критериев оценки наличия или отсутствия существенного вреда, нанесенного физическим и юридическим лицам, которые обращаются в Европейский суд по правам человека.

Ключевые слова: права человека, Европейский суд по правам человека, Европейская Комиссия по правам человека, de minimis, de minimis non curat praetor.

Background. The principle «de minimis non curat praetor» has been known since the times of ancient Rome. However, by 01.06.2010, the concept of «de minimis» was formally absent in texts of international documents, although it was systematically mentioned in special opinions of the members of the European Commission on Human Rights, for example, «Eyoum-Priso vs. France», «HFK-F. vs. Germany», «Lechesne vs. France», judges of the European Court of Human Rights, let's say, «Dudgeon vs. U.K.», «O'Halloran and Francis vs. U.K.», «Micallef vs. Malta» as well as in

objections submitted to the European Court of Human Rights by the respondent states, for example, in «Koumoutsea and others vs. Greece» [1]. The practice of the European Court of Human Rights (hereinafter – the Court) shows that since 1972 the Court itself has been veiled in applying this principle, for example, in the case of «X. vs. U.K.» of 05.11.1981 [2].

The increasing need for international courts, in particular the need for the European Court of Human Rights and the Committee of Ministers of the European Council to enable international courts to continue to play their leading role in protecting human rights raised the issue of the need and expediency of changing the international legal mechanism of access to the courts. As a matter of urgency, the European Court of Human Rights has faced this issue considering the steady increase in number of applications filed with the Court [3]. On 13.05.2004, the member states of the European Council signed Protocol № 14 to the Convention, which entered into force on 01.06.2010 [4]. In accordance with the amendments made to it by the Convention [5], the Court declares inadmissible any individual application filed under Article 34 if it considers that the applicant has not suffered material damage. On 26–27 of April 2011 the High-Level Conference of the States-members of the European Council noting with concern the continued increase in number of applications filed with the Court, called on the Court to give full effect to the new admissibility of cases in accordance with the principle that the Court does not deal with trifles (*de minimis non curat praetor*) [6].

«Substantial damage» is a complex abstract concept. From the case the Court formulates the legal position (s) on the interpretation of this convention. At the same time, the very use by the Court of the principle of «*de minimis non curat praetor*» and the list and content of the *de minimis* criteria as a new condition for the admissibility of an individual statement by the European Court of Human Rights is causing heated debate among judges, governments of the member States of the European Council, lawyers and experts.

This article is a continuation of the discussion initiated by the author for the first time in the legal science of the debate on the principle of «*de minimis non curat praetor*» and on the list and content of the criteria for assessing the existence or absence of material damage suffered by the applicant before the European Court of Human Rights [7].

Analysis of recent researches and publications. The introduction of a new condition for the admissibility of an application to the Court, «the existence of material damage to which the applicant suffered» deepened former discourses of the scientists of the constitutionalists and the individualists with respect to the principle of «*de minimis non curat praetor*» (researchers: J. Gerards, L. Glas [8], D. Gudyuma [9], N. Sevostyanova [10], N. Vogiatzis [11] and others), and also gave impetus to the intensification of the discussions of scientists about the role of this new condition in the international legal mechanism of access to the Court, as well as on the general criteria for

assessing (measuring) its availability or absence (researchers: D. Shelton [12], B. Raine, E. Wicks, C. Ovey [13] and others).

The **aim** of the article is to determine the role and place of the principle of «de minimis non curat praetor» in international law.

Materials and methods. The normative basis of the study is international treaties, law-making decisions of the European Court of Human Rights. The empirical basis of the study is the materials of the court practice, official statistics on the subject. The methodological basis of the research was the general methods of scientific knowledge as well as those used in legal science: methods of analysis and synthesis, formal-logical, comparative legal, statistical, etc. The statistical method was used to generalize the practice of the European Court of Human Rights.

Results. In accordance with the amendments made to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the Protocol № 14 of 13.05.2004 the Court declares inadmissible any individual application filed under Article 34 if it considers that the applicant has not suffered material damage, if only the respect for human rights guaranteed by the Convention and the thereto protocols does not require the consideration of the application on the merits. The introduction of this new condition for the admissibility of an individual statement by the European Court of Human Rights was the result of a compromise between constitutionalists and individualists [14].

According to the position of the constitutionalists, which was not only the bulk of the judges of the Court, but the majority of the members of the Committee of Ministers of the Council of Europe as well, the Court must have special powers to reject cases that do not overlook important issues under the Convention. Constitutionalists are opposed by supporters of so-called individual justice or «individualists». They consider «substantial harm» and the principle of «de minimis non curat praetor» a barrier to filing complaints to the Court by individuals or legal entities, and underlines that the legality of the European Court of Human Rights for individuals is at the heart of judicial protection [15]. Nikos Vogiatzis argues that «the admissibility criterion: undermines direct access to justice at the international level; affects the right of individual petition to the Strasbourg Court; constitutes a misunderstanding of the subsidiarity principle within the Convention machinery» [11]. Janneke Y. Gerards', Lize R. Glas' scientific researches explore two approaches to the notion of access to justice both generally and for the Convention system specifically. The main argument of the researches is to show the value of taking a substantive approach to access to justice in the Convention system [8]. N. Sevostyanova in the dissertation entitled «Appeal to the European Court of Human Rights as the realization of the right to access to justice» warns that «... in the presence of unconditional positive decisions, it is necessary to recognize that there is a probability of lowering the level of access to the ECHR ... so that the concept of «substantial harm» is a very abstract category. Due to the lack of normative

specification, this could be the reason for the rejection of a large number of individual statements, which in essence are violations of the Convention and need to be considered by the Court» [10].

At the same time there was no decrease in the level of access to the European Court of Human Rights because of their rejection on the criterion of absence of «significant harm».

So, after enacting of the Protocol № 14 to the Convention on 01.06.2010, the Court applied this criterion in 9 decisions on admissibility on 31.03.2011. In two judgment decisions on the merits the Court rejected the objection of inadmissibility by the respondent State, which was based on the criterion of *de minimis* [16]. According to the statistics of the European Court of Human Rights in 2016, 53.500 new applications were filed with the Court. Compared to 2015 (40.550 applications), the overall increase is 32 %. 27.300 of them were identified as the subject to a single judge sitting and likely to be declared inadmissible (a decrease of 1 % relative to 2015). 26.200 applications were identified as likely to be considered by chambers or committees (an increase of 100 %) [17]. In 2017 63,350 applications were allocated to a judicial formation, an overall increase of 19% compared with 2016 (53,400). 49,400 of these were identified as Single-Judge cases likely to be declared inadmissible (an increase of 36 % in relation to 2016). Single judge applications continue to be processed as soon as they are identified as qualifying for such a procedure. 13,950 applications were identified as probable Chamber or Committee cases (a decrease of 18 %). 85,951 applications were disposed of judicially, an increase of 123 % in relation to 2016 (38,506). The number of cases disposed of exceeded those allocated by more than 22,500. As a result, the stock of allocated applications pending before the Court decreased over the year, by 29 % from 79,750 to 56,250. As at 31.12.2017 the number of applications pending at this pre-judicial stage stood at 12,600, a decrease of 9 % in relation to the same date the previous year (13,800). The number of applications disposed of administratively in 2017 was 22,650, a decrease of 8 %. 61 % of these files were disposed of for failure to comply with the requirements of Rule 47 of the Rules of Court (contents of an individual application). In 2017 70,356 applications were declared inadmissible or struck out of the list of cases by a Single Judge, a Committee, a Chamber or a Grand Chamber, a 92 % increase compared with 2016 (36,579). The Single-Judge formation decided 66,156 applications in 2017, an increase of 113 % compared with 2016 (30,996). In 2017, 2,282 applications were struck out by a Chamber or a Committee, in a decision, following a friendly settlement or a unilateral declaration, a decrease of 40 % (3,772 in 2016). Friendly settlements (1,528) decreased by 24 % (2,006 in 2016) and unilateral declarations decreased by 57 % (754 compared to 1,766 in 2016). The remainder of the applications were declared inadmissible by a Grand Chamber, Chamber or a Committee or struck out by these formations on other grounds [18].

Furthermore, Article 35 (3) (b) of the Convention contains the following clause: the respect for human rights guaranteed by the Convention and the protocols thereto requires an examination of the merits, even if the applicant has not suffered material damage. As it has been already noted, this is precisely a compromise between the positions of the constitutionalists and the idealists. As you see, the condition of the admissibility of an individual statement – «significant harm» – is not absolute. If the applicant has not suffered material damage, but respect for human rights requires substantive consideration, the Court cannot declare individual application as inadmissible [7].

The foregoing suggests that the introduction of a condition for the admissibility of cases in accordance with the principle that the Court does not deal with trifles (*de minimis non curat praetor*) does not restrict applicants' right of access to the European Court of Human Rights, as well as it does not restrict the right to individual treatment. These rights are the cornerstone of the convention system, although the convention has a subsidiary nature. The purpose of introducing a new eligibility criterion for individual applications was solely to ensure the effectiveness of the conventional mechanism in the short, medium and long term [7].

As it has been already noted, at the moment p. «b» clause 3 of Art. 35 of the Convention contains two reservations: 1) The European Court of Human Rights cannot declare inadmissible any individual application if respect for human rights requires the consideration of an application in substance; 2) no case can be rejected on the ground of a new admissibility condition if the national court has not considered it properly.

The hypothesis of the first reservation is an indication of the fact that the Court undertakes to declare any individual application admissible. Thus, in the case «Korolev vs. Russia» the European Court of Human Rights, even assuming that the applicant did not suffer material damage, notes referring to the report of the Commission in the case of «Thayerer vs. The United Kingdom» of 14.12.1976 [19], that further consideration of the case is necessary if it concerns general issues affecting the observance of the Convention.

The analysis of these decisions as well as the judgments of the European Court of Human Rights in the case of «Finger vs. Bulgaria» of 10.05.2011 [20], suggests that such a circumstance as respect for human rights provided for in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and thereto protocols, even if there is an assumption that the applicant did not suffer material damage, requires the admissibility of such an individual statement by the Court since it raised issues on general character with regard to the observance of the rules of the Convention: 1) the need to clarify the obligations of States in accordance with the Convention; 2) to force the respondent State to resolve a structural problem affecting the interests of other persons in the same position as the applicant.

In the «Hiviж vs. Serbia» judgment decision of 13.09.2011 [21] the Court noted that even assuming that the applicant had not suffered material damage, the matter concerns issues of public interest and needs to be

considered due to inconsistencies in the judicial practice of the regional Belgrade Court regarding the right to fair wages and equal pay for equal work, that is the right to increase equal payments for all police officers belonging to the same category (§ 36–42) [22].

Consequently, even assuming that the applicant did not suffer material damage, the European Court of Human Rights declares a suitable individual application because in the case: 1) issues on the public interest are raised; 2) issues on the non-conformity of national court practice with the requirements of the Convention are raised; 3) the question raised as to the existence of a structural problem affecting the interests of other persons in the same position as the applicant and which State respondent would have to solve.

This is in fact, attention is drawn not so much to the subject of violation (pecuniary damage), but to its general object (violation of law, encroachment on social relations) [23; 24].

Thus, the European Court of Human Rights, even assuming that the applicant did not suffer material injury, cannot declare inadmissible any of individual claims that raise the question of the application of the Law, the interpretation of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and National Law. In this regard that concerns the issue of the interpretation of domestic law; the role of the European Court of Human Rights is to ensure effects of such an interpretation compatible with the Convention. The problem of interpretation of domestic legislation should be decided by the national authorities [25].

The analysis of practice of the European Court of Human Rights regarding the application of paragraph «b» clause 3 of Art. 35 suggests that respect for human rights does not require the Court to consider the application if: 1) the relevant national legislation and practice has been changed, and similar issues have already been resolved in other cases which the Court has considered; 2) if the relevant law has abolished and the complaint has only a historical character; 3) if the Court or the Council of Ministers has already considered this issue as a complex problem [26].

The removal of the second «b» clause 3 of Art. 35 of the Convention warning clause will not become a barrier to access to the Court, in accordance with the Protocol № 15 to the Convention, which was opened for signature on 24.06.2013. D. Gudyma states: «... it appears that in the light of its (Court) reform, aimed at «unloading cases of «ballast» and also taking into account the principles of subsidiarity and freedom of judgment, which will be enshrined in the preamble to the Convention, procedural irregularities in the consideration of cases before national courts may not be decisive for the fact that in the event of the inevitability of the damage sustained to the applicant, the latter's application was dealt with in substance by the Court». According to the scholar's thought, some states (where Ukraine can be included) in which the judicial system significantly impedes the violation of procedural rules – especially when the courts are overly busy affairs – may consider that according to the Protocol № 15 they receive a «carte blanche»

for such violations in «non-essential» affairs [24]. However, as D. Gudyma rightly emphasizes, it is unlikely to consider that it would be justified in such cases, where there is no place for fair trial [27, p. 21].

Taking into account the foregoing, it seems appropriate to emphasize that the proper administration of justice is a key principle of Article 6 of the Convention [28]. The right to a fair trial, in particular, for the proper administration of justice, extends onto all individuals (§ 53 of the judgment decision of the European Court of Human Rights in «Ramanauskas vs. Lithuania» dated 05.02.2008 [29]). Guaranteeing the right to a fair administration of justice is one of the legal foundations of a democratic society; ignoring this right cannot justify the pursued objective (§ 25 of the judgment of the European Court of Human Rights in the case of «Delkur vs. Belgium» of 17.01.1970). Inappropriate administration of justice is a violation of clause 1 of Art. 6 of the Convention (judgment decision of the European Court of Human Rights in «Van de Gourk vs. The Netherlands» of 19.04.1994, «Bendersky vs. Ukraine» dated 15.11.2007).

In addition, in its decisions the European Court of Human Rights has repeatedly stated that according to the practice that reflects the principle of the proper administration of justice; judicial decisions must adequately cover the motives on which they are based [30]. The criteria for observing the court's obligation to substantiate its decisions are: 1) the court accepted the evidence of the party (parties) having the following features which are specific, expedient, appropriate; in case of refusal of the court to accept the evidence suggested by the party (parties) in the court decision detailed and convincing reasons for such refusal are given; 2) the way in which the evidence was accepted as fair; 3) the way in which the evidence was evaluated as fair; 4) the consequences of the assessment of evidence and the application of legal norms are made in accordance with international treaties; 5) the procedure for the adoption of procedural decision as fair [31].

The Convention does not guarantee the protection of theoretical and illusory rights, but it guarantees the protection of the rights of specific and effective ones (judgment decision of the European Court of Human Rights in «Artico vs. Italy» dated 13.05.1980).

Thus, the principle of respect for human rights is the violation of the principle of the proper administration of justice. The European Court of Human Rights, even assuming that the applicant has not suffered material injury, cannot declare inadmissible any of individual application filed under Article 34 of the Convention if the respect for human rights guaranteed by the Convention and the thereto protocols require consideration of the application essence.

Conclusion. The conclusion given by the author in the article has been substantiated «Application of legal entities to the European Court of Human Rights: a significant disadvantage as the condition of admissibility»: The court granted full effect to the new admissibility of cases in accordance with the principle that the Court does not deal with trifles («de minimis non

curat praetor»). Although «substantial harm» is a complex abstract concept, the Court, however, has developed objective criteria for its application through the gradual development of precedent practice.

The purpose of introducing a new eligibility criterion for individual applications was solely to ensure the effectiveness of the conventional mechanism in the short, medium and long term. At present day the Court's general approach to the understanding of material harm is based on the idea that the violation of law regardless of the extent to which such a violation of a legal position has materialized should reach the minimum degree of gravity for consideration by the international court.

It has been established that the foregoing suggests that the introduction of a condition for the admissibility of cases in accordance with the principle that the Court does not deal with trifles (*de minimis non curat praetor*) does not restrict applicants' right of access to the European Court of Human Rights, as well as it does not restrict the right to individual treatment. These rights are the cornerstone of the convention system, although the convention system has a subsidiary nature.

It has been established that the European Court of Human Rights, even assuming that the applicant has not suffered material injury, cannot declare inadmissible any of individual claim that raises the question: the application of the Law, the interpretation of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, National law.

It has been established that respect for human rights, even if there is a presumption that the applicant did not suffer material damage, requires the admissibility of such an individual statement by the Court, since it raised issues of general character with respect to the observance of the Convention: 1) the need to clarify the obligations of States in accordance with The Convention; 2) to force the respondent State to resolve a structural problem affecting the interests of other persons in the same position as the applicant.

The following conditions have been identified in the presence of which respect for human rights does not require consideration of the application by the Court: 1) the relevant national law and the practice of its application have been changed, and similar issues have already been solved in other cases that were considered by the Court; 2) the relevant law was abolished and the complaint had only a historical character; 3) The Court or the Council of Ministers have already considered this issue as a complex issue.

It has been approved that withdrawal of the second warning clause «b» 3 of Art. 35 of the Convention in accordance with the Protocol № 15 to the Convention does not imply the violation of principles of fairness within the consideration of the applicant's case on the national level in the circumstances, in which the damage sustained by the applicant is not material, would not be covered by the principle of respect for human rights.

It has been substantiated that the principle of respect for human rights covers the violation of the principle of the proper administration of justice. The European Court of Human Rights, even assuming that the

applicant has not suffered material injury, cannot declare inadmissible any of individual application filed under the Article 34 of the Convention if the respect for human rights guaranteed by the Convention and the thereto protocols require consideration of the application essentially.

REFERENCES

1. Ancupova T. A. Obshhie i special'nye principy sudebnogo processa v Sovete Evropy. URL : <http://www.eurasian-advocacy.ru/pravosudie-i-pravookhranitel'naya-deyatelnost-v-evrazijskom-prostranstve/1428-obshchie-i-spetsialnye-printipy-sudebnogo-protsesta-v-sovete-evropy>.
2. Rishennja Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny u spravi «H. proty Velykobrytanii» vid 05.11.1981. URL : [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["X.V.UnitedKingdom"\],"sort":\["kdateAscending"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemd":\["001-57602"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
3. ECHR. Overview 1959–2017. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592017_ENG.pdf.
4. Protokol № 14 do Konvencii' pro zahyst prav ljudyny i osnovopolozhnyh svobod, jakyj zminjuje kontrol'nu systemu Konvencii', vid 13.05.2004. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_527.
5. Konvencija pro zahyst prav ljudyny i osnovopolozhnyh svobod vid 04.10.1950. Oficijnyj Visnyk Ukrai'ny. 1998. № 13. S. 270–302.
6. Protokol № 15 do Konvencii' pro zahyst prav ljudyny i osnovopolozhnyh svobod. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_a49.
7. Deshko L. Application of legal entities to the European Court of Human Rights: a significant disadvantage as the condition of admissibility // Croatian International Relations Review. URL : <http://cirr.irmo.hr/en/news/>.
8. Janneke Y. Gerards, Lize R. Glas. Access to justice in the European Convention on Human Rights system. Netherlands Quarterly of Human Rights. 2017. № 35(1). S. 11–30.
9. Gudyma D. Jevropejs'kyj sud z prav ljudyny: reformuvannja tryvaje (Protokol № 15 do Konvencii'). Visnyk nacional'noi' akademii' pravovyh nauk. 2013. № 3. S. 20–21.
10. Sevost'janova N. I. Zvernennja do Jevropejs'kogo Sudu z prav ljudyny jak realizacija prava na dostup do pravosuddja : avtoref dysertacija ... kand. juryd. nauk za special'nistju 12.00.11 – mizhnarodne pravo. Nacional'nyj universytet «Odes'ka jurydychna akademija». Odesa, 2011. 19 s.
11. Vogiatzis N. The admissibility criterion under article 35 (3) ECHR: a significant disadvantage' to Human Rights Protection? International & Comparative Law Quarterly. 2016. № 65. S. 185–211.
12. Shelton D. Significantly Disadvantaged? Shrinking Access to the European Court of Human Rights. Human Rights Law Review. 2016. № 16. S. 303–322.
13. Raine B., Wicks E., Ovey C. The European Convention on Human Rights. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2017.
14. Deshko L. M. Konstytucijne pravo na zvernennja do mizhnarodnyh sudovyh ustanov ta mizhnarodnyh organizacij. Uzhgorod, 2016.
15. Panteleeva K. Pretor ne zanimaetsja melochami, ili novyj kriterij priemlemosti zhalob v Evropejskij Sud po pravam cheloveka. Aktual'nye problemy rossijskogo prava. 2015. № 3 (52). S. 143–144.
16. ECHR. Statistics. URL : https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=reports&c=#n1347956700110_pointer.
17. Statystychni dani Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny shhodo novyh zajav, shho nadijshly u 2016 roci. URL : http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=reports&c=#n1347956700110_pointer.

18. Analysis of statistics 2017. URL https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2017_ENG.pdf.
19. Rishennja Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny u spravi «Tajrer proty Spoluchenogo Korolivstva» vid 14.12.1976. URL : [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-104180"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
20. Rishennja Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny u spravi «Finger proty Bolgarii» vid 10.05.2011. URL : [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Finger"\], "documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-104698"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
21. Rishennja Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny u spravi «Tivizh proty Serbii» vid 13.09.2011. URL : [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Tivizh"\], "documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-106192"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
22. Praktychnyj posibnyk shhodo pryjnjatnosti zajav. URL : http://www.eshr.soe.int/Dosuments/Admissibility_guide_UKR.rdf.
23. Gurzhij T. O. Logiko-filosofs'ki kategorii i klasyfikacija ob'ektiv administratyvnogo deliktu. Pravo Ukrai'ny. 2003. № 1. S. 12–17.
24. Gurzhij T. O. Predmet administratyvnogo deliktu. Pravo Ukrai'ny. 2006. № 7. S. 25–27.
25. Gurzhij T. O. Perspektyvy rozvytku administratyvno-deliktnogo zakonodavstva Ukrai'ny. Administratyvne pravo i proces. 2014. № 3. S. 156–168.
26. Deshko L. M. Konstytucijne pravo na zvernennja do mizhnarodnyh sudovyh ustanov ta mizhnarodnyh organizacij: porivnjal'no-pravove doslidzhennja. Kyi'v. 2017. 479 s.
27. Pravo na spravedlyvyj sud: praktyka Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny shhodo Ukrai'ny. URL : <http://old.minjust.gov.ua/7474>.
28. Rishennja Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny u spravi «Ramanauskas proty Lytvyy» vid 05.02.2008. URL : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/c48a563ee2b08a54c225758600379986?/>.
29. Deshko L. Criteria for the court's compliance with the obligation to provide justification of its decisions. TEISE. 2016. № 99. S. 186–193.
30. Deshko L. The right to a fair trial and the approach of Ukrainian courts to the justification and motivation of the court's decisions. Medzinbrodno vedec'ko konferencija (Bratislava, Slovensk' republika) FAKULTA PR'AVA, PANEURYP'SKA VYSOK' L'KOLA, Bratislava, Slovensk' republika. Bratislava. 2015. S. 117–121.
31. Deshko L. Konstytucijne pravo na zvernennja do mizhnarodnyh sudovyh ustanov ta mizhnarodnyh organizacij: porivnjal'no-pravove doslidzhennja: avtoref. dys...dokt. juryd. nauk zi special'nosti 12.00.02. – Konstytucijne pravo; municypal'ne pravo. Kyi'vs'kyj nacional'nyj universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyi'v, 2017.

Articles submitted to editor office of 28.08.2018.

Дешко Л. Принцип «de minimis non curat praetor» в міжнародному праві.

Постановка проблеми. До 1 червня 2010 року поняття «de minimis» формально було відсутнє в текстах міжнародних документів з прав людини, хоча систематично згадувалось в особливих думках членів Європейської Комісії з прав людини, суддів Європейського суду з прав людини, запереченнях, що були надані Європейському суду з прав людини державами-відповідачами. Практика Європейського суду з прав людини свідчить, що з 1972 р. і сам Суд завульовано застосовував принцип «de minimis non curat praetor». Дедалі більша завантаженість міжнародних судових установ, особливо Європейського суду з прав людини та Комітету Міністрів Ради Європи, потреба забезпечити міжнародним судам можливість і далі відігравати свою провідну роль у захисті прав людини загострили питання про необхідність та доцільність зміни міжнародно-правового механізму доступу до судів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запровадження нової умови прийнятності заяви до Суду – «наявність суттєвої шкоди, якої зазнав заявник», поглибило старі дискурси науковців – конституціоналістів та індивідуалістів –

щодо принципу «*de minimis non curat praetor*», а також стало поштовхом для активізації дискусій науковців щодо ролі цієї нової умови в міжнародно-правовому механізмі доступу до Суду, а також загальних критеріїв оцінки (виміру) її наявності чи відсутності.

Мета статті – визначити роль та місце принципу «*de minimis non curat praetor*» у міжнародному праві.

Матеріали та методи. Нормативну базу дослідження становлять міжнародні договори, правотворчі рішення Європейського суду з прав людини. Емпіричною базою дослідження є матеріали судової практики, офіційні статистичні дані з досліджуваної проблематики. Методологічною основою проведеного дослідження стали загальнонаукові та спеціально юридичні методи пізнання.

Результати досліджень. Критерій «суттєва шкода» заснований на ідеї, що порушення права, незалежно від того, наскільки істотним було таке порушення з правової позиції, має досягти мінімального ступеня тяжкості, щоб бути розглянутим міжнародним судом. Додатково аргументовано, що право на індивідуальне звернення до Європейського суду з прав людини є наріжним каменем конвенційної системи. З'ясовано, що Європейський суд з прав людини, навіть припускаючи, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, не може оголосити неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, яка порушує питання: застосування права, тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, національного права.

Висновки. Судом надано повну дію новій умові прийнятності справ відповідно до принципу, згідно з яким Суд не займається дрібницями (*de minimis non curat praetor*). Вона не обмежує право заявників на доступ до Європейського суду з прав людини, не обмежує право на індивідуальне звернення до нього. Ці права є основою конвенційної системи, хоча конвенційний механізм і має субсидіарний характер. Мета запровадження нового критерію прийнятності індивідуальних заяв полягає виключно в забезпеченні ефективності конвенційного механізму у коротко-, середньо- і довгостроковій перспективах. Хоча «суттєва шкода» є складним абстрактним поняттям, тим не менш Суд виробив об'єктивні критерії для його застосування за допомогою поступового розвитку прецедентної практики. Перелік і змістовне наповнення критеріїв оцінки наявності або відсутності суттєвої шкоди, якої зазнав заявник до Європейського суду з прав людини, є різним для фізичних і юридичних осіб – суб'єктів підприємництва. Оскільки Конвенція – живий інструмент, який повинен тлумачитися з огляду на умови сьогодення. Перелік критеріїв оцінки (виміру) наявності або відсутності суттєвої шкоди та їх зміст не можуть бути раз і назавжди встановленими. Вони змінюються залежно від реалій життя.

Ключові слова: права людини, Європейський суд з прав людини, Європейська Комісія з прав людини, *de minimis*, *de minimis non curat praetor*.

УДК 342.95:351.863

ГУРЖІЙ Тарас,

д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права Київського національного
торговельно-економічного університету

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО: ВИКЛИКИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано сучасний стан та перспективи розвитку національного інформаційного права. На прикладі сучасної України визначено коло інформаційних загроз гібридній війні, проаналізовано їх вплив на сферу національної безпеки, окреслено напрями нейтралізації, зокрема – засобами інформаційного права. Виснувано, що концепція розвитку національного інформаційного права в умовах гібридній війні має ґрунтуватися на ідеях балансу між інтересами національної безпеки та ідеями верховенства права.

Ключові слова: гібридна війна, національна безпека, інформаційна безпека, інформаційна війна, кібербезпека, інформаційне право, свобода думки, право на інформацію.

Гуржий Т. Информационное право: вызовы гибридной войны. Проанализированы современное состояние и перспективы развития национального информационного права. На примере современной Украины определен круг информационных угроз гибридной войны, проанализировано их влияние на сферу национальной безопасности, определены направления нейтрализации, в том числе – средствами информационного права. Сделан вывод о том, что концепция развития национального информационного права в условиях гибридной войны должна основываться на идеях баланса между интересами национальной безопасности и идеями верховенства права.

Ключевые слова: гибридная война, национальная безопасность, информационная безопасность, информационная война, кибербезопасность, информационное право, свобода мысли, право на информацию.

Постановка проблеми. Сучасна парадигма міждержавних стосунків ґрунтується на безумовній повазі державного суверенітету та нетерпимості до випадків збройного тиску на членів світової спільноти. Будь-які акти збройної агресії підлягають загальному осуду та тягнуть за собою застосування широкого комплексу політичних і економічних санкцій, покликаних стати непідйомним тягарем для країни-агресора. За таких умов, коли відкрите збройне вторгнення загрожує нападнику міжнародною ізоляцією, втратою ринків і життєво важливих ресурсів, «груба та прямолінійна сила зброї» дедалі частіше поступається місцем завуальованим методам зовнішньо-політичного втручання (як-то

© Гуржій Т., 2018

організація диверсій, проведення кібератак, підтримка сепаратистських рухів, поширення антидержавних настроїв, втручання у вибори тощо). Комплексне та координоване використання цих методів заведено іменувати «гібридною війною» (*hybrid warfare*), оскільки, на відміну від війни в класичному розумінні, вони передбачають не безпосередню збройну боротьбу, а багатоаспектну підривну діяльність, спрямовану проти ключових сфер життєдіяльності цільової (*targeted*) держави.

Масштабне розгортання такої діяльності чинить потужний вплив на всі аспекти суспільного життя. Воно обумовлює стрімку появу та зміну цілих пластів суспільних відносин, пов'язаних з участю країни в політичному, економічному та інформаційному протистоянні, мобілізацією населення, проведенням антитерористичних і військових операцій, організацією заходів безпеки, зміною статусу окремих територій, відсутністю контролю за ділянками державного кордону, запровадженням санкцій, стихійними соціальними процесами. Впорядкування цих відносин – першочергове завдання національної системи права та більшості її окремих галузей. Великою мірою саме від оперативності та якості правового реагування залежить стратегічний успіх протидії викликам гібридної війни.

Важлива роль у цьому процесі відводиться інформаційному праву, яке покликане гарантувати свободу думки та забезпечити надійний захист суспільства і держави від багатоаспектних інформаційних загроз. У сучасних умовах, коли основний вектор зовнішньо-політичної боротьби остаточно змістився до сфери інформації, інформаційне право стало необхідним інструментом забезпечення національної безпеки, зокрема – шляхом встановлення інформаційних обмежень. Одночасно воно лишається базовим індикатором рівня демократії, що змушує розглядати його розвиток крізь призму узгодження національних інтересів і громадянських свобод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Через свою надзвичайну актуальність проблематика інформаційного права знайшла висвітлення в наукових працях багатьох сучасних правників, зокрема, Р. А. Калюжний, О. В. Копан та О. Г. Марценюк досліджують питання інформаційно-правового регулювання суспільних відносин та механізм реалізації права на інформацію [1]. В наукових працях А. В. Гуржій розкриваються організаційно-правові аспекти захисту персональних даних [2–4]. А. Ю. Нашинець-Наумова акцентує увагу на особливостях функціонування системи інформаційної безпеки та питаннях захисту інсайдерської інформації суб'єктів господарювання [5]. Зі свого боку, І. М. Сопілко аналізує процеси формування та реалізації інформаційної політики в умовах глобальної інформатизації та розвитку інформаційного суспільства [6].

Доводиться констатувати, що переважна більшість сучасних досліджень з інформаційного права здійснюється в контексті стабільної (мирної) зовнішньополітичної ситуації, яка не є властивою для сучасної України.

Мета статті – окреслення вихідних засад і перспектив розвитку національного інформаційного права в умовах гібридної війни.

Матеріали та методи. Поставлена мета обумовила комплексне використання загально-наукових і спеціально-юридичних методів пізнання, що уможливило охопити ключові аспекти інформаційного права як складової системи інформаційної безпеки та інструмента забезпечення інформаційних прав і свобод. Інформаційною базою дослідження стали закони України, укази Президента України, праці вітчизняних і зарубіжних науковців.

Результати дослідження. Одним з ключових компонентів гібридної війни є вторгнення в інформаційно-комунікаційний простір певної країни з метою придушення опору та формування світового політичного нормативу, узгодженого з інтересами агресора. Для цього використовуються найрізноманітніші інструменти маніпулювання громадською думкою: впровадження тенденційних медіа-проектів, створення, так би мовити, фабрик тролів, ботів, поширення фейкових новин та багато інших прийомів, які не мають нічого спільного з чесною журналістською практикою, заснованою на фактах і правді. Ці засоби передбачають таке само масштабне, як і цинічне спотворення реальності, тому особливо небезпечні для системи, що базується на ідеях справедливого інформування суспільства.

Не менш гостро в умовах гібридної війни постає питання кібербезпеки. В сучасному світі кібернетичний простір все частіше слугує для проведення широкого спектра підривних операцій: від викрадення цінної інформації до актів кібертероризму. Варто зазначити, що стрімке розширення інструментарію і масштабів кібернетичної війни відбулося саме за останнє десятиліття, упродовж якого багатьма країнами світу створено спеціалізовані підрозділи з централізованого проведення кібернетичних операцій. Тільки в Росії до складу Військ інформаційних операцій входять приблизно 1 тис. висококваліфікованих спеціалістів: математиків, програмістів, інженерів, криптографів, зв'язківців, фахівців з радіоелектронної боротьби та інших. Річний обсяг їх фінансування сягає 300 млн дол. США [7]. Про те, наскільки шкідливим та руйнівним може бути спрямування такого потужного потенціалу в гібридну війну, яскраво свідчать події, які мали місце під час президентської кампанії в США 2016 р. («*Hillary Clinton email controversy*»), атака на комп'ютерні системи Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) в 2016/2017 рр., серія хакерських атак в Україні, яка спричинила тривалий розлад у роботі багатьох органів влади, державних підприємств, установ, банків, ЗМІ тощо (квітень–червень 2017 р.) [8–10].

Протидія такому багатоаспектному інформаційному втручання вимагає широкого комплексу політичних, технічних, економічних і правових заходів, покликаних забезпечити «чистоту» інформаційного простору, стійкість інформаційно-комунікаційних мереж, конфіденційність закритої

інформації, захищеність електронних ресурсів і безпеку програмного забезпечення в державному й приватному секторі. Максимально ефективна підготовка та реалізація таких заходів можлива лише у межах державної стратегії, яка б чітко визначила пріоритети державної політики кібербезпеки, окреслила коло її суб'єктів, узгодила діяльність щодо її забезпечення на всіх організаційних і територіальних рівнях.

Для сучасної України важливим кроком у цьому напрямі стало затвердження Стратегії кібербезпеки від 15 березня 2016 р. Поряд із визначенням ключових загроз у кібернетичній сфері цей документ заклав підвалини функціонування Національної системи кібербезпеки, інституційну основу якої становлять Міністерство оборони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служба безпеки України, Національна поліція України, Національний банк України, а також розвідувальні органи. Відповідно до профілю своєї діяльності кожен суб'єкт цієї системи наділений специфічним колом завдань і повноважень, підпорядкованих загальним стратегічним цілям, в яких проголошуються: захист життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави в кіберпросторі; забезпечення ефективної боротьби з кіберзагрозами воєнного характеру, кібершпигунством, кібертероризмом і кіберзлочинністю; забезпечення кіберзахисту державних електронних інформаційних ресурсів, критичної інформаційної інфраструктури тощо [11].

Уже перші роки реалізації Стратегії засвідчили помітний прогрес у розвитку організаційного та правового забезпечення кібербезпеки. Протягом 2017 р. в межах Стратегії здійснено низку важливих заходів, спрямованих на інтеграцію інформаційно-телекомунікаційних систем органів державної влади, створення захищених дата-центрів у сфері публічного адміністрування та провідних галузях економіки, моніторингу терористичних загроз на об'єктах критичної інфраструктури, налагодження державно-приватної взаємодії у сфері кібербезпеки, розробку стандартного протоколу дій під час кібератак, імплементацію міжнародних стандартів у сфері інформаційної безпеки та кіберзахисту, утворення центру реагування на інциденти кібербезпеки в банківській системі та платіжному просторі.

На тлі позитивних зрушень дедалі чіткіше окреслилася проблема відсутності єдиного законодавчого акту з питань кібербезпеки. До сьогодні в Україні правове регулювання відповідної сфери суспільних відносин здійснюється тільки на підзаконному рівні. За відсутності базисного закону, що закладає підвалини державної політики в кіберпросторі, підзаконне регулювання в цій сфері до певної міри характеризується фрагментарністю та недостатньою узгодженістю. Концептуально невизначеними лишаються форми й методи забезпечення кібербезпеки, права та обов'язки уповноважених суб'єктів державної влади, межі їх відповідальності, механізми координації, а також багато інших аспектів формування та реалізації державної політики кібербезпеки. Майже

в зародковому стані перебуває спеціальний понятійний апарат. Попри широке використання таких термінів, як «кібербезпека», «кіберзагроза», «кібератака», «кіберзахист», «кіберзлочин», «кібертероризм» тощо, українське законодавство не дає їх чіткого тлумачення.

Цілком очевидним є те, що одним із важливих напрямів розвитку інформаційного законодавства в умовах гібридної війни й обумовлених нею кіберзагроз обов'язково має стати невідкладне прийняття спеціального закону, який би визначив фундаментальні засади кібербезпеки та сформував надійне підґрунтя для правотворчої діяльності в цій сфері.

Аналізуючи тенденції розвитку національного інформаційного права в умовах гібридної війни, неможливо обійти увагою проблему регулювання діяльності інформаційних ресурсів, належних до медіапростору країни-противника.

Як уже зазначалося, засоби масової інформації та соціальні мережі є чи не найфективнішою зброєю, яка використовується в сучасних гібридних війнах [12, с. 69]. Починаючи з перших інтернет-війн (події в Косово 1999 р., «Друга Ліванська війна» 2007 р., «Арабська весна» 2010 р.) та закінчуючи останніми подіями в Україні та Сирії, соціальні медіа використовуються для формування громадської думки, мобілізації прихильників, координації військової діяльності та збирання потрібної інформації [13–14].

Фахівці виділяють щонайменше шість способів використання масмедіа для цілей гібридної війни: збір розвідувальних даних, дискредитація, психологічний вплив, кібероперації, інформаційний захист, управління та контроль [15]. У своєму поєднанні ці способи чинять всеохоплюючий тиск на суспільство та підривають обороноздатність країни. За відсутності дієвої протидії підривна діяльність «недружніх» медіа може мати воістину катастрофічні наслідки, тому існує об'єктивна потреба в застосуванні щодо них різноманітних, зокрема правових обмежень, спрямованих на мінімізацію їх деструктивного впливу.

Однак у цієї проблеми є й інший бік. Як показує історія україно-російського протистояння, не всі інформаційні ресурси, зареєстровані на території країни-агресора, використовуються як інструмент гібридної війни. Певна їх частина (зазвичай, це ЗМІ, що перебувають в опозиції до офіційного курсу влади) орієнтується на західні стандарти роботи масмедіа, сповідуючи принципи об'єктивності, неупередженості та прозорості в своїй роботі. Вони – єдиний «інформаційний струмочок», який пробивається крізь нашарування офіційної пропаганди та подає населенню країни-агресора неспотворену інформацію про події, пов'язані з перебігом гібридної війни, а також про їх оцінку з боку світової громадськості. Обмеження діяльності таких ресурсів не тільки політично недоцільне, а й юридично необґрунтоване як таке, що порушує свободу слова та право на інформацію.

Зважаючи на це, державна політика в галузі інформаційного права має орієнтуватися не на загальне обмеження діяльності інформаційних ресурсів країни-противника, а на вибіркове застосування обмежень щодо конкретних мас-медіа, які зарекомендували себе недружніми, заангажованими та маніпулятивними. Такий підхід вимагає максимальної правової визначеності обмежувальних критеріїв, оскільки за їх відсутності існує ризик потрапляння під заборону незаангажованих і політично нейтральних мас-медіа (наприклад, у разі нецілеспрямованого поширення недостовірної інформації). Водночас, для згортання діяльності тих інформаційних ресурсів, які справді є «рупором» ворожої пропаганди, держава змушена вдаватися до опосередкованих (найчастіше – адміністративних) засобів тиску, зокрема, на резидентів – суб'єктів надання телекомунікаційних послуг. За цих обставин держава часто балансує на межі правового поля (а інколи її перетинає), що неможливо визнати прийнятною моделлю публічного адміністрування.

Саме такий стан справ спостерігався в Україні до прийняття низки законів щодо критеріїв визначення інформаційної продукції, яка шкодить національній безпеці України. До таких критеріїв (і водночас підстав відповідальності ЗМІ) віднесено популяризацію або пропаганду держави-агресора, її органів влади, представників таких органів, а також їхніх дій, що створюють позитивний образ держави-агресора, виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України тощо [16–17].

Варто визнати, що й після цих кроків українського законодавця питання про «зіткнення» інтересів національної безпеки та гарантій демократичних свобод (зокрема – свободи інформаційної діяльності) не було зняте з порядку денного [18, с. 6]. І навіть більше: воно актуалізувалося в 2017 р. з прийняттям Указу Президента України від 15.05.2017 133/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», яким запроваджено блокування низки російських інтернет-сервісів («Лабораторія Касперського», «Доктор Веб», «Яндекс», «МайлРу», «ВКонтакте»), спровокувавши гостру полеміку всередині країни і в міжнародних колах [19].

За твердженням прихильників запроваджених санкцій, перераховані інтернет-сервіси займають домінуюче становище в стратегічно важливих сегментах українського ринку інформаційних послуг та одночасно перебувають під щільним контролем спецслужб країни-агресора, що зумовлює загрозу їх використання для дестабілізації політичної, соціальної та економічної ситуації, збору конфіденційних даних, підриву окремих галузей економіки, нечесної конкуренції та витіснення з ринку національних інтернет-компаній. На міжнародному рівні блокування російських веб-сайтів підтримав Генеральний секретар

НАТО Йенс Столтенберг (*Jens Stoltenberg*), висловивши переконання в тому, що їх заборона в Україні «... є питанням безпеки, а не свободи слова» [20].

Водночас лунають численні голоси «проти». Широке коло громадських діячів та організацій наголошують, що встановлені заборони позбавлені фактичних підстав (по суті, вони спрямовані на ліквідацію суто гіпотетичних загроз), не мають правового обґрунтування, суперечать Конституції, утискають демократичні права і свободи. Наприклад, Голова Комітету Верховної Ради України Вікторія Сюмар зазначила, що рішення про блокування російських соціальних мереж перебуває поза правовим полем, а міжнародна організація «Репортери без кордонів» (*Reporters Without Borders*) розцінює такий крок як «несиметричний захід, який суттєво звужує право на інформацію та свободу думки [21–22]».

Не приміряючи на себе роль арбітра в питанні про те, де закінчується свобода слова і починаються інтереси державної безпеки, можна сміливо стверджувати, що навіть у разі превалювання останніх будь-які обмеження в інтернет-середовищі мають носити точковий характер і стосуватися лише тих ресурсів, які скомпрометували себе конкретними діями або ж є джерелом очевидних загроз для держави і суспільства. Видається необґрунтованим і неправомірним застосування санкцій за принципом юридичної належності, коли блокуванню піддаються всі без винятку інформаційні сервіси, належні до певної юридичної особи, безвідносно до характеру їх діяльності, контенту або тематичного спрямування. У цьому розумінні український досвід є вельми повчальним. З-понад сотні (105) інтернет-ресурсів, заблокованих відповідно до Указу Президента України від 15.05.2017 № 133/2017 «Про ... застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», понад чверть – мають довідниковий, розважальний або побутовий характер і сумнівно, що можуть бути дієвою зброєю інформаційної війни (такі сайти: «www.kinopoisk.ru», «www.auto.ru», «www.translate.yandex.ua» та ін.). Їх заборону важко виправдати міркуваннями безпеки і тим паче – визнати допустимим обмеженням права інформаційної діяльності.

Висновки. В умовах гібридної війни держава, що стала об'єктом агресії, неминуче наражається на широкий спектр інформаційних загроз, нейтралізація яких, з одного боку, вимагає вжиття надзвичайних правових і адміністративних заходів, а з іншого – може супроводжуватись істотним згортанням демократичних прав і свобод. Пошук балансу між інтересами національної безпеки та ідеями верховенства права – це стратегічно важливе завдання держави, вирішити яке можна тільки за умови чіткого визначення принципів, критеріїв і механізмів правових обмежень в інформаційній сфері. Вихідні засади цих обмежень мають знайти відображення як у фундаментальних актах інформаційного законодавства (насамперед, у Законі України «Про інформацію»),

так і в законодавстві щодо національної безпеки (Закон України «Про основи національної безпеки», Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», Закон України «Про правовий режим воєнного стану» тощо). Лише так інформаційна політика держави набуде аксіологічної цілісності, і лише так вона зможе стояти на варті демократичних цінностей, одночасно їм не зраджуючи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калюжний Р. А., Копан О. В., Марценюк О. Г. Теоретико-методологічні засади інформаційного права України: реалізація права на інформацію. Київ : МП «Леся», 2013. 236 с.
2. Gurzhii A. V. Topical issues of personal data protection in Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2016. № 2. P. 15–17.
3. Gurzhii A. The system of public administration in the field of personal data protection. *Development of National Law in the Context of Integration Into the European Legal Space*. Warsaw : BMTEridiaSp. z o. o. Wydawnictwo Erida, 2018. P. 203–214.
4. Gurzhii A. Topical issues of personal data protection in Ukraine. Запобігання новим викликам та загрозам інформаційній безпеці України: правові аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (6 жовт. 2016 р.). Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», Політехніка, 2016. С. 196–201.
5. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання : монографія. Київ : Гельветика, 2017. 168 с.
6. Сопілко І. М. Державна інформаційна політика України: стан та шляхи реалізації. Київ : МП «Леся», 2014. 424 с.
7. Dolmatova M. Russian mass media: falling incomes of Russians and paradoxical optimism. *BBC Russian Service* (January 2017). URL : <http://www.bbc.com/russian/features-38566253>.
8. Sanger D. Putin Ordered «Influence Campaign» Aimed at U.S. Election, Report Says. *The New York Times* (January 2017). URL : <https://www.nytimes.com/2017/01/06/us/politics/russia-hack-report.html>.
9. Huggler J. Germany accuses Russia of cyberattack on Ukraine peace monitors, as Kremlin dismisses US intelligence claims as a «witchhunt». *The Telegraph* (January 2017). URL : <http://www.telegraph.co.uk/news/2017/01/09/germany-accuses-russia-cyber-attack-ukraine-peace-monitors-kremlin>.
10. Dearden L. Ukraine cyberattack: Chaos as national bank, state power provider and airport hit by hackers. *The Independent* (June 2017). URL : <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-cyber-attack-hackers-national-bank-state-power-company-airport-rozenko-pavlo-cabinet-a7810471.html>.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27.01.2016 «Про стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 15.03.2016 № 96/2016. Офіц. вісн. Президента України. 2016. № 23. Ст. 899.
12. Deshko L. M. *European Standards of Human Rights: Course book*. Donetsk : Modern Printing (Suchasny Drook), 2013. 142 p.
13. Svetoka S. *Social media as a tool of hybrid warfare*. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2016. 49 p.
14. Deshko L. Contemporary humanitarian law and Ukrainian legislation on internally displaced persons. Міжнародне право: виклики сьогодення : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (20 груд. 2016 р.). Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. С. 89–90.
15. Nissen T. *The Weaponization of Social Media*. Copenhagen: Royal Danish Defense College, 2015. 150 p.

16. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України : Закон України від 05.02.2015 № 159-VIII. Офіц. вісн. України. 2015. № 27. Ст. 776.
17. Про внесення змін до деяких законів України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту : Закон України від 08.12.2016 № 1780-VIII. Офіц. вісн. України. 2017. № 4. Ст. 102.
18. Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Ужгород : Гельветика, 2016. 486 с.
19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28.04.2017 «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» : Указ Президента України від 15.05.2017 № 133/2017. Офіц. вісн. України. 2017. № 41. Ст. 1276.
20. Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg ahead of the Meeting of NATO Heads of State and Government. NATO (May 2017). URL : http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_144081.htm?selectedLocale=en.
21. Рішення про блокування «ВКонтакте» та «Однокласників» – поза правовим полем. Інтерв'ю з Головою Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики Вікторією Сюмар. URL : <http://zik.ua/tv/video/83547>.
22. RS Urges Ukraine to scrap ban on Russian social mediasites. Reporters Without Borders (May 2017). URL : <https://rsf.org/en/news/rsf-urges-ukraine-scrap-ban-russian-social-media-sites>.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2018.

Gurzhiy T. Information Law: the Challenges of the Hybrid Warfare.

Background. An important role in informational confrontation to hybrid aggression is given to information law, which is intended to guarantee freedom of thought and ensure reliable protection of society and state from multidimensional information threats. In modern conditions, when the main vector of foreign-political struggle has finally shifted to the sphere of information, information law became a necessary tool for ensuring national security, including ensuring by the way of establishing information restrictions. At the same time, it remains the basic indicator of the level of democracy, which forces to consider its development through the prism of coordination of national interests and civil liberties. Against this backdrop, national security and the idea of the rule of law in the regulation of information relations become particularly acute.

Analysis of recent researches and publications. The issues of information law have been highlighted in the scientific works of many modern lawyers due to its extreme urgency. It has to be noted that most of the modern research on information law issues are carried out in the context of a stable (peaceful) foreign policy situation that is not typical for modern Ukraine.

The ***aim*** of the article is to outline trends, patterns and prospects of national information law development in the context of hybrid warfare.

Materials and methods. The set goal has resulted in the comprehensive use of general scientific and special legal methods of cognition, which allowed covering the key aspects of information law as a component of the information security system and the tool for the provision of information rights and freedoms. The laws of Ukraine, the decrees of the President of Ukraine, the works of domestic and foreign scientists were the information basis of the study.

Results. The article is devoted to the consideration of the current state and prospects of national information law development in the context of hybrid warfare, which causes the rapid emergence and change of the entire layers of public relations associated with

the country's participation in information confrontation, the organization of security measures, the introduction of sanction regimes. The range of information threats of the hybrid war is outlined; their influence on the sphere of national security is analyzed. A set of measures aimed at improving the quality of legal information security is proposed.

Conclusion. *The most effective preparation and realization of such measures is possible only within the framework of the state strategy, which would clearly define the priorities of the state information policy, outline the range of its subjects, and coordinate its activities at all organizational and territorial levels. Proceeding from the dualistic nature of information law, as an instrument of information restrictions and guarantees of information rights and freedoms, it is argued that the concept of its development in terms of hybrid warfare should include a mandatory search of a balance between the interests of national security and the ideas of the rule of law.*

Keywords: hybrid warfare, national security, information security, information warfare, cyber security, information law, freedom of thought, right to information.

REFERENCES

1. Kaljuzhnyj R. A., Kopan O. V., Marcenjuk O. G. Teoretyko-metodologichni zasady informacijnogo prava Ukrai'ny: realizacija prava na informaciju. Kyi'v : MP «Lesja», 2013. 236 s.
2. Gurzhii A. V. Topical issues of personal data protection in Ukraine. European Reforms Bulletin. 2016. № 2. P. 15–17.
3. Gurzhii A. The system of public administration in the field of personal data protection. Development of National Law in the Context of Integration Into the European Legal Space. Warsaw : BMTERidiaSp. z o. o. Wydawnictwo Erida, 2018. P. 203–214.
4. Gurzhii A. Topical issues of personal data protection in Ukraine. Zapobigannja novym vyklykam ta zagrozam informacijnij bezpeci Ukrai'ny: pravovi aspekty : materialy nauk.-prakt. konf. (6 zhovt. 2016 r.). Kyi'v : NTUU «KPI imeni Igorja Sikors'kogo», Politehnika, 2016. S. 196–201.
5. Nashynec'-Naumova A. Ju. Informacijna bezpeka: pytannja pravovogo reguljuvannja : monografija. Kyi'v : Gel'vetyka, 2017. 168 s.
6. Sopilko I. M. Derzhavna informacijna polityka Ukrai'ny: stan ta shljahy realizacii'. Kyi'v : MP «Lesja», 2014. 424 s.
7. Dolmatova M. Russian mass media: falling incomes of Russians and paradoxical optimism. BBC Russian Service (January 2017). URL : <http://www.bbc.com/russian/features-38566253>.
8. Sanger D. Putin Ordered «Influence Campaign» Aimed at U.S. Election, Report Says. The New York Times (January 2017). URL : <https://www.nytimes.com/2017/01/06/us/politics/russia-hack-report.html>.
9. Huggler J. Germany accuses Russia of cyberattack on Ukraine peace monitors, as Kremlin dismisses US intelligence claims as a «witchhunt». The Telegraph (January 2017). URL : <http://www.telegraph.co.uk/news/2017/01/09/germany-accuses-russia-cyber-attack-ukraine-peace-monitors-kremlin>.
10. Dearden L. Ukraine cyberattack: Chaos as national bank, state power provider and airport hit by hackers. The Independent (June 2017). URL : <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-cyber-attack-hackers-national-bank-state-power-company-airport-rozenko-pavlo-cabinet-a7810471.html>.
11. Pro rishennja Rady nacional'noi' bezpeky i oborony Ukrai'ny vid 27.01.2016 «Pro strategiju kiberbezpeky Ukrai'ny» : Ukaz Prezydenta Ukrai'ny vid 15.03.2016 № 96/2016. Ofic. visn. Prezydenta Ukrai'ny. 2016. № 23. St. 899.

12. Deshko L. M. European Standards of Human Rights: Course book. Donetsk : Modern Printing (Suchasny Dook), 2013. 142 p.
13. Svetoka S. Social media as a tool of hybrid warfare. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2016. 49 p.
14. Deshko L. Contemporary humanitarian law and Ukrainian legislation on internally displaced persons. Mizhnarodne pravo: vyklyky s'ogodennja : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (20 grud. 2016 r.). Kyi'v : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2017. S. 89–90.
15. Nissen T. The Weaponization of Social Media. Copenhagen: Royal Danish Defense College, 2015. 150 p.
16. Pro vnesennja zmin do dejakyh zakoniv Ukrainy shhodo zahystu informacijnogo teleradioprostoru Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 № 159-VIII. Ofic. visn. Ukrainy. 2015. № 27. St. 776.
17. Pro vnesennja zmin do dejakyh zakoniv Ukrainy shhodo obmezhenja dostupu na ukrai'ns'kyj rynek inozemnoi' drukovanoi' produkcii' antyukrai'ns'kogo zmistu : Zakon Ukrainy vid 08.12.2016 № 1780-VIII. Ofic. visn. Ukrainy. 2017. № 4. St. 102.
18. Deshko L. M. Konstytucijne pravo na zvernennja do mizhnarodnyh sudovyh ustanov ta mizhnarodnyh organizacij. Uzhgorod : Gel'vetyka, 2016. 486 s.
19. Pro rishennja Rady nacional'noi' bezpeky i oborony Ukrainy vid 28.04.2017 «Pro zastosuvannja personal'nyh special'nyh ekonomichnyh ta inshyh obmezhuval'nyh zahodiv (sankcij)» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15.05.2017 № 133/2017. Ofic. visn. Ukrainy. 2017. № 41. St. 1276.
20. Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg ahead of the Meeting of NATO Heads of State and Government. NATO (May 2017). URL : http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_144081.htm?selectedLocale=en.
21. Rishennja pro blokuvannja «VKontakte» ta «Odnoklasnykiv» – poza pravovym polem. Interv'ju z Golovoju Komitetu Verhovnoi' Rady Ukrainy z pytan' svobody slova ta informacijnoi' polityky Viktorijeju Sjumara. URL : <http://zik.ua/tv/video/83547>.
22. RS Farges Ukraine to scrap ban on Russian social mediasites. Reporters Without Borders (May 2017). URL : <https://rsf.org/en/news/rsf-urges-ukraine-scrap-ban-russian-social-media-sites>.

UDC 342.565.2(479.24)

GARADZHAIEV Dzheihun,

Doctor of Law, Associate Professor of the Department of Constitutional Law
of the Faculty of Law of Baku State University, Judge of the Constitutional Court
of the Republic of Azerbaijan

THE LEGAL FORCE OF THE ACTS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF AZERBAIJAN

The normative nature of the decisions of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan was studied. Concrete proposals on making amendments and additions to the Law of the Republic of Azerbaijan «On the Constitutional Court» have been formulated with regard to the legal force of the acts of this body, based on the vagueness of the wording contained in the national legislation of the country.

Keywords: constitutional court, constitutional control, acts of the constitutional court, Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, legal force of acts of the constitutional court.

Гараджаяв Д. Юридическая сила актов Конституционного Суда Азербайджана. Исследован нормативный характер постановлений Конституционного Суда Азербайджанской Республики. Сформулированы конкретные предложения о внесении изменений и дополнений в Закон Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде» в части юридической силы актов этого органа, исходя из нечеткости формулировок, содержащихся в национальном законодательстве страны.

Ключевые слова: конституционный суд, конституционный контроль, акты конституционного суда, Конституционный Суд Азербайджанской Республики, юридическая сила актов конституционного суда.

Background. In the Republic of Azerbaijan (RA), the Constitutional Court has been functioning quite actively for more than two decades. During this time, its activities were subjected to significant reform, but during the reform the problem of the legal force of the decisions of the Constitutional Court was not completely resolved.

In the Ukrainian legal literature there is very little information on the Constitutional Court of Azerbaijan, while the experience of its reform and functioning can be useful and interesting for theorists and practitioners in Ukraine.

Analysis of recent research and publications. Problems of reforming the Constitutional Court in Ukraine are studied by a whole group of scientists. The legal nature of the acts of the Constitutional Court of Ukraine and its

role in the development of constitutional law is studied by O. V. Marceljak [1]. N. V. Mishyna investigates the constitutional complaint and the possibilities of using the US experience in Ukraine [2]. Thus, the research of Ukrainian scientists touches on an interesting topic, the development of which will contribute to the improvement of the activities of the Constitutional Court in the country.

Analogous studies have not been conducted in Azerbaijani literature yet, which makes it necessary to study the practical experience of reforming the Constitutional Court of Azerbaijan, which can be useful for Ukrainian researchers.

The **aim** of the article is the theoretical justification and normative regulation of the legal force of the acts of the Constitutional Court RA.

Materials and methods. General scientific and special scientific methods of cognition are used in the work. The research is based on the dialectical method, according to which the problems of the activity of the Constitutional Court RA are considered in the unity of their social function and legal form. System-structural and formal-logical methods are used in the process of studying the mechanism for realizing his powers.

Results. The Constitution RA provides that «the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan makes decisions on matters within its competence. Decisions of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan are binding on the entire territory of the Republic of Azerbaijan. Decisions of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan shall be published» [3]. In addition, in the Basic Law RA in Art. 148 the list of normative legal acts included in the system of legislation RA is fixed. They are: Constitution; acts adopted by referendum; laws; decrees; Decisions of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan; normative acts of central executive bodies. It was also noted that the system of Azerbaijan legislation includes international treaties, participant of which is the RA. Acts of the legislation system of the Nakhichevan Republic, normative acts of local executive bodies and municipalities should not contradict the acts included in the system of legislation RA. Thus, one can come to the conclusion that the acts of the Constitutional Court RA do not belong to normative legal acts and are not included in the system of the legislation of the RA established by the Constitution RA.

However, from the analysis of the norms of the Constitutional Law RA «On normative legal acts» it should be concluded that this Law fixes the possibility for the Constitutional Court RA to carry out norm-setting activities. Paragraph 1.0.13 of the Constitutional Law provides that «norm-setting activities are activities related to the preparation, examination, adoption, amendment, interpretation, suspension, or revocation of regulatory legal acts». Since the Constitutional Court RA is competent to recognize the rule of law as inadequate to the Constitution RA and thus decides the invalidity of this norm, and also interprets the Constitution RA and other normative and legal acts, it can be argued that it carries out norm-setting activities, however not in all cases. This is quite true – as S. V. Shevchuk correctly noted, «the

denial of the normative content of the act of the judiciary, ... in which the interpretation of the law is given is a simultaneous recognition of the inability of judges to resolve conflicts in society with the help of law and exercise justice» [4, p. 101].

On the other hand, it should be noted that the Constitutional Law RA «On Normative Legal Acts» establishes distinctions between normative and legal acts and normative acts. Paragraph 1.0.3 Article 1 of the Law refers to the last official documents of the established form adopted by the state body or the local government body provided for by this Constitutional Law, reflecting generally binding rules of conduct for an indefinite circle of persons and envisaged for repeated application» [5].

Paragraph 4.1.1 Art.4 «Acts of a regulatory nature and their legal force» stipulates that this type of acts includes decisions of the Constitutional Court RA adopted in accordance with paragraphs 1–7 of Part III of Article 130 and Part IV of the Constitution RA [5].

There are no references to other acts of the Constitutional Court RA in the analyzed Constitutional Law, although in the process of exercising its powers the investigating body adopts not only resolutions but also definitions. The relevant issues are regulated by Chapter 8 of the «Acts of the Constitutional Court» of the Law RA «On the Constitutional Court», as well as the internal statutes of the Constitutional Court RA. In these acts, it is a question of generic concept of «decision», as well as the types of decisions of the sole body of the constitutional jurisdiction of the RA – «resolutions» and «definitions».

Like the Constitution RA, the Law RA «On the Constitutional Court» provides that the decisions of the Constitutional Court are binding on the territory of the Republic of Azerbaijan, and also stipulates that «the decisions of the Constitutional Court after the entry into force must be executed unconditionally. Officials who do not comply with the decisions of the Constitutional Court are liable in the manner prescribed by the legislation of the Azerbaijan Republic» [6].

The differences between solutions and definitions are as follows:

- The chambers of the Constitutional Court RA are empowered to adopt only determinations, and the Plenum adopts decisions and definitions;
- the decisions reflect the conclusion reached by the Constitutional Court RA as a result of the consideration of the constitutional case on the merits, the determination of the chambers is made on the issues of accepting the request, appeal or complaint for consideration, and the definition of the Plenum is made for resolving the issues arising in Plenum meetings, and in other cases, not involving the adoption of a resolution;
- Decisions and determinations of the Plenum are ruled by a majority of 5 votes of the judges, unless otherwise provided by the Constitution or by law and the definition of the chambers is ruled by a majority of the judges;
- Decisions of the Plenum have a certain structure. They consist of introductory, descriptive-motivational and a resolutive part, the article 65 of the Law RA «On the Constitutional Court» contains lists of mandatory

requisites for each of these parts. The structure and content of definitions is not established by law.

The possibility of adoption of different kinds of acts by the Constitutional Court of RA is quite typical for the body of constitutional control. V. V. Zakharov marked that «the analysis of current legislation allows making a conclusion about possibility of adoption of acts by the Constitutional Court, different in their characteristics and the legal effect» [7, p. 6]. Examining the acts adopted by the Constitutional Court (decisions and definitions), V. A. Vitushkin marked: «the Definitions have different properties of legal force; therefore, it seems wrong to transfer all properties of legal force from final decisions of the constitutional Court to its determination. In the overwhelming majority of cases, definitions are passed on issues that are subordinate in relation to the resolution of the merits of the case, and only a few of them possess the properties of legal force in the sense in which this relates to final decisions, although its properties are not of a one-order nature» [8, p. 8].

More detailed about both decisions and definitions of the Constitutional Court of Azerbaijan is the Internal Charter of this body. Chapter 5 is devoted to the decisions of the Constitutional Court RA (including the issues of preparation and adoption of the decisions of the Plenum of the Constitutional Court RA, the term for the presentation of a special opinion by the judge, the adoption of the definitions, the direction of decisions for publication, the generalization of the practice of implementing the decisions of the Plenum of the Constitutional Court RA, as well as amending the decisions of the sole body of constitutional jurisdiction of the RA if they are related to inaccuracies in their text).

There is no information on the place of the RA Constitutional Court's determinations either in the Constitution or in the Constitutional Law of the Republic of Azerbaijan «On Normative Legal Acts», neither in the Law of the Republic of Azerbaijan «On the Constitutional Court» nor in the Internal Statute of the Constitutional Court of Azerbaijan. Based on the above mentioned normative and legal norms on the definitions of the only body of constitutional jurisdiction of the RA, it is fair to conclude that, in addition to its decrees, all other acts are not normative.

The scientists state that «in the legal science ... until today there is no common opinion as to what the acts of the constitutional court are» [1]. In order to resolve the issue of the legal force of the acts of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, it is necessary to determine, firstly, whether this body can create norms of law, secondly, whether all its acts contain rules of law, and thirdly, whether the legal force of acts of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan containing the norms of law is the same.

The first and second issues in the Republic of Azerbaijan have been resolved at the level of legislation. It has already been mentioned above that the decisions of the Constitutional Court RA on the Constitutional Law RA «On Normative and Legal Acts» are referred to normative documents (in

contrast to the RA Constitutional Court definitions, which are not mentioned in this Constitutional Law, that gives grounds for the conclusion that they are not of a regulatory nature).

At the same time, it should be noted that it would be premature to assign a rule-making function to the Constitutional Court RA. In legal literature, up to the present time there has not been a unified position on whether it is inherent in these bodies and the arguments «for» and «against» are rather convincing. More and more authors not only write about «constitutional and judicial lawmaking» [9, p. 8], but also notice the law-making (or rule-making) function in other judicial bodies. A. S. Khudyntseva even classified the types of norm-setting carried out by it with regard to the International Court of UN, stating that it is involved in the process of international rule-making in two forms: «a) by creating norms of the internal law of the Court (as a system of rules mandatory including for, participants in the dispute); b) in the form of the so-called «Mediated» rule-making, i.e. by concretizing the applied norms and «identifying» international customs in the course of making decisions and advisory opinions» [10, p. 12].

However, it seems premature to talk about the law-making (or rule-making) function of the sole body of constitutional jurisdiction of the RA.

Since the Constitutional Court RA is competent to recognize the rule of law as inadequate to the Constitution RA and thus decides the invalidity of this norm, and also interprets the Constitution RA and other normative and legal acts, it can be argued that it carries out norm-setting activities, however not in all cases. The norms of the Basic Law RA, the Constitutional Law RA «On Normative Legal Acts» and the Law RA «On the Constitutional Court» were analyzed, which led to the conclusion that the definitions of the Constitutional Court RA do not have legal force. At the same time, it is stressed that the Constitutional Court RA, in its definitions on the termination of constitutional proceedings, often described in detail its legal position, which to some extent is binding on the judiciary regarding interpretation or the application of the rule.

Conclusion. The decisions of the Constitutional Court of Azerbaijan are referred to normative acts. Unlike the definitions, all decisions of the Constitutional Court RA have legal force. These acts are of a regulatory nature and apply to a wide range of subjects. Exceptions may be only decisions related to special production, which more closely resemble an individual legal act (for example, the decision of the Plenum of the Constitutional Court RA «On giving a conclusion on the Draft Act of the Referendum of the Republic of Azerbaijan» On Amending the Constitution RA «of July 25, 2016 or «On the Results of Elections of the Members of the Milli Majlis of the Azerbaijani Republic of the Fifth Convocation, Conducted on November 1, 2015» dated November 24, 2015). The proposal on introducing amendments and additions to the Law RA «On the Constitutional Court» is formulated. Article 66 is supplemented with «Legal force of decisions of the Constitutional Court» with the following paragraph:

«66.6 Legal positions stated in the decisions of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan are binding for execution». Article 67 «Procedure for the entry into force of the Constitutional Court decisions» shall be supplemented with the following paragraph: «67.1. Decisions on the interpretation of normative legal acts from the position of their compliance with the Constitution of the Republic of Azerbaijan are not limited in retrospective application». Article 68 «Definitions of the Constitutional Court» shall be supplemented with the following paragraph «Definitions of the Plenum of the Constitutional Court containing material requirements shall be binding».

REFERENCES

1. Marceljak O. Pravova pryroda aktiv Konstytucijnogo Sudu Ukrai'ny ta i'h rol' u rozvytku nauky konstytucijnogo prava. Visnyk Konstytucijnogo Sudu Ukrai'ny. 2015. № 4. S. 118–121.
2. Mishyna N. V. Konstytucijna skarga v Ukrai'ni: mozhlyvosti vykorystannja dosvidu SShA. Pravo SShA. 2013. № 1–2. S. 258–266.
3. Konstitucija Azerbajdzhanskoj Respubliki 1995 g. URL: http://files.preslib.az/projects/remz/pdf_ru/atr_kons.pdf.
4. Shevchuk S. Tvorchyja rol' suddi u procesi tlumachennja konstytucii'. Visnyk Konstytucijnogo Sudu Ukrai'ny. 2008. № 4. S. 100–109.
5. Normativno-pravovyh aktah: Konstitucionnyj zakon Azerbajdzhanskoj Respubliki ot 21 dekabrya 2010 g. URL: <http://www.constcourt.gov.az/laws/24>.
6. Konstitucionnom Sude : Zakon Azerbajdzhanskoj Respubliki ot 23 dekabrya 2003 g. URL: <http://www.constcourt.gov.az/laws/22>.
7. Zaharov V. V. Reshenija Konstitucionnogo Suda Rossijskoj Federacii kak istochnik konstitucionnogo prava: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk. Saratov, 2004. 26 s.
8. Vitushkin V. A. Juridicheskaja priroda opredelenij Konstitucionnogo Suda Rossijskoj Federacii : diss. ... kand. jurid. nauk. M., 2003. 175 s.
9. Maljushin A. A. Konstitucionno-sudebnoe pravotvorchestvo (pravo-ustanovlenie) v Rossijskoj Federacii kak osobaja forma sovremennogo pravotvorchestva. Rossijskaja justicija. 2015. № 10. S. 6–8.
10. Hudynceva A. S. Pravovoj status sudej Mezhdunarodnogo Suda OON : avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk. Ekaterinburg, 2006. 26 s.

Articles submitted to editor office of 29.08.2018.

Гараджасев Д. Юридична сила актів Конституційного Суду Азербайджану.

Постановка проблеми. В Азербайджанській Республіці (далі – АР) Конституційний Суд досить активно функціонує протягом більше двох десятиліть. З точки зору України, можливо, найцікавішими є питання, пов'язані з юридичною силою рішень цього органу. Як і в Україні, діяльність Конституційного Суду АР була піддана суттєвій реформі, однак, під час реформи проблема законної сили рішень Конституційного Суду не була повністю вирішена. Тому цей досвід буде цікавим теоретикам та практикакам, які займаються дослідженнями проблем конституційного правосуддя в Україні. Крім того, в українській юридичній літературі дуже мало інформації про Конституційний Суд АР, а досвід її реформ та функціонування може бути надзвичайно корисним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В азербайджанській та українській літературі це питання наразі ще не досліджено. Тому можна визнати, що це

дослідження включає нерозвинену тему, отже, її результати можуть претендувати на науковий інтерес. Для обґрунтування висновків та пропозицій використано матеріали С. В. Шевчук, В. В. Захарової, В. А. Вітушкіної, О. В. Марцеляк, А. А. Малюшиної, А. С. Худинцевої, Н. В. Мішиної та ін.

Метою статті є формулювання положень щодо подальшого вдосконалення теоретичного обґрунтування та нормативного регулювання юридичної сили актів Конституційного Суду АР.

Матеріали та методи. Використано праці вчених, переважно фахівців з конституційного права, а також законодавства АР. Основними методами дослідження є системний та формально-логічний.

Результати дослідження. Визначено, що рішення Конституційного Суду АР в національному законодавстві називають нормативною силою. Усі рішення Конституційного Суду АР мають юридичну силу. Ці акти мають регуляторний характер і застосовуються до широкого кола питань. Виняток може бути зроблено лише за рішеннями, пов'язаними з особливими процедурами, які більше нагадують індивідуальний правовий акт. З огляду на невизначеність відповідних норм національного законодавства, стаття формулює конкретні пропозиції щодо внесення поправок та доповнень до Закону АР «Про Конституційний Суд» щодо юридичної сили актів цього органу.

Висновки. Обґрунтовано внесення змін та доповнень до Закону АР «Про Конституційний Суд», зокрема: ст. 66 «Юридична сила постанов Конституційного Суду» доповнити таким пунктом: «66.6 Правові позиції, викладені у постанові Конституційного Суду АР мають обов'язковий характер для виконання», ст. 67 «Порядок вступу в силу постанов Конституційного Суду» доповнити пунктом: «67.1 Постанова про тлумачення нормативно-правових актів з позиції їх відповідності Конституції АР не обмежені в ретроспективному провадженні», ст. 68 «Визначення Конституційного Суду» доповнити «Визначення Пленуму Конституційного Суду, які містять вимоги матеріального характеру, мають обов'язкову силу».

Ключові слова: конституційний суд, конституційний контроль, акти конституційного суду, Конституційний Суд Азербайджанської Республіки, юридична сила актів конституційного суду.

УДК 342.728

ОСАУЛЕНКО Світлана,

к. ю. н., доцент, професор кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГАРАНТІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ У ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

Сформульовано дефініції понять «гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії», «спеціальні гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії». Доведено, що залежно від змісту та виду гарантій прав людини слід виокремлювати: спеціальні (юридичні, правові) та загальні гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії.

Ключові слова: право на свободу об'єднання у політичні партії, політичні партії, політичні права, права людини, гарантії прав людини, гарантії конституційних прав.

Осауленко С. Гарантии права граждан на свободу объединения в политические партии. Сформулированы дефиниции понятий «гарантии конституционного права на свободу объединения в политические партии», «специальные гарантии конституционного права на свободу объединения в политические партии». Доказано, что в зависимости от содержания и вида гарантий прав человека следует выделять: специальные (юридические, правовые) и общие гарантии конституционного права на свободу объединения в политические партии.

Ключевые слова: право на свободу объединения в политические партии, политические партии, политические права, права человека, гарантии прав человека, гарантии конституционных прав.

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного розвитку євроінтеграційні прагнення України та активізація розвитку суспільного та державного життя у демократичному напрямі сприяють підвищенню уваги до створення та функціонування політичних партій, що зумовлює актуальність теми дослідження. Особливо політичні партії активізуються напередодні виборів, і чергові з них в Україні не є винятком. Разом з тим, більшість сучасних досліджень конституційного права громадян на свободу об'єднання у політичні партії точаться навколо об'єкта цього суб'єктивного права – політичних партій.

Оскільки гарантіям конституційного права громадян на свободу об'єднання у політичні партії у юридичній літературі увага майже не приділяється, то ця проблематика набуває конститутивного значення.

© Осауленко С., 2018

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській юридичній літературі питанням гарантій конституційного права громадян на свободу об'єднання у політичні партії не приділялось належної уваги. Серед найновіших статей у національних наукових виданнях, що розкривають різні аспекти гарантій прав людини, слід виокремити праці Н. В. Мішиної, яка проаналізувала проблеми інкорпорації європейських стандартів у сфері прав людини та їх гарантій [1], Ю. Я. Коцан-Олинець, яка з теоретико-правової точки зору узагальнила сучасні проблеми гарантування прав і свобод людини та громадянина [2] та А. Р. Юзефів про конституційні гарантії забезпечення прав і свобод людини [3].

Без уваги науковців при цьому залишаються нагальні проблеми гарантій конституційних прав громадян на об'єднання у політичні партії.

Метою статті є вивчення гарантій конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії та визначення критеріїв для їх класифікації.

Результати дослідження. Гарантії прав людини є багатоманітним явищем, тому визначення цього поняття та класифікація гарантій не знайшли однозначного відображення в юридичній літературі.

«Термін «гарантія» походить від фр. «*garantie*», та у перекладі на українську означає «забезпечення; заорука; умова, що забезпечує що-небудь» [4, с. 180].

До найбільш поширених та типових визначень гарантій прав людини належать:

- «гарантії прав і свобод людини є основними способами, засобами, за допомогою яких кожна людина має можливість реалізувати свої права і свободи» [5, с. 191];
- «під гарантіями суб'єктивного права слід розуміти політичні, економічні, соціальні, юридичні та інші засоби, які забезпечують постійне вдосконалення змісту суб'єктивних прав та інтересів, їх реальне здійснення» [2, с. 15];
- «під гарантіями права людини й громадянина на ... розуміється сукупність умов, способів і засобів, які покликані створити реальні можливості для реалізації даного права» [6, с. 83];
- «під гарантіями розуміються правові засоби, що забезпечують реалізацію того чи іншого права людини і громадянина» [7, с. 184].

А. М. Пріварина застосовує поняття «гарантії» у вузькому розумінні, фактично розглядаючи лише юридичні (правові) гарантії, А. Р. Юзефів стверджує, що вони «є системою норм, принципів і вимог, які забезпечують процес дотримання прав і законних інтересів людини» [3, с. 75]; Є. В. Білозьоров формулює: «реалізація прав і свобод забезпечується правовими гарантіями, що є правовими засобами та способами, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права й свободи громадян, поновлюються їх порушені

права» [8, с. 27] та не виокремлює інших гарантій прав і свобод, крім правових, як це роблять інші науковці [9].

Автори наведених визначень розглядають як гарантії не тільки правові умови, засоби та способи реалізації суб'єктивних прав, але й соціальні, політичні тощо. При дослідженні конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії слід віддати перевагу не вузькому, а широкому розумінню поняття гарантій цього права, адже для гарантування дослідженого права вагомими будуть політичні гарантії прав людини.

Продовжуючи аналіз визначень поняття «гарантії прав людини», слід звернутись і до дефініції, яку запропонувала О. Ф. Скакун, зазначаючи, що «під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини та громадянина розуміється система соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист» [10, с. 76]. Автор застосувала поняття «гарантії прав людини» у широкому розумінні, включивши до нього не тільки юридичні (правові), але й інші умови, засоби та способи реалізації, охорони та захисту прав. Певним недоліком визначення вбачається застосування у ньому словосполучення «надійний захист» – наявність прикметника робить його оціночним, адже незрозуміло, який саме захист прав людини можна визнати «надійним», у чому полягають критерії надійності тощо.

Корисним для дослідження та визначення гарантій конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії є дефініція П. М. Рабіновича: «гарантії реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина – це умови та засоби, принципи та норми, які забезпечують здійснення, охорону і захист зазначених прав, є запорукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина» [11, с. 246]. У цьому визначенні чітко прослідковується зв'язок між правами та обов'язками, а також вказано на основний суб'єкт гарантування прав людини – державу.

Н. Г. Шукліна вважає: «гарантії основних прав і свобод людини й громадянина являють собою систему норм, принципів, умов і вимог, які забезпечують у сукупності додержання прав, свобод і законних інтересів особи. Система гарантій прав і свобод людини включає передумови економічного, політичного, організаційного та правового характеру, а також захисту прав і свобод. Система гарантій – це умови, засоби й методи, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод особи» [12, с. 206–207]. В одному з наведених визначень йшлося про те, що гарантії – це не просто низка умов, засобів та способів реалізації, охорони та захисту прав, а їхня система, Н. Г. Шукліна надала першості саме цій ознаці гарантій, відмовившись від визначення поняття «гарантії прав людини» на користь визначення поняття «система гарантій прав людини». Хоча така точка зору не

знайшла широкого розповсюдження в українській юридичній літературі, слід підтримати застосування системного підходу до гарантій прав людини. Проте не зрозуміло, про які саме методи як гарантії прав людини йдеться у визначенні Н. Г. Шукліної.

Узагальнюючи проаналізовані дефініції, дійдемо висновку, що гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії – це система умов, засобів та способів реалізації, охорони та захисту цього права.

Аналізуючи наявні визначення поняття «гарантії прав людини», встановлено, що деякі вчені розглядають як такі виключно юридичні (правові) гарантії, хоча наявні й їхні інші види. Це зумовлює питання щодо класифікації гарантій при дослідженні конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії. Поки що ця проблема в українській юридичній літературі не розглядалась, а тому доцільно звернутись до тих пропозицій, які сформульовано для групування гарантій прав людини у цілому.

Соціальні та духовні, економічні, політичні та юридичні гарантії виокремлює Г. П. Клімова [5, с. 191]. Така пропозиція є поверховою – насамперед через те, що автор не визначила підставу для запропонованої класифікації. Однак при відокремленні юридичних гарантій від усіх інших більшість дослідників не згадує. Автори книги «Нова Конституція України: огляд, коментарі і текст Основного Закону» запропонували поділяти гарантії прав людини на дві основні групи: загальносуспільні (загальносоціальні) та юридичні. До загальносуспільних вони віднесли політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні) гарантії [13, с. 41]. П. М. Рабінович поділяє гарантії прав і свобод на загальносоціальні та спеціальні. До загальносоціальних науковець відносить економічні, політичні, духовно-ідеологічні гарантії, а щодо спеціальних зазначає, що це встановлені державою юридичні норми, спрямовані на забезпечення прав людини, а також практична діяльність із застосування цих норм та правозастосовчі акти відповідних органів влади [14, с. 7–8].

Класифікацію цих понять надає Є. В. Білозьорова, підкреслюючи, що «за змістом і видами гарантії прав і свобод особи поділяються на загальні та спеціальні. До загальних гарантій належать економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурні гарантії, а до спеціальних – правові гарантії прав і свобод особи» [8, с. 27].

Таким чином, при дослідженні конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії залежно від змісту та виду гарантій прав людини слід виокремлювати:

- загальні гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії;
- спеціальні (юридичні, правові) гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії.

Важливість спеціальних (юридичних, правових) гарантій конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії важко заперечувати, з огляду на наявність доволі ґрунтового нормативного регулювання цього права. У складі загальних гарантій конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії слід виокремити дві групи таких гарантій: політичні та соціально-економічні. Варто підкреслити, що духовні гарантії, які часто пропонують виокремлювати вчені, у контексті дослідження конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії майже збігаються з політичними гарантіями, а тому не потребують виокремлення в окрему групу.

На першому місці серед загальних гарантій конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії доцільно розмістити політичні гарантії.

До політичних гарантій П. М. Рабінович відносить: демократичний устрій суспільства; плюралістичну, відкриту політичну систему; наявність розгалуженої мережі громадських об'єднань, у тому числі різних осередків суспільства; демократичну виборчу систему та ін. [14, с. 8]. Значущість демократичного державного режиму та політичного плюралізму як одної з гарантій конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії важко переоцінити. Вони у сукупності з іншими політичними гарантіями (належним рівнем політичної культури політичних партій, зокрема, та інших інститутів громадянського суспільства у цілому, залученням громадян до участі в управлінні державними та місцевими справами тощо) набувають надзвичайної важливості для гарантування досліджуваного права.

До соціально-економічних гарантій конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії слід віднести стабільність економічної системи суспільства та виважену систему податків та зборів (за умов відсутності значного дефіциту державного бюджету є можливим забезпечення належної матеріальної підтримки усіх чи деяких політичних партій), визнання приватної власності (із застосуванням якої формується матеріально-фінансова база політичних партій), передбачуваність податкової політики держави (що надає можливість планувати внески на функціонування та розвиток політичних партій як їхнім членам, так і іншим особам, яким це не заборонено законодавством) тощо.

Спеціальні (юридичні, правові) гарантії науковці визначають по-різному. На думку В. Ф. Погорілка, В. В. Головченка та М. І. Сірого, «юридичні гарантії є специфічним правовим засобом забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина... Юридичні гарантії – це передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав і свобод людини і громадянина» [15, с. 40]. В. Ф. Погорілко деталізував, що це «надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості тим умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними

правами і свободами. Юридичні гарантії встановлюються державою в Конституції, нормах поточного законодавства. Їх метою є реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони й захисту прав і свобод громадян» [16, с. 208]. Я. П. Кузьменко вважає, що «юридичні (спеціальні) гарантії охоплюють усі правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права» [17, с. 28–29].

Найбільш поширеними у фаховій літературі є такі визначення досліджуваної групи гарантій:

- «правові (юридичні) гарантії реалізації прав та свобод ... – це сукупність встановлених державою правових норм, правових способів і засобів, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи особи та поновлюються порушені права» [18, с. 60];
- «юридичні гарантії – це система взаємопов'язаних форм і способів (нормативних, інституціональних і процесуальних), що забезпечують належне визнання, захист і реалізацію певних прав і таких, що їм відповідають, обов'язків» [5, с. 192].

З огляду на це, а також належність спеціальних гарантій прав людини до гарантій прав людини запропоновано таке визначення: спеціальні гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії – це система правових умов, засобів та способів реалізації, охорони та захисту цього права.

Висновки. Для визначення дефініції поняття «гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії» важливими є такі критерії, як система їх умов, засобів та способів реалізації, охорони та захисту цього права, спеціальні гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії» – система правових умов, засобів та способів реалізації, охорони та захисту цього права. Залежно від змісту та виду гарантій є підстави виокремлювати загальні гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії та спеціальні (юридичні, правові) гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії. У складі загальних гарантій конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії слід виділяти лише політичні та соціально-економічні гарантії, адже духовні та/або культурні гарантії у контексті дослідження конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії майже збігаються з політичними гарантіями.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаються у необхідності ґрунтовного аналізу нормативно-правових та організаційно-правових гарантій конституційного права громадян на свободу об'єднання у політичні партії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мішина Н. В. «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини. Актуальні проблеми правознавства. Наук. зб. ЮФ ТНЕУ. 2013. Вип. 3. С. 113–120.
2. Коцан-Олинець Ю. Я. До питання про гарантії прав і свобод людини та громадянина: сучасне теоретико-правове узагальнення. Наук. записки Ін-ту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 2. С. 12–16.
3. Юзефів А. Р. Конституційні гарантії забезпечення прав і свобод людини. Порівняльне аналітичне право. 2018. № 1. С. 74–77.
4. Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Киев: Ін Юре, 2004. 368 с.
5. Клімова Г. П. Права і свободи людини в Україні: класифікація, гарантії реалізації. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Вип. 11. Харьков : Право, 2006. С. 184–193.
6. Мілова Т. М. Нормативно-правові гарантії конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні. Часопис Київ. ун-ту права. 2007. № 3. С. 82–88.
7. Приварина А. Н. Основные гарантии прав и свобод человека и гражданина. Марийский юрид. вестн. 2004. № 1. С. 183–188.
8. Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. Адвокат. 2009. № 8. С. 26–30.
9. Мішина Н. В. Європеїзація конституційного права України: проблеми і перспективи. Публічне право. 2011. № 3. С. 12–20.
10. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. 3-тє вид. Київ : Алерта, 2012. 524 с.
11. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина. Київ : Атіка, 2004. 463 с.
12. Конституційне право України. Київ : Наукова думка, 2000. 732 с.
13. Нова Конституція України: Огляд, коментарі і текст Основного Закону ; за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Правова держава, 1997. 156 с.
14. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Право, 1997. 64 с.
15. Погорілко В. Ф., Головченко В. В., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні ; за ред. М. С. Лопата. Київ : Ін Юре, 1997. 52 с.
16. Конституційне право України ; за ред. В. Ф. Погорілка. 3-тє вид. Київ : Наукова думка, 2002. 732 с.
17. Кузьменко Я. П. Загальна характеристика юридичних гарантій права людини на життя. Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. 2014. Вип. 29. С. 27–32. Серія : Право.
18. Черненко В. И. Система юридических гарантий осуществления прав и свобод инвалидов в Украине. Вісн. Маріуполь. держ. ун-ту. 2012. № 3–4. С. 59–68. Серія: Право.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2018.

Osaulenko S. Guarantees of the right of citizens to freedom of association in political parties.

Background. The urgency of the research topic is that at the present stage of social development in the first place – the European integration aspirations of Ukraine, and secondly, the activation of the development of public and public life in a democratic direction contributes to raising the attention to the creation and functioning of political parties. Particularly political parties are intensifying on the eve of elections, and regular elections in Ukraine are no exception. At the same time, the majority of modern studies of

the constitutional right of citizens to freedom of association in political parties are quite logical, taking into account the above-mentioned, around the object of this subjective right – political parties. And the guarantees of the implementation of the constitutional right of citizens to freedom of association in political parties in the legal literature are almost not paid attention. Thus, the problem of guarantees of the constitutional law under consideration becomes significant.

Analysis of recent researches and publications. *The monographic study of V. V. Chernichko (thesis for obtaining a scientific degree of the candidate of legal sciences on the topic «Constitutional right to unite in political parties in Ukraine and EU countries: comparative legal analysis» (Uzhhorod, 2016) and A. M. Moiseyev «Constitutional right of citizens to unite in political parties and the judicial practice of its protection» (Moscow, 2008) are devoted to the certain attention to guarantees of the constitutional right of citizens to freedom of association in political parties. However, when writing the article, much of the works of those scholars who investigated the guarantees of human rights as a whole became much more useful.*

The aim of the article is to propose definitions of the concepts of «guarantee of the constitutional right to freedom of association in political parties», «special guarantees of the constitutional right to freedom of association in political parties», as well as the classification of guarantees, depending on the content and type, taking into account peculiarities, inherent in the guarantees is the constitutional right to freedom of association in political parties.

Materials and methods. *The author uses the works of the Ukrainian scientists, that have researched the guarantees of the human rights, mostly specialists in the constitutional law and in the theory of state and law. The main methods for the study are: systemic, that allows to see guarantees as a system, and comparative, that allows to create the own definition based on the existing proposals.*

Results. *According to the results of the study, the definitions of «guarantees of the constitutional right to freedom of association in political parties» (system of conditions, means and methods of realization, protection and protection of this right) are formulated. One more definition, proposed based on the results of the research, is for the term «special guarantees of the constitutional right to freedom of association in political parties» (system of legal conditions, means and methods of realization, protection and protection of this right).*

Conclusion. *Depending on the content and type of guarantees, it is proposed to highlight: a) general guarantees of the constitutional right to freedom of association in political parties; b) special (legal, legal) guarantees of the constitutional right to freedom of association in political parties. It is proved that in the general guarantees of the constitutional right to freedom of association in political parties it is necessary to single out only political and socio-economic guarantees; spiritual and / or cultural safeguards in the context of studying the constitutional right to freedom of association in political parties almost coincide with political guarantees.*

Keywords: the right to freedom of association in political parties, political parties, political right, human right, guarantees of human right, the guarantees of constitutional right.

REFERENCES

1. Mishyna N. V. «Kodeks zebry» jak model'na shema inkorporacii' jevropejs'kyh standartiv prav ljudynty. Aktual'ni problemy pravoznavstva. Nauk. zb. JuF TNEU. 2013. Vyp. 3. S. 113–120.
2. Kocan-Olync' Ju. Ja. Do pytannja pro garantii' prav i svobod ljudynty ta gromadjanynta: suchasne teoretyko-pravove uzagal'nennja. Nauk. zapysky In-tu zakonodavstva Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. 2014. № 2. S. 12–16.

3. Juzefiv A. R. Konstytucijni garantii' zabezpechennja prav i svobod ljudyny. Porivnjal'ne analitychne pravo. 2018. № 1. S. 74–77.
4. Todyka Ju. N., Todyka O. Ju. Konstitucionno-pravovoj status cheloveka i grazhdanina v Ukraine. Kiev: In Jure, 2004. 368 s.
5. Klimova G. P. Prava i svobody ljudyny v Ukrai'ni: klasyfikacija, garantii' realizacii'. Derzhavne budivnyctvo ta misceve samovrjaduvannja. Vyp. 11. Har'kov : Pravo, 2006. S. 184–193.
6. Milova T. M. Normatyvno-pravovi garantii' konstytucijnogo prava ljudyny i gromadjanyna na svobodu naukovoi' tvorchoosti v Ukrai'ni. Chasopys Kyi'v. un-tu prava. 2007. № 3. S. 82–88.
7. Privarina A. N. Osnovnye garantii prav i svobod cheloveka i grazhdanina. Marijskij jurid. vestn. 2004. № 1. S. 183–188.
8. Biloz'orov Je. V. Pravovi garantii' zahystu prav i svobod ljudyny v Ukrai'ni: realii' ta problemy. Advokat. 2009. № 8. S. 26–30.
9. Mishyna N. V. Jevropei'zacija konstytucijnogo prava Ukrai'ny: problemy i perspektyvy. Publichne pravo. 2011. № 3. S. 12–20.
10. Skakun O. F. Teorija prava i derzhavy. 3-tje vyd. Kyi'v : Alerta, 2012. 524 s.
11. Rabinovych P. M., Havronjuk M. I. Prava ljudyny i gromadjanyna. Kyi'v : Atika, 2004. 463 s.
12. Konstytucijne pravo Ukrai'ny. Kyi'v : Naukova dumka, 2000. 732 s.
13. Nova Konstytucija Ukrai'ny: Ogljad, komentari i tekst Osnovnogo Zakonu ; za red. V. F. Pogorilka. Kyi'v : Pravova derzhava, 1997. 156 s.
14. Rabinovych P. M. Prava ljudyny i gromadjanyna u Konstytucii' Ukrai'ny (do interpretacii' vyhidnyh konstytucijnyh polozhen'). Harkiv : Pravo, 1997. 64 s.
15. Pogorilko V. F., Golovchenko V. V., Siryj M. I. Prava ta svobody ljudyny i gromadjanyna v Ukrai'ni ; za red. M. S. Lopata. Kyi'v : In Jure, 1997. 52 s.
16. Konstytucijne pravo Ukrai'ny ; za red. V. F. Pogorilka. 3-tje vyd. Kyi'v : Naukova dumka, 2002. 732 s.
17. Kuz'menko Ja. P. Zagal'na harakterystyka jurydychnyh garantij prava ljudyny na zhyttja. Nauk. visn. Uzhgorod. nac. un-tu. 2014. Vyp. 29. S. 27–32. Serija : Pravo.
18. Chernen'kyj V. Y. Systema jurydycheskyh garantyj osushhestvlenija prav y svobod ynvalydov v Ukrainy. Visn. Mariupol'. derzh. un-tu. 2012. № 3–4. S. 59–68. Serija : Pravo.

УДК 341.23

МІКІЧУРОВА Ольга,

к. ю. н. доцент кафедри міжнародного публічного права
Київського національного торговельно-економічного університету

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ОТРИМАННЯ ВЗАЄМНОЇ ВИГОДИ ВІД СПІВРОБІТНИЦТВА

Проаналізовано відображення права людини на отримання взаємної та справедливої вигоди від співробітництва в національному та міжнародному праві.

Ключові слова: міжнародне право, права людини, взаємна вигода, справедливість, економічне співробітництво, право розвитку.

Микичурова О. Право человека на получение взаимной выгоды от сотрудничества. Проанализировано отображение права человека на получение взаимной и справедливой выгоды от сотрудничества в национальном и международном праве.

Ключевые слова: международное право, права человека, взаимная выгода, справедливость, экономическое сотрудничество, право развития.

Постановка проблеми. Права людини, які зафіксовані в національному та міжнародному праві, є імперативними нормами й надають певні гарантії стандартів гідного життя кожній людині. Проблема бідності, дисбаланс розвитку окремих країн світу є тими соціально-економічними факторами, що посилюють конфліктність і напруженість відносин як в національній, так і міжнародно-правовій площині, та є наслідками порушення права людини.

Актуальність теми обумовлює потребу вивчення проблем забезпечення оптимального обсягу основоположних прав людини, в системі яких конструктивне місце відводилося б праву на отримання взаємної та справедливої вигоди від співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі над дослідженнями прав людини працює багато вітчизняних науковців. Міжнародні стандарти прав людини, їх загальні ознаки та класифікацію досліджують П. Рабінович і П. Венецька [1]. Актуальні аспекти захисту прав людини та регулювання міграції в межах плану дій Україна – ЄС вивчає І. Влялько [2].

Проте належної уваги окремому дослідженню права людини на отримання взаємної вигоди від співробітництва вчені не приділяли.

Метою статті є дослідження місця та ролі права людини на отримання взаємної та справедливої вигоди від співробітництва в системі прав людини, зафіксованих на національному та міжнародному рівнях.

Матеріали та методи. У роботі використано загальнонаукові – аналізу та синтезу, системно-структурний, моделювання, абстрагування, формально-логічний, історичний, – а також конкретно-наукові методи юриспруденції – тлумачення норм права, юридико-догматичний, порівняльно-правовий та інші.

Результати дослідження. Система прав і свобод людини наразі зафіксована в міжнародному та національному законодавстві, виступає результатом тривалого історичного розвитку принципів і стандартів і є нормою сучасного права. Моральні, філософські, християнські основи прав і свобод людини створювались поряд з правовими поглядами на нього як на члена соціуму. В теорії та практичній реалізації система права на кожному етапі історичного розвитку тією чи іншою мірою містила правову теорію особистості як суб'єкта права й відповідні судження про її права та обов'язки, їх гарантії – від елементарних і обмежених до найбільш розвинених. Права людини є важливим, невіддільним і неодмінним компонентом будь-якого права загалом, суб'єктивно-історичним аспектом прояву сутності права як особливого типу й специфічної форми соціального управління. Право без прав людини так само неможливе, як і право людини без нього чи поза ним [1, с. 20].

У системі міжнародного права принцип поваги прав та основних свобод людини є імперативною нормою міжнародного права, що унеможлиблює відхилення від неї або її зміну учасниками правовідносин і зобов'язує держави не порушувати права людини, викладені в численних міжнародно-правових актах. Джерелом закріплення цього принципу є: Статут ООН 1945 р. та Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р., де принцип поваги прав і основних свобод людини розкривається детальніше [3; 4]. Основні норми прав людини закріплено в Загальній декларації прав і свобод людини і громадянина 1948 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. і факультативному протоколі до нього 1989 р. [4–8]. Ці документи відображають розвиток прав людини та їх розширення протягом ХХ ст.

Наразі в доктрині міжнародного права виділяються чотири покоління прав людини. *Перше* – особисті й політичні права: право на життя; право на повагу честі й гідності людини; право на свободу та особисту недоторканність; недоторканність приватного життя; свободу пересування; свободу вибору національності й вибору мови спілкування; право на судовий розгляд; право на презумпцію невинуватості, право на участь в управлінні справами держави; виборчі права; свободу слова; право на мирні зібрання; право на створення спілок і об'єднань та ін.; *друге* – соціально-економічні та культурні права: право на працю; право на відпочинок; право на соціальне забезпечення; право на житло;

право на гідний рівень життя; право на охорону здоров'я, право на освіту; право на доступ до культурних цінностей; право вільно брати участь у культурному житті суспільства; право на творчість; право на користування результатами наукового прогресу та ін.; *третє* – права колективні: право на мир, право на роззброєння, право на безпечне навколишнє середовище, право на розвиток та ін.; *четверте* – біологічні права людини, пов'язані з відкриттями в галузі науки та генетики: клонування, пересадження органів, сурогатне материнство та ін. [9, с. 172; 10, с. 95].

Право людини на отримання взаємної та справедливої вигоди не зазначається серед прав людини жодного покоління. Його варто віднести до другого покоління прав людини, адже це є позитивне право, та закріпити в міжнародно-правовому акті, що матиме силу *jus cogens*.

Гармонійне співіснування людей можливе лише за умови задоволення їхніх потреб усіх рівнів на кожному етапі їхнього життя. Саме тому людина змушена співпрацювати з іншими людьми. Одним з основних психологічних мотивів добросовісного співробітництва є отримання сторонами власних вигод. Вигоди сторін можуть лежати як в матеріальній, так і в нематеріальній площині, проте їх значення для ефективного співробітництва є визначальним.

Ураховуючи природу людини, варто зазначити, що кожна сторона співробітництва прагнуче до максимізації власних вигод при мінімізації власних втрат, які часто є вигодами партнера. Так можуть виникати нерівнозначні або нееквівалентні обміни, які можуть призвести до невдоволення результатами співробітництва з боку однієї із сторін і напруженості відносин, навіть виникнення конфліктів. Ці висновки актуальні як для національного рівня, де кожна особа є суб'єктом і репрезентує сама себе, так і для міжнародного рівня, де представниками інтересів різних груп людей є держава.

У національному праві України соціально-економічні права людини містяться в ст. 41–54 Конституції України [11]. Проте права на отримання взаємної та справедливої вигоди серед прав громадян нашої держави не виділяється. Не має згадки і про право людини на отримання справедливої винагороди за свою працю, адже ст. 43 зазначає: «Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом». Це означає, що вітчизняний законодавець фактично ігнорує поняття справедливості в економічних відносинах і не засуджує нерівнозначні відносини, як і нееквівалентні обміни.

На міжнародному рівні питанню забезпечення соціально-економічної справедливості приділялось більше уваги. Протягом другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. світове співтовариство усвідомило глобальну взаємозалежність, а тому як на універсальному, так і на регіональному рівнях питанням розвитку, подоланню бідності, зменшенню соціальної нерівності, дисбалансу розвитку на планеті та забезпеченню реальної взаємної вигоди присвячено велику кількість міжнародно-правових актів.

На рівні ООН цьому питанню приділено достатньо уваги у відносинах між основними суб'єктами міжнародного права – державами. З початку 60-х років ХХ ст. питання гармонійного розвитку міжнародної торгівлі стає предметом обговорення багатьох сесій ООН, наслідком чого було проведення в Женеві в 1964 р. Першої конференції ООН з торгівлі та розвитку, де створено новий орган Генеральної асамблеї (ГА) ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) [12, с. 62].

Його діяльність здійснила значний внесок у розвиток і закріплення принципу взаємної вигоди як основи міжнародного співробітництва, зокрема, цей принцип виділено як один з основних міжнародного економічного співробітництва в «Принципах міжнародних торговельних відносин та торговельної політики, що сприяють розвитку» 1964 р. Також він міститься в Декларації про встановлення Нового міжнародного економічного порядку (НМЕП) 1974 р., Програмі дій щодо встановлення НМЕП 1974 р., Хартії економічних прав і обов'язків держав 1974 р. та в багатьох документах її наступних сесій [12, с. 64]. У Декларації наголошено на «необхідності створення системи міжнародних економічних відносин на основі суверенної рівності, взаємної та справедливої вигоди та тісного взаємозв'язку інтересів усіх держав». Також конкретизуються та розкриваються поняття взаємної вигоди, вбачаючи його найповнішим втіленням у відступі від рівності юридичної на користь рівності фактичної у відносинах країн з різним рівнем розвитку. Метою держав Хартія визначає «заохочення співробітництва на основі взаємної вигоди та справедливих перевагах».

Документи наступних сесій ЮНКТАД – Картахенська угода «Про нове партнерство з метою розвитку» 1992 р., Бангкокська декларація та план дій 2000 р., Декларація тисячоліття, прийнята резолюцією ГА ООН 52/2 від 8.09.2000, Монтерейський консенсус 2000 р., Декларація «Дух Сан Пауло» 2004 р., Підсумковий документ Всесвітнього саміту ООН, прийнятий резолюцією ГА ООН 60/1 від 16.09.2005, Аккрська угода 2008 р., Дохійська декларація 2008 р. та ін. наголошують на прагненні держав до справедливості й рівності на глобальному рівні [13, с. 74]. Резолюції ГА ООН останнього десятиліття, а саме: Резолюція ООН 67/217 від 21.12.2012 «На шляху до встановлення нового економічного порядку», Порядок денний в галузі розвитку на період після 2015 р., Резолюція 71/214 від 2016 р. «Міжнародна торгівля і розвиток» знову закликають держави до взаємовигідної та справедливої торгівлі й реальної рівності усіх її учасників [13, с. 76].

Принцип взаємної вигоди втілюється і в Статутних положеннях Світової організації торгівлі (СОТ), де зазначається: «Сторони цієї угоди, бажаючи сприяти цілям угоди, шляхом обопільних і взаємовигідних домовленостей, спрямованих на значне зниження тарифів та інших бар'єрів у торгівлі та на усунення дискримінаційного режиму в міжнародних торговельних відносинах домовляються про заснування СОТ» [13, с. 103]. Угоди з регулювання торгівлі товарами (ГАТТ-94), послугами (ГАТС-94), з регулювання прав інтелектуальної власності

(ТРИПС), а також механізм розв'язання спорів у межах СОТ підтверджують, що взаємна вигода є реальною основою співробітництва держав у межах СОТ в її найширшому тлумаченні [13, с. 104]. Практика останнього раунду СОТ – «Доха: порядок денний у сфері розвитку» відображає протиріччя між країнами з питання реалізації принципу взаємної вигоди, які обговорювалися на V Міністерській конференції в м. Канкун 2003 р., VI Міністерській конференції в м. Гонконг 2005 р., Женевських переговорах 2008 р. та ін. [13, с. 124]. Для розвинених країн Дохійський раунд став новим етапом лібералізації світових ринків, зокрема, ринків країн, що розвиваються. Останні мали на меті усунення дискримінаційних обмежень у міжнародній торгівлі, підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників, зміцнення власної економіки, що вони бачили й через захист власних ринків високими імпорнтними тарифами. Отже, різні цілі та ігнорування вигод партнера зумовило кризи Доха раунду та неможливість дійти згоди партнерів.

Важливим також є те, що принцип взаємної вигоди є основою Статутів регіональних організацій, як, скажімо, Співдружності незалежних держав (СНД) та Європейського Союзу (ЄС), а також як основа міжнародного співробітництва, він зазначається в більшості сучасних дво- та багатосторонніх міжнародних договорів [2, с. 88; 13, с. 127]. Приміром, в Угоді про асоціацію України та ЄС 2014 р. норми, що містяться в розділі IV зафіксували наміри сторін дотримуватися принципу взаємної вигоди у двосторонніх відносинах через детальну регламентацію двосторонньої торгівлі, що передбачає і механізми визначення еквівалентності й процедури дотримання взаємної вигоди у відносинах [14, с. 50].

Проте норма взаємної вигоди в міжнародному праві наразі має диспозитивний характер, а про право взаємної вигоди, як одне з прав людини (а не держави), в міжнародному й національному праві не зазначається зовсім, що є великою прогалиною у справі встановлення гармонійних і справедливих економічних відносин у світі.

Висновки. Відповідно до міжнародного права право людини на отримання взаємної та справедливої вигоди має бути одним з прав людини другого покоління, що отримали розвиток в ХХ ст. та покликані забезпечувати не лише вільне життя, а й певний рівень добробуту людей. Розвиток соціально-економічних прав людини відбувається у процесі боротьби народів за зростання добробуту, підвищення культурного рівня. Отримання взаємної та справедливої вигоди є однією з основ нормальної життєдіяльності людини й громадянина та має бути включено до прав людини другого покоління й окремо зазначено серед інших в імперативних міжнародно-правових актах. Окрім того, норми про «отримання справедливої винагороди за працю» та про «право громадянина України на отримання взаємної та справедливої вигоди від співробітництва» мають стати обов'язковими складовими Конституції України, а саме – її ст. 42 та ст. 43 відповідно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рабінович П., Венецька П. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. Вісн. Акад. правових наук України. 2012. № 4. С. 18–28.
2. Влялько І. В. Актуальні аспекти захисту прав людини та регулювання міграції в рамках плану дій Україна – ЄС. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 117 (1). С. 87–93.
3. Статут ООН. URL : http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf.
4. Шемшученко Ю. С. Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі. Енциклопедія історії України. Т. 3 : Е–Й : редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2005. 672 с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Zakljuchny_akt_narady_z_bezpeky_1975.
5. Загальна декларація прав людини і громадянина 1948 р. URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. URL : <https://www.coe.int/uk/web/compass/international-covenant-on-economic-social-and-cultural-rights>.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. URL : <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-international-covenant-on-civil-and-political-rights>.
8. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1989 р. URL : <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/akti-pravovi-mijnarodni/fakultativniy-protokol-mijnarodnogo-paktu-pro-1966-22927.html>.
9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум, 2001. 656 с.
10. Bermann, George A. Transnational Litigation (West). West Academic Publishing : 1 edition (July 14, 2003). 512 p.
11. Конституція України. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
12. Мікічурова О. В. Реалізація принципу взаємної вигоди в діяльності Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД). Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 114, Ч. 1. Київ, 2013. С. 59–67.
13. Мікічурова О. В. Принцип взаємної вигоди в міжнародному економічному праві. Київ : Сталь, 2017. 247 с.
14. Мікічурова О. В. Принцип взаємної вигоди в угоді про асоціацію України з Європейським Союзом : тези конф. : Сервісна економіка в умовах глобальної конкуренції: правовий та інституційний виміри (м. Київ, 15–16 листоп. 2017 р.) : ред. А. А. Мазаракі. Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. С. 49–51.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2018.

Mikichurova O. The human right to obtain mutual benefits from cooperation.

Background. Human rights, enshrined in national and international law, are imperative norms and provide certain guarantees of decent living standards for every person. The problem of poverty, the imbalance in the development of the countries in the world, are those socio-economic factors that increase conflict and tensions in international relations and are, in our opinion, the consequences of violations of human rights on mutual and equitable benefits from cooperation.

Analysis of recent researches and publications. Domestic scholars including P. M. Rabinovich, I. V. Vlalko and their foreign colleagues among whom it is worth mentioning George A. Berman for a long time engaged in the study of human rights. However, scientists did not pay enough attention to the study of human rights for the mutual benefit of cooperation, so we will try to fill this gap.

The aim of the article is to study the place and role of human rights in obtaining a mutual and equitable benefit from cooperation in the system of human rights, recorded at the national and international levels.

Materials and methods. The article uses general scientific methods (analysis and synthesis, systemic-structural, modeling, abstraction, formal-logical, historical), as well as special methods used in jurisprudence (methods of interpretation of the norms of law, legal-dogmatic, comparative legal) and others.

Results. The article was defined the place and role of human rights in obtaining a mutual and equitable benefit from cooperation in the system of human rights, recorded at the national and international levels. The principle of mutual benefit fixed in many international treaties, in particular, but it is dispositive norm. There is not such norm of mutual benefit in the Constitution of Ukraine.

Conclusion. The right of mutual benefits must be included to the human rights of the second generation and separately identified among others to become an imperative norm of international law. In addition, the rules on «fair remuneration for work» and «the right of a citizen of Ukraine to obtain mutual and equitable benefit from cooperation» should become mandatory constituents of the Constitution of Ukraine, namely Articles 43 and 42, respectively.

Keywords: international law, human rights, mutual benefit, equity, economic cooperation, development right.

REFERENCES

1. Rabinovych P., Venec'ka P. Mizhnarodni standarty prav ljudyny: zagal'ni oznaky, klasyfikacija. Visn. Akad. pravovyh nauk Ukrai'ny. 2012. № 4. S. 18–28.
2. Vljal'ko I. V. Aktual'ni aspekty zahystu prav ljudyny ta reguljuvannja migracii' v ramkah planu dij Ukrai'na – JeS. Aktual'ni problemy mizhnarodnyh vidnosyn. 2013. Vyp. 117 (1). S. 87–93.
3. Statut OON. URL : http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf.
4. Shemshuchenko Ju. S. Zakljuchnyj akt narady z bezpeky ta spivrobotnytstva v Jevropi. Encyklopedija istorii' Ukrai'ny. T. 3 : E–J : redkol. V. A. Smolij (golova) ta in. NAN Ukrai'ny. In-t istorii' Ukrai'ny. Kyi'v : Nauk. dumka, 2005. 672 s. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Zakljuchny_akt_narady_z_bezpeky_1975.
5. Zagal'na deklaracija prav ljudyny i gromadjanyna 1948 r. URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.
6. Mizhnarodnyj pakt pro ekonomichni, social'ni i kul'turni prava 1966 r. URL : <https://www.coe.int/uk/web/compass/international-covenant-on-economic-social-and-cultural-rights>.
7. Mizhnarodnyj pakt pro gromadjans'ki i politychni prava 1966 r. URL : <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-international-covenant-on-civil-and-political-rights>.
8. Fakultativnyj protokol do Mizhnarodnogo paktu pro gromadjans'ki i politychni prava 1989 r. URL : <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/akti-pravovi-mijnarodni/fakultativniy-protokol-mijnarodnogo-paktu-pro-1966-22927.html>.
9. Skakun O. F. Teorija derzhavy i prava. Harkiv : Konsum, 2001. 656 s.
10. Bermann, George A. Transnational Litigation (West). West Academic Publishing : 1 edition (July 14, 2003). 512 p.
11. Konstytucija Ukrai'ny. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
12. Mikichurova O. V. Realizacija pryncypu vzajemnoi' vygody v dijal'nosti Konferencii' OON z torgivli ta rozvytku (JuNKTAD). Aktual'ni problemy mizhnarodnyh vidnosyn. Vyp. 114, Ch. 1. Kyi'v, 2013. S. 59–67.
13. Mikichurova O. V. Pryncyp vzajemnoi' vygody v mizhnarodnomu ekonomichnomu pravi. Kyi'v : Stal', 2017. 247 s.
14. Mikichurova O. V. Pryncyp vzajemnoi' vygody v ugodi pro asociaciju Ukrai'ny z Jevropejs'kym Sojuzom : tezy konf. : Servisna ekonomika v umovah global'noi' konkurencii': pravovyj ta instytucijnyj vymiry (m. Kyi'v, 15–16 lystop. 2017 r.) : red. A. A. Mazaraki. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2017. S. 49–51.

UDC 341.241.8

DERUNETS Nataliia,

Post-graduate student of the Department of International Public Law
Kyiv National University of Trade and Economics

IMPACT OF RESOLUTIONS OF THE UN GENERAL ASSEMBLY ON INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF TRADE RELATIONS

The role and place of resolutions of the UN General Assembly in the system of sources of international law that regulate trade relations and are applied in the practice of the functioning of trade missions is examined. A classification of resolutions is proposed in accordance with the subject of their legal regulation.

Keywords: resolution of the UN General Assembly, decisions of international organizations, specialized agencies, technical assistance, diplomatic protection.

Дерунец Н. Влияние резолюций Генеральной Ассамблеи ООН на международно-правовое регулирование торговых отношений. Исследованы роль и место резолюций Генеральной Ассамблеи ООН в системе источников международного права, которые регулируют торговые отношения и применяются в практике функционирования торговых представительств. Предложена классификация резолюций в соответствии с предметом их правового регулирования.

Ключевые слова: резолюция Генеральной Ассамблеи ООН, решения международных организаций, специализированные учреждения, техническая помощь, дипломатическая защита.

Background. Modern comprehensive globalization processes, growing interdependence and cooperation between the states in the international arena have led to an increase in the role of international organizations in regulating international trade. Creation of special trade and economic organizations was characterized by the use of a full range of institutional and legal mechanisms for the effective conduct of the world economy, the development of international economic relations, preserving the state sovereignty of their participants.

International trade of states requires effective legal regulation at the international level to ensure the sovereign equality of actors, prevention of

discrimination, sustainable development of developing countries, definition of clear rules of trade in one or another type of goods.

Analysis of recent research and publications. National science studies on the regulation of international trade by international organizations were dealt with by I. Dahno [1], V. Opryshko [2], E. Perederiev [3], N. Tatarenko [4], V. Chubarev [5], T. Tsygankova [6], K. Yurchenko [7]. However, their papers are largely devoted to the functioning of the GATT/WTO system, and the role of the UN General Assembly remains without proper study.

The **aim** of the paper is to carry out a legal study of the role and place of resolutions of the UN General Assembly in the system of sources of international law regulating trade relations.

Materials and methods. The methodological basis of the article is a set of philosophical, general scientific and special-legal methods and methods of scientific knowledge. The author used the dialectical, comparative law and method of system analysis.

The main provisions and conclusions of the article are based on empirical research, elaboration of decisions of international organizations, analysis of scientific publications.

Results. The world economy is currently governed by a number of economic and regulatory institutions, including rules and procedures. Establishment of the WTO in 1995 brought an order in trade relations, trade between countries became the subject to international rules that were negotiated, adopted and should be respected [6]. The first decade of the XXI century indicated an increase in the number of bilateral free trade agreements between States that have expanded the network of regional trade agreements such as the North American Free Trade Agreement of 1992, the Treaty Establishing the European Union in 1992, the Southern African Development Community in 1992, and the Association for Regional Cooperation South Asia in 1985, which expanded the agenda and the need for trade diplomacy [4]. Much of the literature on trade diplomacy focuses on multilateral trade talks, and in particular on detailed GATT/WTO Roundtables.

In particular, during the Uruguay Round negotiations, the Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPs) 1995 Agreement were adopted; during the Doha Round of the WTO particular attention was paid to the issue of trade in agricultural products, trade in services and trade facilitation [3].

It should also be noted that international organizations are one of the important institutional mechanisms for conducting economic diplomacy. The Vienna Convention on the Representation of States in their Relations with International Organizations of a Universal Character of 1975 defines the rules for the functioning of permanent missions and missions of permanent observers in such organizations.

As stated in the Preamble, the participating States recognize the growing role of multilateral diplomacy and the responsibility of the UN within the framework of the world community. The Convention determines that an international organization of a universal nature is the United Nations, its specialized agencies, the International Atomic Energy Agency, or any similar organization whose membership and responsibility are of a broad international nature (Art. 1). Art. 6 defines the main functions of foreign representations in international organizations: ensuring representation of the state in an international organization; maintaining communication between the state and the organization; holding negotiations with and within the organization; elucidation of the activity carried out by the organization and informing about it of the state; ensuring the participation of the state in the full work of the organization; protection of the interests of the state before the organization; assistance in the implementation of the goals and principles of organization through cooperation with its members [8].

Bilateral agreements can also be signed between States and international organizations. Such agreements are usually concluded on behalf of the government, set provisions on the legal status of the permanent establishment of the organization, its employees, privileges and immunities (Agreement between the Government of Ukraine and the European Bank for Reconstruction and Development on Cooperation and Activities of the Permanent Delegation to the EBRD in Ukraine in 2007 [9], Agreement between the Government of Ukraine and the United Nations on the Establishment of the United Nations Office in 1992 [10], the Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Organization of Economic Cooperation Labor and Development on the Privileges, Immunities and Privileges granted to the Organization in 1999 [11]).

It is clear that the United Nations as a universal international organization is a key one among other international organizations that implement international legal regulation of trade relations. One of the forms of such activities is the adoption of resolutions by the UN General Assembly, as well as decisions of the specialized agencies of the United Nations. Some scholars believe that, as the resolutions and decisions of the UN General Assembly are of a recommendatory nature (they are so-called soft law), then they are not binding and not legal [1].

However, we believe that the resolutions of the UN General Assembly belong to the sources of international law that regulate the trade and economic relations, and according to their subjects they can be divided into the following groups: a) the establishment of specialized institutions and the convening of conferences; b) provision of technical assistance, c) trade of developing countries, d) economic and social development, e) granting of diplomatic protection to trade representatives and attachés. Below, let's study each of the categories.

Within the United Nations framework, the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) and the United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL) deal with issues of international legal regulation of trade relations. The United Nations Conference on Trade and Development was established by the resolution of the General Assembly of the United Nations of 1995 (XIX) of December 30, 1964 [12] as a special body of the UN General Assembly, which was not an international trade organization. The main objective of UNCTAD's work is to promote the development of international trade with a view to accelerating economic growth, in particular of developing countries. UNCTAD resolutions and declarations are of a recommendatory nature. UNCTAD's highest body is the Conference and the Trade and Development Board, which has six committees. The functions of UNCTAD are defined in the resolution of the General Assembly of the United Nations of 1995 (XIX) and consist, in particular, in the development of principles of policy in international trade, the mechanisms for its functioning and the establishment of the legal basis for international trade, the adoption of international legal instruments in the field of trade [2].

Under the auspices of UNCTAD, multilateral agreements and conventions are being developed. At its very first meeting the Principles of International Trade and Trade Policy were adopted.

The United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL) was established by the General Assembly in 1966 (Resolution 2205 (XXI) of December 17, 1966 [13]). Having established the Commission, the General Assembly acknowledged that the discrepancy in national laws governing international trade posed an obstacle to the development of trade and considered the Commission as a means by which the United Nations could play a more active role in reducing or eliminating those barriers.

The General Assembly granted the Commission a general mandate for the further gradual harmonization and unification of the law of international trade. Since then, the Commission has become the main legal body of the United Nations system in the field of international trade law. In particular, the Commission is responsible for the preparation of new international conventions, standard and uniform laws in the field of international trade law, promotion of the codification of international trade customs, collection and dissemination of information in this area [5].

The commission identified the international sale of goods, international payments and commercial arbitration as the top priority in its work. On the basis of drafts prepared by the Commission, the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods of 1980, the Convention on Limitation Proceedings in International Sale of Goods of 1974, and the 1978 United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea [14] were adopted.

The UN General Assembly approves the adoption of documents developed by UNCITRAL, for example, UN General Assembly Resolution A/RES/31/98 of December 15, 1976, Arbitration Rules of the United Nations Commission on International Trade Law [15], General Assembly Resolution UN A/RES/40/72 of December 11, 1985 Model Law on International Trade Law on International Commercial Arbitration [16], United Nations General Assembly Resolution A/51/628 of 16 December 1996 Model Law on Electronic Commerce [17].

Resolutions and acts of other international organizations also play important role in the development of international economic relations. These include the Declaration on the Establishment of a New International Economic Order and the Program of Action for the Establishment of a New International Economic Order adopted at the VI Special Session of the General Assembly of the United Nations in 1974; Charter of Economic Rights and Duties of States, adopted at the 29th session of the UN General Assembly in 1974.

The second category of the UN General Assembly resolutions includes those relating to the granting of technical assistance for the development of underdeveloped countries. In particular, in resolution 722 (VIII) of 23 October 1953 [18], the General Assembly encourages States to promote the effective operation of the Expanded Program of Technical Assistance, which was established on 15 August 1949 by General Assembly resolution A/RES/304 (IV) UN Assembly [19].

The main objective of the program was economic and political assistance to underdeveloped countries in strengthening their national economies and ensuring the high and sustainable development of the citizens of such countries. On 14 October 1958, Resolution A/RES/1240 (XIII) of the United Nations General Assembly [20] established the United Nations Special Fund, authorized to provide technical assistance to less developed countries, including projects related to the development of industry, agriculture, transport and communications the way The United Nations Development Program (UNDP) was established on November 22, 1965 as a result of the merger of the Extended Technical Assistance Program and the UN Special Fund, as mandated by General Assembly resolution A/RES/2029 (XX) [21].

The third type of the UN General Assembly resolutions is aimed at regulating the trade of developing countries. Resolution A/RES/S-18/3 of the UN General Assembly [22] seeks to restore economic growth and the development of developing countries. Resolutions A/RES/66/186 [23], A/RES/72/201 [24] of the UN General Assembly on unilateral economic measures as methods of political and economic coercion of developing countries could be included in this category. On 22 December 2006, the General Assembly adopted resolution A/RES/61/229 [25] «stressing the need for the implementation of various commitments by the international

community on the economic and social development of Africa». In addition, on 23 April 2014, the General Assembly adopted resolution A/RES/68/270 [26] entitled United Nations Second United Nations Conference on Landlocked Developing Countries which was devoted to the 10th anniversary review of the Almaty Declaration.

Over the past ten years, the activities of the UN General Assembly have intensified on the issues of ensuring economic and social development. In this regard, a number of resolutions were adopted under the title «International trade and development»: GA resolution 65/142 in 2010, GA resolution 66/185 in 2011, GA resolution 67/196 in 2012, GA resolution 68/199 in 2013, A/RES/70/187 in 2015, A/RES/71/214 in 2016, A/RES/72/202 in 2017.

In 1996, at its 48th session, the International Law Commission highlighted the theme «Diplomatic protection» as one of the three themes that were subject to codification and progressive development. In 1997 a Working Group on this issue was created at the 2477th meeting to implement the General Assembly resolution.

The draft article on diplomatic protection developed by the UN International Law Commission in 2006 proposes the following definition: «Diplomatic protection consists in calling the state by means of diplomatic measures or other means of peaceful settlement to the liability of another state for the damage caused by the internationally unlawful action of this state physical or legal person who is a citizen of the first state for the purpose of implementing such liability» (Article 1) [27].

The UN General Assembly Resolutions A/RES/62/67 of 6 December 2007 and A/RES/65/27 of 06 December 2010 [28] provided articles on diplomatic protection for information to Governments and encouraged them to comment on developments conventions based on these articles. The issue of diplomatic protection was also included in the agenda of the sixty-eighth session in 2013. As part of the Working Group of the Sixth Committee of the General Assembly, the issue of developing a convention on diplomatic protection is under way. States continue to send their own comments on the future convention.

Conclusion. Thus, in contemporary international law, international organizations have an impact on the international legal regulation of international trade relations. In particular, it is demonstrated within the framework of the United Nations and its specialized agencies. The influence of the UN General Assembly on the international legal regulation of international trade relations is significant. It is carried out directly through the adoption of resolutions and through the activities of established subsidiary bodies and specialized agencies.

The direct impact of international non-governmental international organizations on rule-making activities in international law relating to international economics and trade is still controversial issue and also needs further research.

REFERENCES

1. Dahno I. I. Mizhnarodne ekonomichne pravo : 3-tje vyd., pererob. i dopovn. Kyi'v : Centr uchbov. l-ry, 2009. 304 s.
2. Opryshko V. F. Mizhnarodne ekonomichne pravo. Kyi'v : KNEU, 2003. 311 s.
3. Perederijev Je. P. Jak ubachajet'sja SOT u konteksti mizhnarodnogo prava. Zovnishnja torgivlja: pravo ta ekonomika. 2007. № 1. S.73–78.
4. Tatarenko N. O. Ekonomichna dyplomacija: svitovij dosvid ta ukrai'ns'ki zdobutky (polityko-ekonomichnyj aspekt). Nauk. visn. Dyplom. akad. Ukrai'ny. Kyi'v, 2015. S. 4–9.
5. Chubarjev V. L. Mizhnarodne ekonomichne pravo. Kyi'v : Jurinkom Inter, 2009. 368 s.
6. Cygankova T. Bagatoaspektnist' naslidkiv pryjednannja Ukrai'ny do SOT. Zovnishnja torgivlja: pravo ta ekonomika. 2002. № 2. S. 161–164.
7. Jurchenko K. Zagal'ni pryncypy reguljuvannja mizhnarodnoi' torgivli v ramkah Svitovoi' organizacii' torgivli ta pidvyshhennja zagal'nogo ekonomichnogo rozvytku kraï'n, shho rozvyvajut'sja. Mizhnarodne pravo. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15740/15-Yurchenko.pdf?sequence=1>.
8. Vienna Convention on the Representation of States in their Relations with International Organizations of a Universal Character of 1975. United Nations Office of Legal Affairs. URL : http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/5_1_1975.pdf.
9. Dogovor mizh Urjadom Ukrai'ny ta Jevropejs'kym Bankom Rekonstrukcii' ta Rozvytku pro spivrobotnytvo ta dijal'nist' Postijnogo Predstavnytva JeBRR v Ukrai'ni 2007 r. Zakonodavstvo Ukrai'ny. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/985_012.
10. Uгода mizh Urjadom Ukrai'ny ta Organizacijeju Ob'jednanyh Nacij pro zasnuvannja Predstavnytva Organizacii' Ob'jednanyh Nacij 1992 r. Zakonodavstvo Ukrai'ny. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c36.
11. Uгода mizh Kabinetom Ministriv Ukrai'ny ta Organizacijeju Ekonomichnogo Spivrobotnytva ta Rozvytku shhodo pryvilei'v, imunitativ ta pil'g, nadanyh Organizacii' 1999 r. Zakonodavstvo Ukrai'ny. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_010.
12. Establishment of the United Nations Conference on Trade and Development as an organ of the General Assembly. General Assembly Resolutions. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/210/89/IMG/NR021089.pdf>.
13. Establishment of the United Nations Commission on International Trade Law. General Assembly Resolutions. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/005/08/IMG/NR000508.pdf>.
14. Vologdin A. A. Pravovoe regulirovanie vneshnejekonomicheskoy dejatel'nosti. M. : Jurajt, 2015. 445 s.
15. Rezolucija 31/98 General'noi' Asamblei' OON «Arbitrazhnyj reglament Komisii' Organizacii' Ob'jednanyh Nacij z prava mizhnarodnoi' torgivli». Zakonodavstvo Ukrai'ny. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_c18.
16. Rezolucija 40/72 General'noi' Asamblei' OON «Typovyj zakon Komisii' Organizacii' Ob'jednanyh Nacij z prava mizhnarodnoi' torgivli pro mizhnarodnyj torgovelnij arbitrazh». Zakonodavstvo Ukrai'ny. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_c20.
17. Rezolucija General'noj Assamblei OON A/51/628 ot 16 dekabnja 1996 g. «Tipovoj zakon ob jelektronnoj torgovle», prinjatij Komissiej Organizacii Ob'edinennyh Nacij po pravu mezhdunarodnoj torgovli» (UNCITRAL), i Rukovodstvo po prinjatiju. Liga zakon. URL : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU01116.html.

18. Expanded programme of technical assistance for the economic development of under-developed countries. General Assembly Resolutions. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/085/87/IMG/NR008587.pdf>.
19. Expanded programme of technical assistance for economic development of under-developed countries. General Assembly Resolutions. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/051/23/IMG/NR005123.pdf>.
20. Establishment of the Special Fund. General Assembly Resolutions. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/746/84/IMG/NR074684.pdf>.
21. Consolidation of the special fund and the expanded programme of technical assistance in a united nations development programme. General Assembly Resolutions. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/217/92/PDF/NR021792.pdf>.
22. Declaration on International Economic Cooperation, in particular the Revitalization of Economic Growth and Development of the Developing Countries. General Assembly Resolutions. URL : <http://www.un-documents.net/s18r3.htm>.
23. Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries. General Assembly Resolutions. URL : http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/66/186&Lang=E.
24. Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries. General Assembly Resolutions. URL : http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/72/201.
25. New Partnership for Africa's Development: progress in implementation and international support. General Assembly Resolutions. URL : <https://undocs.org/en/A/RES/61/229>.
26. Second United Nations Conference on Landlocked Developing Countries. General Assembly Resolutions. URL : http://unohrlls.org/custom-content/uploads/2014/05/LLDC-GA-Resolution-A.RES_68.270.pdf.
27. Doklad Komissii mezhdunarodnogo prava. 58-ja sessija. 1 maja – 9 ijunja i 3 ijulja – 11 avgusta 2006 g., N'ju-Jork, 2006. General'naja Assambleja OON. Ofic. otchety. 61-ja sessija. Dop. № 10 (A/61/10). Part 23.
28. Diplomatic protection. General Assembly Resolutions. URL : <https://undocs.org/en/A/RES/62/67>.

Articles submitted to editor office of 28.08.2018.

Дерунець Н. Вплив резолюцій Генеральної Асамблеї ООН на міжнародно-правове регулювання торговельних відносин.

Постановка проблеми. Сучасні комплексні глобалізаційні процеси, зростаюча взаємозалежність та співпраця між державами на міжнародній арені призвели до збільшення ролі міжнародних організацій у регулюванні міжнародної торгівлі. Створення спеціальних торговельно-економічних організацій характеризувалося використанням повного комплексу інституційних та правових механізмів ефективного ведення світової економіки, розвитку міжнародних економічних відносин, збереження державного суверенітету їх учасників.

Міжнародна торгівля держав вимагає ефективного правового регулювання на міжнародному рівні для забезпечення суверенної рівності суб'єктів, запобігання дискримінації, сталого розвитку країн, що розвиваються, визначення чітких правил торгівлі на той чи інший тип товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національними науковими дослідженнями регулювання міжнародної торгівлі міжнародними організаціями займалися І. Дахно, В. Опришко, С. Передерієв, Н. Татаренко, В. Чубарєв, Т. Циганкова,

К. Юрченко. Проте їх праці в основному присвячені функціонуванню системи ГАТТ/СОТ, а роль Генеральної Асамблеї ООН залишається без належного вивчення.

Метою статті є дослідження ролі та місця постанов Генеральної Асамблеї ООН у системі джерел міжнародного права, що регулює торговельні відносини.

Матеріали та методи. Методологічною основою статті є сукупність філософських, загальнонаукових та спеціально-правових методів і методів наукового пізнання. Основні положення та висновки статті ґрунтуються на емпіричних дослідженнях, рішеннях міжнародних організацій, аналізі наукових публікацій.

Результати досліджень. ООН як універсальна міжнародна організація є ключовою серед інших міжнародних організацій, що здійснюють міжнародне правове регулювання торговельних відносин. Однією з форм такої діяльності є прийняття резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, а також рішень спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН належать до джерел міжнародного права, які регулюють торговельно-економічні відносини, і відповідно до предмета їх можна поділити на такі групи: створення спеціалізованих установ та скликання конференцій; надання технічної допомоги; торгівля країн, що розвиваються; економічний і соціальний розвиток; надання дипломатичного захисту торговельним представникам та аташе. Детально проаналізовано кожну з категорій. Запропоновано класифікацію резолюцій відповідно до предмета їх правового регулювання.

Висновки. Вплив Генеральної Асамблеї ООН на міжнародно-правове регулювання міжнародних торговельних відносин, що є значним, здійснюється безпосередньо через прийняття резолюцій та діяльність допоміжних органів та спеціалізованих установ.

Ключові слова: резолюція Генеральної Асамблеї ООН, рішення міжнародних організацій, спеціалізовані установи, технічна допомога, дипломатичний захист.

ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 346.91

КОРОТКА Наталія,

к. ю. н., старший викладач кафедри міжнародного приватного, комерційного та цивільного права Київського національного торговельно-економічного університету

ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Висвітлено особливості застосування інституту «врегулювання спору за участю судді» в цивільному процесі з початком дії нової редакції Цивільного процесуального кодексу України.

Ключові слова: цивільний процес, врегулювання спору за участю судді, особа посередника, порядок проведення.

Короткая Н. Урегулирование спора с участием судьи в гражданском процессе. Освещены особенности применения института «урегулирования спора с участием судьи» в гражданском процессе с началом действия новой редакции Гражданского процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: гражданский процесс, урегулирование спора с участием судьи, лицо посредника, порядок проведения.

Постановка проблеми. Новелою Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України в редакції, яка вступила в дію з 15.12.2017, запроваджено інститут «врегулювання спору за участю судді» (розд. III, гл. 4, ст. 201–205) і покладено початок питанням щодо його застосування безпосередньо в цивільному процесі України.

Актуальність дослідження продиктована потребою досконалого наукового вивчення особливостей механізму застосування інституту «врегулювання спору за участю судді».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Назрілі питання реформування цивільного процесу є предметом досліджень таких вітчизняних науковців, як: О. В. Гетманцев, О. О. Грабовська, Ю. Д. Притика, С. Я. Фурса [1–4] та ін.

Інститут «врегулювання спору за участю судді» є новим для цивільного процесу України, тому обрана тема ще не повною мірою досліджена серед науковців, що зумовлює актуальність цієї роботи.

Мета статті – вивчення процедури врегулювання спору за участю судді та аналіз особливостей його застосування в цивільному процесі України.

Матеріали та методи. У дослідженні використано загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання. В основі дослідження – діалектичний метод, відповідно до якого проблеми, що розв’язуються, розглядаються в єдності їхнього соціального змісту та юридичної форми. Системно-структурний метод покладено в основу дослідження місця інституту «врегулювання спору за участю судді» в системі цивільно-процесуального права України. Формально-логічний метод використано при з’ясуванні механізму реалізації цього ж інституту.

Результати дослідження. У ст. 201 ЦПК України зазначено: врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті, але в разі, якщо в справу не вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору [5].

Механізм досудового врегулювання запозичений з Каліфорнії (США). Практичні директиви щодо застосування цього механізму на тимчасовій основі прийнято в 1989 р., і тоді розпочалось повноцінне застосування процедури для врегулювання шлюборозлучних процесів. З часом це стало популярним в інших країнах і наразі в Канаді, зокрема в провінції Саскачеван. Усі справи (крім тих, що розглядаються за спрощеною процедурою, прогнозованою тривалістю не більше одного дня) в неухильному порядку спрямовуються на досудове врегулювання. Отже, приблизно 85 % спорів вирішується примиренням [6].

Врегулювання спору за участю судді, за ЦПК України, має місце лише після звернення особи до суду та відкриття провадження у справі про проведення такої процедури. Суд виносить ухвалу, якою одночасно зупиняє провадження у справі.

Окрім того, якщо порівняти з досвідом запровадження цього інституту в інших країнах (на прикладі Канади), де всі справи в неодмінному порядку спрямовуються на досудове врегулювання, за правилами, що діють у ЦПК України, застосування інституту «врегулювання спору за участю судді» відбувається лише після волевиявлення обох сторін у справі.

У цивільному процесі на час врегулювання спору за участю судді особою посередника є суддя – громадянин України, який відповідно до Конституції України [7] та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» призначений суддею, обіймає штатну суддівську посаду в одному із судів України й здійснює правосуддя на професійній основі [8].

Однак ЦПК України не містить вимог до судді, який може виконувати роль так званого посередника – того, до провадження якого потрапила заява після її автоматизованого розподілу вперше чи, можливо, з появою інституту «врегулювання спору за участю судді». Із загальної кількості суддів кожного суду, зборами суддів відповідного суду обиратиметься певна кількість суддів, які пройдуть спеціальну підготовку, приміром, в Національній школі суддів України, з метою забезпечення ефективної реалізації цього інституту на практиці та в подальшому лише ці судді прийматимуть участь у розгляді справ за такою процедурою.

Водночас зазначений інститут у разі його активного застосування в цивільному процесі України має наслідком економію процесуального часу, тобто суддя матиме змогу ефективніше й раціональніше використовувати свій робочий час, а отже – розглядати більшу кількість справ, від чого отримують зиск і сторони процесу, і суд.

До того ж процедура врегулювання спору за участю судді має наслідком відсутність емоційного виснаження та стресу як для сторін у справі, так і для суду, оскільки сторони в процесі такого врегулювання йдуть на взаємні поступки, а тому сторона, що програла спір, відсутня.

За вимогами ст. 203 ЦПК України, проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних і (або) закритих нарад. Сторони мають право брати участь у них в режимі відеоконференції в порядку, визначеному цим Кодексом. Спільні наради проводяться за участю всіх сторін, їх представників і судді. Закриті наради проводяться за ініціативою судді з кожною із сторін окремо [5].

ЦПК України також передбачено, що на початку проведення першої спільної наради з врегулювання спору суддя пояснює сторонам мету, порядок проведення врегулювання спору за участю судді, права та обов'язки сторін. Під час проведення спільних нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, пояснює предмет доведення істинності з категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору та здійснює інші дії, спрямовані на це. Суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. Під час закритих нарад він має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах, пропонувати стороні та (або) її представнику можливі шляхи мирного врегулювання спору. Під час його проведення суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, оцінку доказів у справі [5].

ЦПК України також закріплює статус інформації, отриманої будь-якою зі сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, як конфіденційної.

Аналіз зазначених норм робить помітною процедуру, яка, на перший погляд, досить схожа до тих питань, які мав з'ясовувати суд відповідно до положень ЦПК України, що діяли до 15 грудня 2017 р.,

.....

а саме: з'ясування підстав і предмету позову, підстав заперечень, роз'яснення сторонам предмету доведення істинності з категорії спору, який розглядається, пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору.

Деякі інші зазначені положення є суперечливими. В ЦПК України мовиться про те, що суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах, пропонувати стороні та (або) її представнику можливі шляхи мирного врегулювання спору, однак під час проведення врегулювання спору не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, оцінку доказів у справі. Однак фактично роз'яснення мирних шляхів вирішення спору та судової практики в аналогічних справах і є юридичними порадами або рекомендаціями, через це висновуємо, що зазначені норми суперечать одна одній, а тому мають бути доопрацьовані законодавцем і взаємоузгоджені між собою.

Щодо положень про закриті наради судді та учасника справи також постає низка питань відповідно їх способу та мети проведення. В ЦПК України закріплено, що закриті наради проводяться з ініціативи судді з кожною зі сторін окремо [5]. Адже виникає питання стосовно співвідношення такої правової практики із принципами об'єктивності й неупередженості, закріплених у ст. 12 ЦПК України.

Зберігаючи об'єктивність і неупередженість, відповідно до правил ч. 5 ст. 12 ЦПК України суд:

- керує судовим процесом;
- сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами;
- роз'яснює за потреби учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій;
- сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом;
- запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів щодо виконання ними їхніх обов'язків [5].

З огляду на аналіз змісту цієї статті врегулювання спору за участю судді є складовою зазначених принципів і має реалізуватися з їх обов'язковим дотриманням.

Водночас у разі, коли мирне врегулювання спору відбувається шляхом проведення закритих нарад з однією зі сторін справи та без фіксації судового процесу технічними засобами, використання портативних аудіотехнічних пристроїв, а також без здійснення фото- та кінозйомки, відео- та звукозапису, в другій стороні можуть виникати питання про порушення у такий спосіб її процесуальних прав, оскільки ця сторона не знає, про що йдеться у розмові судді та опонента, й не має змоги спростувати або підтвердити зазначене. Саме тому існує загроза порушення принципу змагальності сторін під час судового процесу.

Залишаються не вирішеними проблеми щодо термінів проведення та порядку припинення врегулювання спору за участю судді. Кодексом встановлено, що процедура проводиться протягом розумного строку (який не підлягає продовженню), але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про його проведення. Умовами припинення врегулювання спору за участю судді визначаються:

- подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді;
- закінчення строку врегулювання спору за участю судді;
- ініціатива судді в разі затягування врегулювання спору будь-якою зі сторін;
- укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження;
- звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду;
- відмова позивача від позову чи визнання позову відповідачем [5].

Про припинення врегулювання спору за участю судді виноситься ухвала, яка оскарженню не підлягає, одночасно вирішується питання про поновлення провадження у справі.

Однак наразі відсутні будь-які роз'яснення щодо порядку проведення нарад, процесуального оформлення їхніх результатів, оскільки ч. 7 ст. 203 ЦПК України передбачено, що під час проведення врегулювання спору за участю судді протокол наради не ведеться і не здійснюється фіксування технічними засобами [5].

Результати таких нарад все-таки мають фіксуватись, оскільки, *по-перше*, самих нарад у процесі врегулювання спору за участю судді може бути декілька, а, *по-друге*, з метою ефективної реалізації цього інституту варто фіксувати послідовність дій та результати обговорень, до яких дійшли сторони в процесі мирного врегулювання спору.

Висновки. Врегулювання спору за участю судді має місце тільки після звернення особи до суду та відкриття провадження у справі.

До переваг запровадження цього інституту варто віднести економію процесуального часу для суду та сторін у справі, що дасть змогу судді ефективніше й раціональніше використовувати свій робочий час, а отже – розглядати більшу кількість справ, від чого зиск отримують і сторони процесу, і суд.

Важливою як для сторін у справі, так і для суду, стає відсутність емоційного виснаження та стресу, оскільки сторони в процесі такого врегулювання йдуть на взаємні поступки, а тому сторона, що програла спір, відсутня.

Сторони заощаджують кошти у справі, оскільки, що довше триває судовий процес, то більші витрати несуть сторони, зокрема на правову допомогу, а також у разі оскарження судових рішень, на сплату судового збору за перегляд такого рішення кожною інстанцією та інші

витрати, які пов'язані з розглядом справи, що часом не є співмірними з ціною та предметом позову.

Закріплення в ЦПК України терміну проведення та порядку припинення процедури врегулювання спору за участю судді, що уможливить уникнути зловживання сторонами своїми правами, затягування розгляду справи.

Проте поряд з перевагами, що отримали сторони та суд у цивільному процесі України із запровадженням інституту «врегулювання спору за участю судді», в процесі його застосування є певні недоліки. *По-перше*, ЦПК України не містить вимог до судді, який може виконувати роль так званого посередника – того, до провадження якого потрапила заява після її автоматизованого розподілу вперше чи, можливо, з появою інституту «врегулювання спору за участю судді». Із загальної кількості суддів кожного суду, зборами суддів відповідного суду обиратиметься певна кількість суддів, які пройдуть спеціальну підготовку, скажімо, в Національній школі суддів України, з метою забезпечення ефективної реалізації цього інституту на практиці. У подальшому лише ці судді братимуть участь у розгляді справ за такою процедурою.

По-друге, у разі, коли мирне врегулювання спору відбувається шляхом проведення закритих нарад з однією зі сторін справи та без фіксації судового процесу технічними засобами, використання портативних аудіотехнічних пристроїв, а також без здійснення фото- та кінозйомки, відео- та звукозапису, в другій стороні, можуть виникати питання, чи не порушуються у такий спосіб її процесуальні права, оскільки ця сторона не знає, про що йдеться в розмові судді та опонента, й не має змоги спростувати чи підтвердити зазначене, тому існує загроза порушення принципу змагальності сторін під час судового процесу.

По-третє, відсутні будь-які роз'яснення щодо порядку проведення нарад у процесі врегулювання спору за участю судді, процесуального оформлення їх результатів. Результати таких нарад, зрештою, мають фіксуватись, оскільки самих нарад в процесі врегулювання спору за участю судді може бути декілька, а також з метою ефективної реалізації цього інституту варто фіксувати послідовність дій та результати обговорень, до яких дійшли сторони в процесі мирного врегулювання спору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гетманцев О. В. Інтеграція цивільного процесуального законодавства до права Європейського Союзу у контексті судової реформи в Україні. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Чернівці, 26–27 жовт. 2017 р.). Чернівці : Технодрук, 2017. С. 123–125.
2. Грабовська О. О. Змагальна модель цивільного судочинства: поняття та юридична природа. Вісн. Київ. нац. у-ту ім. Тараса Шевченка. 2012. Вип. 90. С. 54–58. Серія : «Юридичні науки».

3. Притика Ю. Д. Правовий режим медіації у законодавчих системах зарубіжних країн. Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). 2015. № 1/2 (60/61). С. 45–49.
4. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Врегулювання спору за участю судді – новий зміст медіації. Часоп. Київ. ун-ту права. 2017, № 2. С. 97–101.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
6. Судова влада України. URL : <https://adm.if.court.gov.ua/sud0970/dvs/whatis>.
7. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2018.

Korotka N. Dispute settlement with the participation of a judge in the civil process.

Background. The new edition of the Civil Procedural Code of Ukraine, which came into force on January 15, 2017 (Section III, Chapter 4, Articles 201–205), instituted the «dispute Settlement with the Participation of a Judge» and initiated questions about its application directly in the civil process of Ukraine.

The urgency of the study is dictated by the need for a thorough scientific study of the peculiarities of the mechanism of application of the Institute «dispute settlement with the participation of a judge».

Analysis of recent research and publications. The urgent issues of reforming the civil process are the subject of research by such domestic scholars as O. V. Hetmantsev, O. O. Grabovska, Yu. D. Prytyka, S. Ya. Fursa, and others.

The Institute for «dispute settlement with the participation of a Judge» is a new one for the civil process in Ukraine, so the subject chosen by scientists is not yet fully explored, which determines the urgency of this work.

The ***aim*** of the article is to study the procedure for settling a dispute with the participation of a judge and to analyze the peculiarities of its application in the civil process of Ukraine.

Materials and methods. The article uses general scientific and special-scientific methods of cognition. At the heart of the study – the dialectical method, according to which solved problems are considered in the unity of their social content and legal form. The system-structural method is the basis of the study of the place of the Institute «dispute settlement with the participation of a judge» in the system of civil procedural law of Ukraine. The formal-logical method was used in the clarification of the mechanism of the implementation of the same institute.

Results. In the civil process during the settlement of a dispute with the participation of a judge, an intermediary is a judge – a citizen of Ukraine, who, in accordance with the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Judiciary and Status of Judges», is appointed by the judge, holds a full-time judicial position in one of the courts of the country, and conducts justice in a professional basis.

However, there are still unresolved issues regarding the timing and procedure for termination of a dispute settlement with the participation of a judge. As of today, there are no explanations regarding the order of the meetings, the processing of their results. The outcome of such meetings should eventually be fixed, since, firstly, just the meetings in the process of the dispute settlement with the participation of a judge may be several, and secondly, for the purpose of the effective implementation of this institution, it is necessary to record the sequence of actions and results of the discussions, to which the parties reached in the process of the peaceful settlement of the dispute.

Conclusion. *Dispute Settlement with the participation of a judge may take place after the person has been resorted to a court and the opening of proceedings. The advantages of its introduction include the saving of procedural time for the court and the parties in the case, the absence of emotional exhaustion and stress for the parties in the case and the court, saving of funds for payment of court fees, fixing of the conducting term and the order of the procedure termination in the CPC of Ukraine. However, along with the advantages of implementing the institution «Settlement of a dispute with the participation of a judge» in the process of its application, there are certain disadvantages regarding the requirements to a judge, the peaceful settlement of a dispute, the order of holding meetings in the process of the procedural registration of its results.*

Keywords: civil process, dispute settlement with the participation of a judge, intermediary, procedure of conducting.

REFERENCES

1. Getmancev O. V. Integracija cyvil'nogo procesual'nogo zakonodavstva do prava Jevropejs'kogo Sojuzu u konteksti sudovoi' reformy v Ukrai'ni. Suchasni vyklyky ta aktual'ni problemy sudovoi' reformy v Ukrai'ni : materialy Mizhnar. nauk. konf. (m. Chernivci, 26–27 zhovt. 2017 r.). Chernivci : Tehnodruk, 2017. S. 123–125.
2. Grabovs'ka O. O. Zmagal'na model' cyvil'nogo sudochynstva: ponjattja ta jurydychna pryroda. Visn. Kyi'v. nac. u-tu im. Tarasa Shevchenka. 2012. Vyp. 90. S. 54–58. Serija : «Jurydychni nauky».
3. Prytyka Ju. D. Pravovyj rezhym mediacii' u zakonodavchyh systemah zarubiznyh krajin. Malyj i serednij biznes (pravo, derzhava, ekonomika). 2015. № 1/2 (60/61). S. 45–49.
4. Fursa S. Ja., Fursa Je. I. Vreguljuvannja sporu za uchastju suddi – novyj zmist mediacii'. Chasop. Kyi'v. u-tu prava. 2017, № 2. S. 97–101.
5. Cyvil'nyj procesual'nyj kodeks Ukrai'ny: Zakon vid 18.03.2004 № 1618-IV. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
6. Sudova vlada Ukrai'ny. URL : <https://adm.if.court.gov.ua/sud0970/dvs/whatis>.
7. Konstytucija Ukrai'ny: Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
8. Pro sudoustrij i status suddiv : Zakon Ukrai'ny vid 02.06.2016 № 1402-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

УДК 34.078.5:334.72

ВОЛОКИТИН Данііл,

аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАДАННЯ НЕЗНАЧНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ

*Розглянуто проблеми впровадження нового інституту правового регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання в національному законодавстві України в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Визначено, що невідповідність у деяких аспектах національної системи в цій сфері правилам *acquis* ЄС зумовлена відсутністю дієвого механізму контролю за незначною державною допомогою.*

Ключові слова: державна допомога, державна підтримка, суб'єкт господарювання, незначна державна допомога, надавачі державної допомоги.

*Волокитин Д. Правовые аспекты предоставления незначительной государственной помощи субъектам хозяйствования. Рассмотрены проблемы внедрения нового института правового регулирования государственной помощи субъектам хозяйствования в национальном законодательстве Украины в рамках Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС. Выявлено, что несоответствие в некоторых аспектах национальной системы в этой сфере правилам *acquis* ЕС вызвано отсутствием действенного механизма контроля за незначительной государственной помощью.*

Ключевые слова: государственная помощь, государственная поддержка, субъект хозяйствования, незначительная государственная помощь, поставщики государственной помощи.

Постановка проблеми. В умовах реформування економіки України та адаптації національного законодавства у сфері державної допомоги до правил *acquis* ЄС гостро постає проблема дотримання правил надання незначної державної допомоги суб'єктам господарювання та здійснення контролю через значний обсяг підтримки усіх сфер економіки за рахунок державних ресурсів, що зумовлено низьким рівнем економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам системи державної допомоги суб'єктам господарювання присвячено праці таких українських науковців, як О. Бакалінська та Т. Некрасова [1–2].

Господарсько-правове забезпечення державної допомоги суб'єктам господарювання стало об'єктом наукового інтересу О. Ліллемяе [3]. Організаційно-правовий аспект контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції при наданні та використанні державної допомоги суб'єктам господарювання вивчає С. Онищенко [4]. Проте надзвичайно актуальними для дослідження залишаються окремі аспекти правовідносин у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання через їх новизну для національного законодавства, складність правозастосування та недостатній рівень правового регулювання.

Враховуючи, що система державної допомоги імплементована в національне законодавство в рамках Угоди про асоціацію України та ЄС, проблеми дотримання правил надання незначної державної допомоги потребують дослідження з урахуванням європейського досвіду, який базується на судових кейсах та регламенті у цій сфері.

Мета статті полягає в дослідженні аспектів надання та контролю незначної державної допомоги для створення теоретичного підґрунтя вирішення актуальних проблем, що виникають у сфері державної допомоги.

Матеріали та методи. При написанні наукової статті використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання: абстрагування, дедукції, аналізу, синтезу, логіко-юридичний, соціологічний та ін. Емпіричну основу праці формують акти чинного законодавства, науково-правові публікації тощо.

Результати дослідження. Державна допомога суб'єктам господарювання (далі – державна допомога) визначається Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» як підтримка у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок державних чи місцевих ресурсів. Однак така підтримка загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності [5]. Аналогічне визначення державної допомоги міститься у ст. 262 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [6], а також ст. 107 Договору про функціонування ЄС (ДФЄС) [7], за винятком ключової ознаки, а саме «вплив на торгівлю».

Проте національна система державної допомоги не враховує ознаку «вплив на торгівлю», тим самим значно розширюючи коло правовідносин, які підлягають контролю. За національним законодавством, підтримка є державною допомогою при кумулятивному дотриманні таких умов:

- надається суб'єкту господарювання;
- фінансується за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів;
- створює переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності;
- спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції.

Як зазначають С. Авдешева та О. Ястребова, в європейській практиці чітко розмежовуються два поняття: «державна допомога» та «державна підтримка». Перше поняття характеризує використання державних ресурсів для допомоги окремим підприємствам; друге – включає заходи, спрямовані на розвиток економіки в цілому, не створюючи привілеїв окремо взятим підприємствам. Це так звані заходи, що не підпадають під заборону, оскільки вони не суперечать нормам конкуренції [8, с. 117].

З огляду на ст. 107 ДФЄС [7], розмежування понять «підтримка» та «допомога» відсутнє, оскільки стаття містить визначення «допомога» та встановлює умови, за яких вона є недопустимою. Така позиція унеможливує будь-які зловживання при визначенні допустимості державної допомоги.

На відміну від європейського, національне законодавство навпаки дає чітке визначення державної допомоги, використовуючи термін «підтримка», та встановлює умови, за яких «підтримка» може бути віднесена до категорії «державна допомога». Основним принципом національної системи державної допомоги є недопустимість будь-якої державної допомоги для конкуренції, крім випадків, передбачених Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [5]. Тобто національна система спочатку визначає відповідний захід економічного втручання держави у процеси діяльності ринку як «державна підтримка». Якщо «державна підтримка» відповідає кумулятивно наведеним умовам, вона належить до категорії «державна допомога». Враховуючи основний принцип щодо неприйнятності будь-якої державної допомоги для конкуренції, якщо інше не передбачено Законом, необхідно застосування механізму оцінки державної допомоги на допустимість для конкуренції, що можливе в окремих випадках.

Процедура оцінки на допустимість для конкуренції здійснюється у порядку подання повідомлення про нову державну допомогу (нотифікації) Уповноваженому органу із прийняттям відповідного рішення [5].

Однак від повідомлення про нову державну допомогу звільнюються заходи у вигляді незначної державної допомоги.

Незначною визначається державна допомога одному суб'єкту господарювання, сукупний розмір якої незалежно від її форми та джерел не перевищує за будь-який трирічний період суму, еквівалентну 200 тис. євро, визначену за офіційним валютним курсом, встановленим Національним банком України, що діяв на останній день фінансового року [5].

При цьому розпорядженням Антимонопольного комітету України (АМКУ) від 28.12.2015 № 43-рп затверджено Порядок подання АМКУ інформації про чинну державну допомогу суб'єктам господарювання, яким встановлено обов'язок надавачів державної допомоги щорічно подавати інформацію стосовно незначної державної допомоги [9].

Разом з тим, законодавством про державну допомогу не передбачено можливості прийняття рішення Уповноваженим органом про визнання державної допомоги незначною. Тобто проведення такого аналізу належить до компетенції надавача державної допомоги.

Окремого нормативно-правового акта щодо регулювання питань, які виникають при наданні незначної державної допомоги, чинним законодавством не передбачено.

Визначення обсягу державної допомоги, яку отримує суб'єкт господарювання з будь-яких джерел, покладається на її надавачів, які щорічно звітують перед Уповноваженим органом про такий обсяг. Тобто система надання інформації Уповноваженому органу *ex-post* є неефективною з точки зору її обліку та може призвести до перевищення максимального розміру незначної державної допомоги, а також до відповідних негативних наслідків у вигляді повернення, виходячи з відсутності чіткого правового регулювання та використання різних підходів надавачами до її підрахунку.

Враховуючи рівень економічного розвитку України порівняно з країнами ЄС, розмір незначної державної допомоги (200 000 євро за будь-який трирічний період), встановлений чинним законодавством, є достатньо великим для одного суб'єкта господарювання.

Термін «суб'єкт господарювання» для цілей законодавства про державну допомогу вживається у значенні, наведеному у Законі України «Про захист економічної конкуренції» [10]. Тому отримувачами державної допомоги можуть бути у т. ч. група суб'єктів господарювання, пов'язаних відносинами контролю.

У роз'ясненнях АМКУ зазначено, що облік державної допомоги для цілей надання незначної державної допомоги необхідно здійснювати з 02 серпня 2017 р., тобто з моменту набрання чинності у повному обсязі Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [11, с. 11].

Інший механізм контролю за наданням незначної державної допомоги встановлено Регламентом Єврокомісії від 18 грудня 2013 р. № 1407/2013 (далі – Регламент Єврокомісії) [12], тобто він застосовується тільки для «прозорі» процедури, що означає можливість розрахунку розміру державної допомоги до її надання, тобто *ex-ante*, за відсутності будь-якого ризику оцінки на допустимість для конкуренції [13, с. 238]. Такий механізм надання незначної державної допомоги унеможливує перевищення порогу у 200 000 євро та дає змогу здійснювати ефективний контроль.

Державна допомога також полягає у втратах доходів державного та місцевих бюджетів, що може бути у формі податкових пільг тощо. За таких умов важко визначити розмір державної допомоги, а тому важливим є внесення правової визначеності шляхом розроблення окремого нормативно-правового акта щодо порядку надання незначної

державної допомоги. Крім того, до повноважень АМКУ належить розроблення та внесення в установленому порядку до Кабінету Міністрів України пропозицій щодо прийняття нормативно-правових актів з питань державної допомоги [5].

Висновки. У сучасних умовах економічного розвитку України більшість заходів державної допомоги можна віднести до незначної державної допомоги, а тому відсутність чіткого нормативного регулювання механізму надання може призвести до негативних наслідків у вигляді її повернення. Вирішення цієї проблеми потребує розроблення додаткових нормативно-правових актів щодо порядку надання незначної державної допомоги, у т. ч. запровадження механізму *ex-ante*, що має забезпечити ефективність контролю та неможливість перевищення максимального розміру при її наданні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакалінська О. Правове регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2017. С. 24–33.
2. Ліллемяе О. Е. Господарсько-правове забезпечення державної допомоги суб'єктам господарювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Київ, 2016. 201 с.
3. Некрасова Т. В. Правове регулювання надання державної допомоги суб'єктам господарювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Донецьк, 2009. 184 с.
4. Онищенко С. С. Контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції при наданні та використанні державної допомоги суб'єктам господарювання (організаційно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2011. 222 с.
5. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 34. Ст. 1173.
6. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print1535148010970059.
7. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_b06/print1535148010970059.
8. Авдешева С., Ястербова О. Государственная поддержка в регионах: состояние и проблемы реорганизации. Вопросы экономики. 2001. № 5. С. 113–124.
9. Порядок, форми та вимоги щодо подання Антимонопольному комітету України інформації про чинну державну допомогу суб'єктам господарювання : затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України від 28.12.2015 № 43-рп. Офіц. вісн. України. 2016. № 12. Ст. 528.
10. Про захист економічної конкуренції : Закон від 11.01.2001 № 2210-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 12. Ст. 64.
11. Роз'яснення Антимонопольного комітету України з питань застосування законодавства у сфері державної допомоги від 05.10.2017 № 35-рп/дд. URL : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=137546&schema=main>.

12. On the application of Articles 107 and 108 of the Treaty on the Functioning of the European Union to de minimis aid : Commission Regulation (EU) № 1407/2013 of 18 December. 2013. URL : http://ec.europa.eu/competition/state_aid/legislation/de_minimis_regulation_en.pdf.
13. Hancher L., Ottervanger T., Slot P. J. De minimis aid. EU State Aids. London : Sweet&Maxwell, 2012. 1284 p.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2018.

Volokytin D. Legal aspects of provision de minimis state aid to subjects of entrepreneurship.

Background. The article raises the problem of providing de minimis aid and monitoring it, which is much widespread within the framework of the national system of state aid. At the same time, in Ukraine, there is currently no clear legal regulation of the provision of de minimis aid and an ineffective mechanism for its ex-post control is in place, which has a discretionary character for state aid providers in terms of accounting for de minimis aid.

Analysis of recent research and publications. The solution of this problem is taken by such scholars as: O. Bakalinskaya, O. Lillemaje, T. Nekrasova, S. Onischenko and others.

The **aim** of the article is to study the aspects of the provision and control of de minimis state aid in order to create the theoretical basis for solving current problems in the field of state aid.

Materials and methods. When writing a scientific article, a collection of general scientific and special methods of scientific knowledge is used: abstraction, deduction, analysis, synthesis, logical-legal, sociological, etc. The acts of the current legislation, scientific-legal publications, etc. form the empirical basis of labor.

Results. The analysis of the current Law of Ukraine «On State Aid to undertakings» as well as secondary legislation in this area, testifies to the lack of regulatory regulation in providing de minimis aid, as well as the non-compliance of its monitoring mechanism with the EU acquis.

Conclusion. The ways of solving this problem are proposed, which should ensure a unified approach to legal regulation and effective control over the provision of de minimis aid.

Keywords: state aid, governmental support, an undertaking, de minimis aid, state aid providers.

REFERENCES

1. Bakalins'ka O. Pravove reguljuvannja derzhavnoi' dopomogy sub'jektam gospodarjuvannja. Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo. 2017. S. 24–33.
2. Lillemjae O. E. Gospodars'ko-pravove zabezpechennja derzhavnoi' dopomogy sub'jektam gospodarjuvannja : dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.04 – gospodars'ke pravo; gospodars'ko-procesual'ne pravo. Kyi'v, 2016. 201 s.
3. Nekrasova T. V. Pravove reguljuvannja nadannja derzhavnoi' dopomogy sub'jektam gospodarjuvannja : dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.04 – gospodars'ke pravo; gospodars'ko-procesual'ne pravo. Donec'k, 2009. 184 s.
4. Onyshhenko S. S. Kontrol' za doderzhannjam zakonodavstva pro zahyst ekonomichnoi' konkurencii' pry nadanni ta vykorystanni derzhavnoi' dopomogy sub'jektam gospodarjuvannja (organizacijno-pravovyj aspekt) : dys. ... kand. juryd. nauk :

- 12.00.07 – administratyvne pravo i proces; finansove pravo; informacijne pravo. Kyi'v, 2011. 222 s.
5. Pro derzhavnu dopomogu sub'jektam gospodarjuvannja : Zakon Ukrai'ny vid 01.07.2014 № 1555-VII. Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. 2014. № 34. St. 1173.
 6. Uгода pro asociaciju mizh Ukrai'noju ta Jevropejs'kym Sojuzom, Jevropejs'kym spivtovarystvom z atomnoi' energii' ta i'hnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi' storony, vid 27.06.2014. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print1535148010970059.
 7. Konsolidovani versii' Dogovoru pro Jevropejs'kyj Sojuz ta Dogovoru pro funkcionuvannja Jevropejs'kogo Sojuzu. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_b06/print1535148010970059.
 8. Avdesheva S., Jasterbova O. Gosudarstvennaja podderzhka v regionah: sostojanie i problemy reorganizacii. Voprosy jekonomiki. 2001. № 5. S. 113–124.
 9. Porjadok, formy ta vymogy shhodo podannja Antymonopol'nomu komitetu Ukrai'ny informacii' pro chynnu derzhavnu dopomogu sub'jektam gospodarjuvannja : zatv. rozporjadzhennjam Antymonopol'nogo komitetu Ukrai'ny vid 28.12.2015 № 43-rp. Ofic. visn. Ukrai'ny. 2016. № 12. St. 528.
 10. Pro zahyst ekonomichnoi' konkurencii' : Zakon vid 11.01.2001 № 2210-III. Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. 2001. № 12. St. 64.
 11. Roz'jasnennja Antymonopol'nogo komitetu Ukrai'ny z pytan' zastosuvannja zakonodavstva u sferi derzhavnoi' dopomogy vid 05.10.2017 № 35-rr/dd. URL : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=137546&schema=main>.
 12. On the application of Articles 107 and 108 of the Treaty on the Functioning of the European Union to de minimis aid : Commission Regulation (EU) № 1407/2013 of 18 December. 2013. URL : http://ec.europa.eu/competition/state_aid/legislation/de_minimis_regulation_en.pdf.
 13. Hancher L., Ottervanger T., Slot P. J. De minimis aid. EU State Aids. London : Sweet&Maxwell, 2012. 1284 p.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 346.58

ЧАПЛЯН Сергій,

аспірант Науково-дослідного інституту приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

ПРАВОВА ПРИРОДА КРИПТОВАЛЮТ

Розглянуто вихідні фізичні характеристики криптовалют, що є важливим кроком на шляху віднесення їх до тієї чи іншої групи об'єктів цивільних прав. Запропоновано авторське розуміння правової природи криптовалют та їх місця у системі об'єктів цивільних прав. Виходячи з особливостей криптовалют як досить специфічного об'єкта цивільних прав, констатовано, що цілком обґрунтованою є кваліфікація криптовалют як майнових нематеріальних благ.

Ключові слова: криптовалюти, біткоїн, блокчейн, об'єкти цивільних прав.

Чаплян С. Правовая природа криптовалют. Рассмотрены исходные физические характеристики криптовалют, что является важным шагом на пути отнесения их к той или другой группе объектов гражданских прав. Предложено авторское понимание правовой природы криптовалют и их места в системе объектов гражданских прав. Исходя из особенностей криптовалют как исключительно специфического объекта гражданских прав, констатировано, что обоснованной является квалификация криптовалют как имущественных нематериальных благ.

Ключевые слова: криптовалюты, биткоин, блокчейн, объекты гражданских прав.

Постановка проблеми. Поява в економічному та правовому просторі такого новітнього явища, як криптовалюти, спровокувала широку дискусію щодо належної правової кваліфікації та визначення їх місця у системі об'єктів цивільних прав.

Ці питання є актуальними на сьогодні ще й тому, що серед науковців немає єдиного підходу до розв'язання цієї проблеми, незважаючи на те, що процес використання криптовалют досить потужно активізується як у світі, так і Україні.

© Чаплян С., 2018

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невирішеністю окресленого питання обумовлено чимало досліджень, серед яких варто виділити останні публікації. Правова природа криптовалюти біткоїн розглянута В. Школьним, який визначає її як «повністю новий об'єкт цивільного права» [1, с. 135]. Специфіку криптовалют у системі об'єктів цивільних прав досліджує У. Меліков [2]. Підходи до визначення статусу криптовалют в українському законодавстві запропонував Г. Цирфа [3].

Проте нині не існує усталеного підходу до цієї проблематики.

Метою статті є дослідження правової природи криптовалют як об'єктів цивільних прав.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становили методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, у поєднанні зі спеціальними методами юридичних досліджень (формально-юридичним, порівняльно-правовим, методом тлумачення норм права тощо).

Результати дослідження. Товарний оборот часто випереджає законодавче регулювання окремих правовідносин, а у такому питанні, як обіг криптовалют в Україні – на кілька суттєвих кроків. Обмінні знаки з криптографічним захистом стрімко ввійшли в економічне життя і наразі їх доводиться сприймати як даність: вони існують, є об'єктами прав та правочинів і їх обіг законодавчо не заборонений, принаймні, в Україні. Криптовалюти купуються і продаються, виступають засобом платежу в угодах щодо придбання нерухомого майна [4], засобом формування статутних капіталів підприємств [5] тощо.

Проте не лише законодавче регулювання емісії та обігу криптовалют суттєво відстає від вимог сучасного цивільного та господарського обороту. Правова кваліфікація цієї категорії залишається у полі гострих дискусій, які не вщухають від самої появи криптовалют і до сьогодні.

Досліджуючи зазначене питання, доцільно передусім визначити, чим є криптовалюта з точки зору своїх вихідних фізичних характеристик, що важливо на шляху віднесення криптовалют до тієї чи іншої групи об'єктів цивільних прав. Фахівці в сфері програмного забезпечення вважають, що з технічної точки зору криптовалюта являє собою певний ланцюг символів, який визначається як програмний код. Існує також альтернативна позиція, що дефініція криптовалюти має містити посилання на записи в системі блокчейн, як безготівкові гроші прив'язуються до записів на банківських рахунках.

Проект закону № 7183 від 06.10.2017 «Про обіг криптовалюти в Україні» [6] визначає криптовалюту як програмний код (набір символів, цифр та букв), що є об'єктом права власності, може виступати засобом міни, відомості про який вносяться та зберігаються у системі блокчейн як облікові одиниці поточної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду).

Законодавчо закріплений перелік об'єктів цивільних прав наводиться у ст. 177 Цивільного кодексу (ЦК) України, згідно з якою об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага [7]. Зазначений перелік є, у певному розумінні, дороговказом, від якого варто відштовхуватися у питанні визначення правової природи криптовалют. Насамперед доцільно виключити об'єкти, до яких криптовалюти неможливо віднести за визначенням. Такими є: матеріальні блага (адже криптовалюти не мають матеріального тіла); послуги та результати робіт. Як надання послуг, так і виконання робіт підставою свого виникнення мають відповідний договір, що не є характерним для криптовалют. Теоретично, криптовалюта може бути згенерована на замовлення іншої особи, але така практика не є поширеною. Крім того, криптовалюта, що могла б з'явитися на підставі договору, втратила б з ним будь-який зв'язок з моменту її випуску у вільний обіг.

Категорію нематеріальних благ можна сприймати широко – як будь-які блага, що є об'єктами прав і при цьому не мають матеріального тіла, і звужено, як це зазначено у Главі 15 ЦК України, де їх перелік обмежено результатами інтелектуальної, творчої діяльності; інформацією та особистими немайновими благами. І в першому, і в іншому випадках нематеріальні блага не є окремими об'єктами цивільних прав з чітко окресленою правовою природою. Натомість це узагальнююча категорія, що охоплює абсолютно різні за змістом і природою нематеріальні об'єкти цивільних прав. При цьому дослідники, які намагаються визначати криптовалюти як нематеріальні блага, близькі до істини – криптовалюти у розумінні цивільного права дійсно є благом і це благо не має матеріальної форми. Проте такий висновок не дає відповіді на питання про визначення категорії нематеріальних благ відносно криптовалют. Наукова стаття, електроенергія, комп'ютерна програма – все це є нематеріальні блага, але блага абсолютно різні.

Якщо виходити з переліку, закріпленого Главою 15 ЦК України, висновки можуть бути такими. *По-перше*, відсутність зв'язку криптовалют з особистими немайновими благами цілком очевидна, оскільки останні нерозривно пов'язані з людською особистістю (життя, здоров'я, честь та гідність тощо). *По-друге*, кваліфікувати видобуток криптовалют, що являє собою виконання певними обчислювальними механізмами заданих алгоритмів, як інтелектуальну або творчу діяльність, безпідставно. З переліку, наведеного у ст. 420 ЦК України, певні питання можуть виникати, хіба що стосовно комп'ютерних програм, проте вони знімаються після аналізу визначення останніх відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [8], яка описує комп'ютерну програму як набір інструкцій у вигляді слів, цифр,

кодів, схем, символів чи у будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером, які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату (це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, що виражені у вихідному або об'єктному кодах). Кriptoодиниця як код зчитується комп'ютером, але сама по собі вона не приводить комп'ютер у дію, для цього існує програмне забезпечення платіжної системи. Відповідно, у термінах чинного законодавства України електронні платіжні системи являють собою комп'ютерні програми, а окремі криптоодиниці – ні.

По-третє, окремим різновидом нематеріальних благ законодавець прямо називає інформацію, і спроби кваліфікувати криптовалюти як певну інформацію є непоодинокими. Так, один з вітчизняних фахівців-практиків у цій сфері Н. Поливка вважає, що за своєю технологічною природою криптовалюта біткоїн є сукупністю інформації, оскільки в її основу покладено блокчейн – зашифрований масив даних про всі операції, що проведені в розподільчій мережі за весь час її існування [5]. Проте такий висновок видається передчасним.

Згідно зі ст. 200 ЦК України інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Якщо визначати криптоодиниці як послідовність символів чи записів у системі блокчейн, можна стверджувати, що вони містять певну інформацію. Проте інформація як природне явище й інформація як об'єкт права не є тотожними поняттями. Як наголошує Д. Колобанов, слід відрізнити правовий режим інформації від правових режимів інших об'єктів, що мають інформаційне наповнення [9]. В останньому випадку для законодавця має значення не сама інформація, а інше благо, яке виражає ця інформація. Щоб остаточно переконатися в тому, що криптовалюти не можуть бути кваліфіковані виключно як інформація, достатньо згадати такі властивості інформації – об'єкта цивільних прав, як її невичерпність і фізична невідчужуваність. Інформація, умовно кажучи, не може «закінчитись», навпаки, вона може необмежено тиражуватися і поширюватися без змін її властивостей і втрати якості. Інформація не може бути відчужена у повному розумінні цього слова від її творця, власника чи споживача, як не можуть бути відчужені знання від їх носія – людини. Може бути відчужений матеріальний об'єкт, на якому збережена інформація, але не інформація як така [9]. Зазначені властивості криптовалютам не притаманні: вони не є невичерпними, не можуть тиражуватися необмежену кількість разів, але натомість, вони цілком здатні відчужуватися. І ключове: ніякої інформації, яка б мала самостійне значення і могла кваліфікуватися як благо, криптоодиниці не містять. Значення має виключно їх здатність виступати засобами обміну, накопичення, інвестування тощо. Таким чином, кваліфікація криптовалюти як інформації не має під собою достатніх підстав.

Доволі популярною є ідея віднесення криптовалют до бездокументарних цінних паперів. Головним аргументом висувається те, що і бездокументарні цінні папери, і криптовалюти являють собою облікові записи на рахунках, тільки перші – у системі депозитарного обліку цінних паперів, а другі – у системі блокчейн відповідної платіжної системи. Однак з урахуванням змісту цінних паперів така позиція є очевидно хибною, адже цінний папір за ч. 1 ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» та ч. 1 ст. 194 ЦК України посвідчує грошове або інше майнове право та визначає взаємовідносини емітента цінного папера й особи, що має права на цінний папір, а також передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером. При цьому правова природа документарних та бездокументарних цінних паперів є однаковою, а зміст майнових та немайнових прав, закріплених ними, не залежить від форми існування і визначає взаємовідносини емітента і власника цінного паперу. Як вказує С. Бойцов, поява бездокументарних цінних паперів пов'язана з позбавленням класичних документальних паперів матеріального носія; документ прибрали, і залишилися самі права, тобто бездокументарний папір так само є певним комплексом (сукупністю) прав, що визначені в законодавстві як цінний папір [10].

Криптовалюти, натомість, не є правами і не посвідчують жодних прав на будь-яке інше майно, а є цінністю самі по собі. Відчуження криптовалют їх емітентом не зумовлює триваючого правового зв'язку між емітентом і подальшими власниками криптовалют, а тому до цінних паперів криптовалюти віднести ніяк не можна, що додатково підтверджує Спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні від 30.11.2017, оприлюднена від імені Національного банку України (НБУ), Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку (НКЦПФР) та Національної комісії з фінансових послуг (Нацкомфінпослуг) [11].

Не є криптовалюти і майновими правами, виходячи з визначення, закріпленого ст. 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [12]. Навпаки, вони самі є об'єктами майнових прав (права власності тощо). Відсутність ознак майнових прав у криптовалют підтверджується, зокрема, і судовою практикою [13].

Нині кваліфікація криптовалют як грошових коштів в Україні виключається, передусім, через те, що вітчизняний законодавець виходить з речової природи грошових коштів (ст. 177, 718 ЦК України). Багатьма науковцями такий підхід цілком справедливо критикується і вважається анахронізмом, враховуючи, що на сучасному етапі гроші можуть і не мати матеріальної форми, і це жодним чином не позначається на їх оборотоздатності та ліквідності [14]. Отже, висновок про те, що криптовалюти не належать до грошей навряд чи може спиратися виключно на речову природу останніх.

У багатьох зарубіжних країнах визначення криптовалют як грошових коштів має місце на офіційному рівні, прикладом чого є Сполучені Штати Америки, де у серпні 2013 р. суддя Округного суду Східного округу Техасу у своєму рішенні визначив, що криптовалюта біткоїн є валютою або формою грошей [15], так само, як і суддя Округного суду Південного округу Нью-Йорка у вересні 2016 р. [16]. На протигагу їм суддя Округного суду Майямі у тому ж році заперечила приналежність біткоїна до грошей, звернувши увагу, що він не є звичайним засобом обміну і його приймають далеко не всі торговці або постачальники послуг [17].

За українським законодавством визначення грошових коштів (грошей) наводиться у Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженому наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73, за яким грошові кошти (гроші) – готівка, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання [18]. Доктринальне визначення грошей процитуємо відповідно до Юридичної енциклопедії (за ред. Ю. Шемшученко та ін.), яка кваліфікує гроші як особливий товар, що виражає вартість усіх інших <товарів> і обмінюється на будь-який з них, виконуючи роль загального еквівалента; будь-який предмет, який продавці приймають в обмін на свої товари та послуги. Автори енциклопедії наголошують: грошима є все, що виконує їх функції: міри вартості, засобу обігу, засобу утворення скарбів, засобу платежу, світових грошей [19, с. 650].

З огляду на це, криптовалюти цілком здатні їх виконувати, а отже, мають багато спільного з грошовими коштами. Вартість товару, роботи чи наданих послуг цілком може бути виражена у криптоодинах, і подекуди останні дійсно виступають мірою вартості того чи іншого товару.

Як і сучасні гроші, криптовалюти не пристосовані для будь-якого іншого використання, аніж як засіб обміну. На це звернув увагу Європейський суд справедливості у справі Хедквіст проти Швеції, зауваживши, що віртуальна валюта *Bitcoin* не має іншої мети, крім тієї, що вона використовується для оплати і приймається з цією метою деякими операторами [20]. Криптовалюти можуть виступати як засіб накопичення, що передбачає можливість їх реального використання в майбутньому. Попри те, що висока волатильність криптовалют збільшує їх ризикованість, це не зупиняє багатьох учасників ринку зберігати свої статки (або їх частину) саме у криптоодинах. Але навіть світові валюти нерідко зазнають досить суттєвих курсових коливань, а тому відсутність стабільності в цьому випадку не може бути визначальною. Неможливо також заперечувати, що на сьогодні криптовалюти посіли суттєве місце у міжнародних розрахунках, враховуючи, що відповідні платіжні системи представлені у більшості країн світу.

Таким чином, криптовалюти дуже подібні до грошей і могли б кваліфікуватися як гроші, якби не кілька суттєвих «але». По-перше, за вітчизняним законодавством, криптовалюти не є ані грошима, ані законним платіжним засобом, ані валютою [11]. По-друге, суттєвою особливістю грошей є їх абсолютна ліквідність. За Л. Лунцем, гроші є «універсальним сурогатом виконання майнових зобов'язань» [21, с. 31], якому законом надана властивість бути засобом погашення зобов'язань в усіх випадках неможливості виконання, що не звільняють боржника [21, с. 35]. Тобто відносно майнове зобов'язання негрошового характеру, у разі неможливості його виконання в натурі може трансформуватися у зобов'язання грошове, і остаточне виконання може бути здійснено саме в грошовій формі, причому виконання визнаватиметься належним безвідносно до думки кредитора щодо цього (наприклад, у разі неможливості передання майна боржник може відшкодувати його вартість у грошовій формі). Очевидно, що криптовалюти такою здатністю не наділені. Їх обмін на гроші, так само як і оплата в криптовалютній формі, можливі виключно за наявності згоди обох сторін. За відсутності такої згоди виконання зобов'язання криптовалютами не може вважатися належним.

Таким чином, з одного боку, криптовалюти можуть виконувати функції грошей і не призначені для жодного іншого використання, а з іншого – особливості правового статусу криптовалют не дають змоги в даний момент часу ототожнити їх з грошовими коштами. Найближчим терміном, якому відповідає подібна ситуація, є вживаний за кордоном термін квазі-гроші, що визначаються як високоліквідні активи, які не є грошовими коштами, але можуть бути легко конвертовані у грошові кошти [22]. Українське законодавство відповідного терміна не містить, але йому частково відповідає поняття грошового сурогату. Юридична енциклопедія визначає грошовий сурогат як будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України (гривні), випущені в обіг не Національним банком України і виготовлені з метою здійснення платежів у господарському обороті, крім валютних цінностей [19, с. 151]. Аналогічне визначення містить Закон України «Про Національний банк України» [23]. До грошових сурогатів належать, наприклад, векселі, чеки, облігації тощо. Формально кваліфікувати криптовалюти як грошові сурогати, за українським законодавством, неможливо, оскільки перші за своєю формою та змістом не є «документами» (навіть електронними), а закон не передбачає існування грошових сурогатів у бездокументарній формі. І хоча у 2014 р. НБУ заявляв, що біткоїн є грошовим сурогатом [24], зрештою і він відмовився від цієї ідеї [25]. Проте не можна стверджувати, що вона взагалі позбавлена сенсу, оскільки у багатьох аспектах криптовалюти дійсно відповідають змісту поняття «грошовий сурогат», а колізію із документарною формою можна вирішити, запровадивши окремих термін «електронний бездокументарний грошовий сурогат».

Наразі зазначеного терміна не існує, а у чинне визначення грошового сурогату криптовалюта не вписується. І тим не менш, якщо відштовхуватись від суті питання, а не від вузьких законодавчих визначень, можна відзначити, що квазі-гроші та електронні грошові сурогати є доволі близькими категоріями для кваліфікації криптовалюти.

Разом з тим, як гроші існують у вигляді певних об'єктів цивільних прав (речі, майнові права та зобов'язання), так і грошові сурогати співвідносяться з конкретними об'єктами цивільних прав. Так, вексель є грошовим сурогатом, але за своєю природою є борговою розпискою і одночасно за Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» – цінним папером[26]. Аналогічно, навіть визнання криптовалют грошима чи грошовими сурогатами не дасть остаточної відповіді на питання, до класу яких об'єктів цивільних прав слід віднести цей феномен.

Вітчизняні дослідники, зазвичай, не вважають перспективним дослідження правової природи криптовалют як речей через очевидний факт, що речами є предмети матеріального світу (і це прямо закріплено в ст. 179 ЦК України), а криптовалюти такими не є. Проте, зважаючи на існування в теорії цивільного права ще з часів давньоримського права концепції так званих безтілесних речей, що, як пише С. Свірков, на сучасному етапі може бути використана для встановлення правового режиму речей відносно таких об'єктів прав, як енергія, бездокументарні цінні папери тощо, які по суті своїй не є речами. Тобто йдеться, фактично, про застосування прийому правової фікції [27].

Видатний римський юрист II ст. Гай писав: «Безтілесні – це такі речі, що не можуть бути відчуті; до них належать ті, що полягають у праві, наприклад, спадок, узуфрукт, зобов'язання, будь-яким чином укладені» [28, с. 150]. Римське право, таким чином, відносило до безтілесних речей певні права, що існували у людських відносинах і базувалися на правових приписах. Обидві групи мали спільну властивість: виявляти себе як предмети майнового обороту [29, с. 82].

Згодом концепція безтілесних речей, сприйнята і ретельно розроблена німецькими правознавцями, знайшла своє відображення у законодавчих актах країн, що тяжіли до німецького права. Цивільний кодекс Галичини 1797 р. поділяє речі на тілесні та безтілесні, причому до перших він відносить речі, які можна відчутити, наприклад, будинки, поляни, тварини, а до других – ті, які існують через людські поняття, наприклад, право полювати, рибалити і всі інші права [30, с. 77]. Проте, незважаючи на поважні джерела, загальноприйнятою у європейських правових системах ця концепція не стала і неодноразово піддавалася нищівній критиці. За Ю. Гамбаровим, сама назва «тілесна річ» є нічим іншим, як плеоназмом, оскільки будь-яка річ є апіорі тілесною, а назва «безтілесна річ» містить внутрішнє протиріччя, адже безтілесність виключає поняття речі [31, с. 591]. Розвиваючи цю позицію, Д. Грімм зауважує, що ніяких безтілесних речей не існує, а вчення про

безтілесні речі є плодом суцільного непорозуміння [32]. Така безкомпромісність є зрозумілою з огляду на те, що концепція безтілесних речей узагальнює під цим поняттям не предмети, а речові права, що становлять окрему групу об'єктів цивільних прав, і тому подібна конструкція виглядає дещо штучною.

Як зазначав Ю. Гамбаров, європейська юриспруденція створила нову категорію безтілесних речей, що відрізняється від класичної римської і охоплює «всі блага, що не мають тілесного буття, але захищаються об'єктивним правом. Це – не більше ніж фікція речі для таких об'єктів права, які, не маючи властивостей речі, тим не менш, прирівнюються до цієї останньої. Звідси не слідує, однак, щоб «безтілесна річ» була фіктивна як об'єкт права: вона фіктивна як річ, але існує, як відмінний від речі і постійно зростаючий у своєму значенні об'єкт права» [31, с. 589]. При цьому Ю. Гамбаров заперечував доцільність впровадження і розробки категорії безтілесних речей, стверджуючи, що подібні прийоми розробки юридичних понять не можуть сприяти їх визначеності, натомість слід віддати перевагу суворому розмежуванню між речовими правами і речами, що є суто тілесними об'єктами, і юридичними відносинами в т. зв. «нематеріальних благах» [31, с. 591].

У будь-якому разі нині неможливо відкидати появу нових об'єктів цивільних прав, які, не маючи матеріальної форми, тим не менш за своїм правовим статусом прирівнюються до речей. Яскравим прикладом є електроенергія, яка, хоча і не належить ані до речей, ані до прав, за своїми правовими (а не фізичними) характеристиками визнається річчю [33]. Поширення на електроенергію правового режиму речі дало змогу обґрунтувати поширення на неї і речових прав, а також зумовило особливості її цивільного та господарського обороту.

Категорія речі охоплюється більш широкою категорією майна, яке Юридичний словник 1983 р. визначає як матеріальні блага, сукупність матеріальних благ, що є, насамперед, об'єктом права власності та права оперативного управління, а також договору майнового найму, житлового найму тощо. Друге визначення майна, пропонуване цим самим словником, – сукупність майнових прав і обов'язків, що належать певній особі [34, с. 396]. Відповідь на питання, чи є криптовалюти майном, неоднозначна. З одного боку, загальноприйняті визначення майна, включаючи наведені, та його нормативне визначення, закріплене в ст. 190 ЦК України, відносять до майна, передусім, матеріальні блага, гроші та цінні папери, а також майнові права. Криптовалюти, як видається, являють собою «щось інше». При цьому важко заперечити, що криптовалюти є об'єктами саме майнових прав. У зв'язку з цим не припиняється пошук концепції, яка б змогла врівноважити цю суперечність.

Звертається увага на те, що категорія майна є досить широкою, і навіть ст. 177 ЦК України відносить до об'єктів цивільних прав так зване «інше майно», що дає змогу дослідникам дійти висновку щодо

можливості охоплення категорією «майно» ширшого переліку об'єктів, ніж виключно речі (включно з грошима та цінними паперами), та майнові права, і зокрема, прямо віднести криптовалюту до категорії «інше майно» [2], що, на думку автора, не можна вважати вдалим рішенням. Аналізуючи зміст поняття «інше майно», Н. Свірко звертає увагу, що ця сукупність залишає перспективи для формування спеціальних режимів для нових об'єктів, одночасно зберігаючи можливість для їх «вписання» у систему об'єктів цивільних прав. При цьому цілісної категорії «інше майно» не існує, оскільки законодавство не передбачає створення відповідної особливої об'єктної групи з відповідним правовим режимом. Запровадження цього терміна є «юридико-технічним прийомом, орієнтованим на «нові» об'єкти прав, мета якого – вписати їх у категорію «майно», що дає змогу поширювати на них, за аналогією, правові інструменти, властиві для об'єктів майнової групи (наприклад, право власності) [27]. Тобто визначення криптовалют через «інше майно» не дає належної відповіді на питання, а що це за майно? Якою є його природа? Якщо воно «інше», то відносно чого саме і т. д.

Враховуючи, що поняття майна не є сталою категорією, Ю. Свядос звертає увагу, що розвиток економіки призвів до розширення поняття майна і визнання нових видів майна, яке відбувається двома шляхами:

- розширення поняття «речової» власності, оскільки до майна як об'єкта власності почали відносити електроенергію і газ, а згодом й інші види енергії і сировини, що виходили за межі традиційного розуміння речі;
- розробка концепції «безтілесного майна», під яким розумілися права, що мали вартість і грошову оцінку [35].

Останнім часом все більшого визнання набуває концепція так званого «віртуального майна», до якого відносять електронні дані, що зберігаються на комп'ютерах або в мережі Інтернет, і включають електронну пошту, цифрові фотографії, електронні банківські виписки, доменні імена, онлайн-рахунки тощо [36]. Якщо виходити із зазначеного визначення, криптовалюти також можна віднести до віртуального майна, щоправда такий підхід потребуватиме розширення і доктринального, і нормативного змісту категорії майна.

Нарешті, слід згадати про категорію товарів, оскільки багато дослідників кваліфікують криптовалюту саме як товари, та й на законодавчому рівні у багатьох державах прижився саме такий підхід. Але товар, що визначається як продукт праці, або будь-яка продукція, послуги, роботи, право інтелектуальної власності та інші немайнові права, призначені для продажу [37, с. 858], – категорія радше економічна, ніж правова. Тобто товаром може виступати будь-який об'єкт цивільних прав, не обмежений в обороті, здатний до відчуження і призначений його власником (утримувачем) для продажу, і в цьому розумінні криптовалюти не є винятком: якщо вони пропонуються для

продажу, то цілком можуть виступати як товар, але в той самий час можуть і не бути товаром, якщо зберігаються у криптогаманці власника і до продажу не пропонуються. Таким чином, «товарність» не є властивістю, іманентно притаманною криптовалюти, яка стає товаром лише в обороті як і будь-яке інше майно.

Висновки. Криптоодиниця хоча і являє собою код або послідовність символів, її головне призначення – виступати засобом обміну. Безпосередньо як код вона самостійного значення не має і жодних корисних властивостей сама по собі не несе. Проте як засіб обміну, що приймається багатьма учасниками цивільного та господарського обороту, криптовалюта набуває суттєвої цінності.

Як засіб обміну криптовалюта відповідає цивільно-правовому визначенню поняття «блага», а відсутність у неї матеріальної форми чітко вказує на нематеріальний характер цього блага. Разом з тим, нематеріальні блага являють собою родові поняття відносно видових понять – конкретних об'єктів цивільних прав, що входять до зазначеної сукупності, а тому віднесення криптовалют до широкої категорії нематеріальних благ не можна вважати вичерпною характеристикою.

Враховуючи, що криптовалюти є об'єктами майнового обороту, і на них поширюються речові права, є підстави для визнання криптовалют майном, проте майно також являє собою сукупність об'єктів, а тому віднесення їх до майна вимагає подальшої деталізації.

Повною мірою криптовалюти не відповідають жодному з визначених нині об'єктів цивільних прав, і це свідчить на користь їх подальшого визначення як окремого об'єкта цивільних прав або як частини окремої групи об'єктів цивільних прав, наприклад, класу цифрових або віртуальних активів у складі нематеріальних благ, що вимагатиме розширення класифікації нематеріальних благ у Цивільному кодексі України і їх поділ на майнові та особисті немайнові нематеріальні блага. Майнові нематеріальні блага, до складу яких, крім віртуальних активів, у т. ч. криптовалют, доцільно віднести і майнові права, повинні, в свою чергу, визнаватися майном і об'єктами права власності.

Відносно грошово-кредитного законодавства криптовалюти не є грошима, хоча і здатні виконувати ті ж функції. Разом з тим, певні об'єкти стають грошима не через свою природу чи внутрішні характеристики, а в результаті визнання. Тобто цей статус є, радше, правовим режимом, ніж правовою природою. За певних умов цілком можна припустити визнання криптовалют грошима у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Школьний В. В. Правова природа біткоїна як особливого об'єкта цивільного права. Журн. східноєвропейського права. 2018. № 52. С. 132–137.
2. Меликов У. А. Криптовалюта в системе объектов гражданских прав. URL : <https://vestnik.susu.ru/law/article/download/7225/6033>.

3. Цирфа Г. О. Підходи до визначення статусу криптовалют: український підхід. Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження : матеріали наук.-практ.ї конф., м. Київ. 24 жовт. 2017 р. Київ : Політехніка 2017. С. 201–205.
4. Карпенко О. В Украине впервые официально продали квартиру за криптовалюту. URL : <https://ain.ua/2017/09/26/kvartiru-za-ethereum>.
5. Биткоин объект гражданского оборота и может быть внесён даже в уставной капитал : комментарии юристов. URL : http://protokol.com.ua/ru/bitcoin_obekt_gragdanskogo_oborota_i_moget_bit_vnesyon_dage_v_ustavnoy_kapital.
6. Про обіг криптовалюти в Україні : Проект Закону України № 7183 від 06.10.2017. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, зі змін. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII ; зі змін. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
9. Колобанов Д. В. Информация как объект гражданского права. URL : <http://www.yurclub.ru/docs/civil/article112.html>.
10. Бойцов С. М. Правовая природа бездокументарных ценных бумаг. URL : <https://cyberleninka.ru/article/v/pravovaya-priroda-bezdokumentarnyh-tsennyh-bumag-3>.
11. Спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні від 30.11.2017. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=59735329&cat_id=55838.
12. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 № 2658-III, зі змін. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.
13. Рішення Дарницького районного суду м. Києві від 24 берез. 2016 р. у справі № 753/599/16-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56686444>.
14. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика. 2004 г. URL : <http://www.allpravo.ru/library/doc99p0/instrum2232/item2249.html>.
15. Eastern district of Texas. Sherman division. Memorandum opinion regarding the court's subject matter jurisdiction. Securities and Exchange Commission. V. Trendon T. Shavers and Bitcoin Savings and Trust. Case № 4:13-cv-416. URL : <https://www.scribd.com/document/158943320/SEC-v-Shavers-August-6>.
16. United States District Court. Southern district of New York. Memorandum & Order. United States of America V. Anthony R. Murgio, et al. Case № 15-cr-769 (AJN). URL : <https://cdn.arstechnica.net/wp-content/uploads/2016/09/murgio-order.pdf>.
17. The State of Florida. Order granting defendant's motion to dismiss the information. Case № F14-2923. URL : <https://www.scribd.com/document/322422269/Florida-v-Espinoza>.
18. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ М-ва фінансів України від 07.02.2013 № 73. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
19. Юридична енциклопедія / за ред. Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1. 720 с.
20. European Court of Justice. Reports of Cases. 22 October 2015. Case C-264/14. Skatteverket v David Hedqvist. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62014CJ0264>.
21. Лунц Л. А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве. М. : Устав, 2004. 350 с.
22. Near money. URL : <http://www.businessdictionary.com/definition/near-money.html>.
23. Про Національний банк України. Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV, зі змін. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
24. Національний банк України. Офіційне Інтернет-представництво. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin від 10.11.2014. URL : https://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11879608.

25. Став відомий статус біткоїна в Україні. URL : <http://businessua.com/finance/37663stav-vidomii-status-bitkoina-v-ukraini.html>.
26. Про цінні папери та фондовий ринок. Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV, зі змін. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
27. Свирков С. А. Правовая квалификация энергии как объекта гражданских прав. URL: http://www.nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=23340.
28. Gaius. Institutes of Roman Law. The Online Library of Liberty. URL : http://files.libertyfund.org/files/1154/Gaius_0533.pdf.
29. Пухан И., Поленак-Акимовская. М. : Римское право ; под ред. В. А. Томсинова. М. : ЗЕРЦАЛО-М, 2003. 448 с.
30. Цивільний кодекс Галичини. Івано-Франківськ : Вавилон бібліотека, 2017. 272 с.
31. Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть ; под ред. В. А. Томилина. М. : Зерцало. 2003. 816 с.
32. Гримм Д. Д. К учению об объектах прав. URL : <http://referad.ru/k-ucheniyu-ob-obektah-prav/index.html#pages>.
33. Мурзин Д. В. Бестелесные вещи. URL : <http://www.privatelaw.ru/index.php/ru/izdatelskaya-deyatelnost/d-v-murzin-bestelesnye-veshchi>.
34. Юридичний словник ; за ред. Б. М. Бабія, Ф.Г. Бурчака та ін. Київ : Головна ред. Укр. рад. енцикл., 1983. 872 с.
35. Гражданское и торговое право капиталистических государств. URL : http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1005_page_1.html.
36. Andrew P. Grau. What Are Virtual Assets? November. 2011. URL : http://www.hrmm.com/library/files/client_alert_-_virtual_assets.pdf.
37. Сучасний тлумачний словник української мови ; за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : Школа, 2008. 1008 с.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2018.

Chaplan S. Legal nature of the cryptocurrency.

Background. *Cryptocurrency is a newly object, which caused a discussion about its' legal qualification and location in the system of civil rights objects. Today, there is no single approach among scientists to solve this problem.*

The analysis of recent researches and publications. *The unresolved issue of this issue has led to a lot of research, but at the present time there is no reason to speak about the availability of a consistent approach to this issue.*

The aim of the article is to study the legal nature of cryptocurrency as objects of civil rights.

Materials and methods. *The methodological basis of the research was, first of all, analysis and synthesis, induction and deduction, in combination with special legal research methods (formal-legal, comparative-legal, method of interpretation of law, etc.).*

Results. *Proceeding from the features of cryptocurrency as a very specific object of civil rights, it can be stated that the qualification of cryptocurrency as intangible assets is quite reasonable.*

Conclusion. *The article raises issues of the legal nature of cryptocurrency and its' place in the system of civil rights objects. To date, this issue remains controversial in view of the lack of a single approach among the researchers as to which groups of civil rights cryptocurrency are belonging. The mentioned problem remains one of the most important topics of scientific publications, both in Ukraine and abroad, among which we distinguish works V. Školnij, U. Melikov, G. Cirpha.*

Keywords: cryptocurrency; bitcoin; blockchain; object of civil rights.

REFERENCES

1. Shkol'nyj V. V. Pravova pryroda bitkoi'na jak osoblyvogo ob'jekta cyvil'nogo prava. Zhurn. shidnojevropejs'kogo prava. 2018. № 52. S. 132–137.
2. Melikov U. A. Kriptoaljuta v sisteme ob'ektov grazhdanskih prav. URL : <https://vestnik.susu.ru/law/article/download/7225/6033>.
3. Cyrfa G. O. Pidhody do vyznachennja statusu kryptoaljut: ukrai'ns'kyj pidhid. Internet rechej: problemy pravovogo reguljuvannja ta vprovadzhennja : materialy nauk.-prakt.i' konf., m. Kyi'v. 24 zhovt. 2017 r. Kyi'v : Politehnika 2017. S. 201 – 205.
4. Karpenko O. V Ukraine vpervye oficial'no prodali kvartiru za kriptoaljutu. URL : <https://ain.ua/2017/09/26/kvartiru-za-ethereum>.
5. Bitkoin ob'ekt grazhdanskogo oborota i mozhet byt' vnesjon dazhe v ustavnoj kapital : kommentarii juristov. URL : http://protokol.com.ua/ru/bitkoin_obekt_gragdanskogo_oborota_i_moget_bit_vnesyon_dage_v_ustavnoj_kapital.
6. Pro obig kryptoaljuty v Ukrai'ni : Proekt Zakonu Ukrai'ny № 7183 vid 06.10.2017. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684.
7. Cyvil'nyj kodeks Ukrai'ny vid 16.01.2003 № 435-IV, zi zmin. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Pro avtors'ke pravo i sumizhni prava : Zakon Ukrai'ny vid 23.12.1993 № 3792-XII ; zi zmin. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
9. Kolobanov D. V. Informacija kak ob'ekt grazhdanskogo prava. URL : <http://www.yureclub.ru/docs/civil/article112.html>.
10. Bojcov S. M. Pravovaja priroda bezdokumentarnyh cennyh bumag. URL : <https://cyberleninka.ru/article/v/pravovaya-priroda-bezdokumentarnyh-tsennyh-bumag-3>.
11. Spil'na zajava finansovyh reguljatoriv shhodo statusu kryptoaljut v Ukrai'ni vid 30.11.2017. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=59735329&cat_id=55838.
12. Pro ocinku majna, majnovyh prav ta profesijnu ocinochnu dij'al'nist' v Ukrai'ni : Zakon Ukrai'ny vid 12.07.2001 № 2658-III, zi zmin. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.
13. Rishennja Darnyc'kogo rajonnogo sudu m. Kyjevi vid 24 berez. 2016 r. u spravi № 753/599/16-c. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56686444>.
14. Lapach V. A. Sistema ob'ektov grazhdanskih prav: teorija i sudebnaja praktika. 2004 g. URL : <http://www.allpravo.ru/library/doc99p0/instrum2232/item2249.html>.
15. Eastern district of Texas. Sherman division. Memorandum opinion regarding the court's subject matter jurisdiction. Securities and Exchange Commission. V. Trenderon T. Shavers and Bitcoin Savings and Trust. Case № 4:13-cv-416. URL : <https://www.scribd.com/document/158943320/SEC-v-Shavers-August-6>.
16. United States District Court. Southern district of New York. Memorandum & Order. United States of America. V. Anthony R. Murgio, et al. Case № 15-cr-769 (AJN). URL : <https://cdn.arstechnica.net/wp-content/uploads/2016/09/murgio-order.pdf>.
17. The State of Florida. Order granting defendant's motion to dismiss the information. Case № F14-2923. URL : <https://www.scribd.com/document/322422269/Florida-v-Espinoza>.
18. Pro zatverdzhennja Nacional'nogo polozhennja (standartu) buhgalters'kogo obliku 1 «Zagal'ni vymogy do finansovoi' zvitnosti» : Nakaz M-va finansiv Ukrai'ny vid 07.02.2013 № 73. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
19. Jurydychna encyklopedija / za red. Ju. S. Shemshuchenko ta in. Kyi'v : Ukr. encykl., 1998. T. 1. 720 s.
20. European Court of Justice. Reports of Cases. 22 October 2015. Case C-264/14. Skatteverket v David Hedqvist. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62014CJ0264>.
21. Lunc L. A. Den'gi i denezhnye objazatel'stva v grazhdanskom prave. M. : Ustav, 2004. 350 s.

22. Near money. URL : <http://www.businessdictionary.com/definition/near-money.html>.
23. Pro Nacional'nyj bank Ukrai'ny. Zakon Ukrai'ny vid 20.05.1999 № 679-XIV, zi zmin. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
24. Nacional'nyj bank Ukrai'ny. Oficijne Internet-predstavnyctvo. Roz'jasnennja shhodo pravomirnosti vykorystannja v Ukrai'ni «virtual'noi' valjuty/kryptovaljuty» Bitcoin vid 10.11.2014. URL : https://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11879608.
25. Stav vidomyj status bitkoi'na v Ukrai'ni. URL : <http://businessua.com/finance/37663stav-vidomii-status-bitkoina-v-ukraini.html>.
26. Pro cinni papery ta fondovyj rynek. Zakon Ukrai'ny vid 23.02.2006 № 3480-IV, zi zmin. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
27. Svirkov S. A. Pravovaja kvalifikacija jenerгии kak ob'ekta grazhdanskih prav. URL: http://www.nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=23340.
28. Gaius. Institutes of Roman Law. The Online Library of Liberty. URL : http://files.libertyfund.org/files/1154/Gaius_0533.pdf.
29. Puhan I., Polenak-Akimovskaja. M. : Rimskoe pravo ; pod red. V. A. Tomsinova. M. : ZERCALO-M, 2003. 448 s
30. Cyvil'nyj kodeks Galychyny. Ivano-Frankivs'k : Vavylon biblioteka, 2017. 272 s.
31. Gambarov Ju. S. Grazhdanskoe pravo. Obshhaja chast' ; pod red. V. A. Tomilina. M. : Zercalo. 2003. 816 s.
32. Grimm D. D. K ucheniju ob ob'ektah prav. URL : <http://referad.ru/k-ucheniyu-ob-obektah-prav/index.html#pages>.
33. Murzin D. V. Bestelesnye veshhi. URL : <http://www.privatelaw.ru/index.php/ru/izdatelskaya-deyatelnost/d-v-murzin-bestelesnye-veshchi>.
34. Jurydychnyj slovnyk ; za red. B. M. Babija, F.G. Burchaka ta in. Kyi'v : Golovna red. Ukr. rad. encykl., 1983. 872 s.
35. Grazhdanskoe i torgovoe pravo kapitalisticheskikh gosudarstv. URL : http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1005_page_1.html.
36. Andrew P. Grau. What Are Virtual Assets? November. 2011. URL : http://www.hrmml.com/library/files/client_alert_-_virtual_assets.pdf.
37. Suchasnyj tлумachnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy ; za zag. red. V. V. Dubichyns'kogo. Harkiv : Shkola, 2008. 1008 s.

УДК 346.544.4

ТИЩЕНКО Юлія,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри міжнародного приватного, комерційного та цивільного права Київського національного торговельно-економічного університету

ПОНЯТТЯ «ПОСЛУГА»: В МІЖНАРОДНОМУ ТА ВІТЧИЗНЯНОМУ ПРАВІ

Здійснено спроби вдосконалення визначення поняття «послуга». Проаналізовано положення міжнародно-правових актів та вітчизняного законодавства, які містять визначення цього поняття. Досліджено наукові концепції дефініції поняття «послуга».

Ключові слова: економічна діяльність, послуга, постачання послуг, міжнародно-правове регулювання послуг, національно-правове регулювання послуг.

Тищенко Ю. Понятие «услуга»: в международном и отечественном праве. Осуществлены попытки усовершенствования определения понятия «услуга». Проанализированы положения международно-правовых актов и отечественного законодательства, содержащие определения этого понятия. Исследованы научные концепции дефиниции понятия «услуга».

Ключевые слова: экономическая деятельность, услуга, поставка услуг, международно-правовое регулирование услуг, национально-правовое регулирование услуг.

Постановка проблеми. Трансформація індустріальних національних господарств у постіндустріальні супроводжується активним розвитком сфери послуг як головної ознаки науково-технічного прогресу, коли частка послуг у структурі ВВП розвинених країн світу постійно зростає. Як зазначає С. С. Конах, середньорічні темпи приросту ВВП у сфері послуг випереджають темпи приросту ВВП у виробництві товарів (близько 2,5 %). У ній зайнято більше половини працездатного населення світу, зокрема у Німеччині та Італії – близько 40 %, у Нідерландах – майже 50 %, у США – понад 70 % [1, с. 159]. Сфера послуг стає транснаціональною і наявне міжнародно-правове регулювання цьому тільки сприяє.

Незважаючи на збільшення частки послуг у національних економіках і світовій економічній системі, існують деякі проблеми їх правового регулювання, зокрема – неоднозначність визначення самої категорії «послуга».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню поняття «послуга» присвячено праці О. В. Голіної, Н. В. Федорченко, Г. Ю. Шаркової, О. Ю. Щодри [2–5] та інших, в яких «послуга» розглядалася з різних аспектів як категорія зобов'язального права, різновид господарської діяльності чи поняття економічної науки тощо.

Складність та багатогранність явища «послуга», необхідність з'ясування його сутності та відсутність ґрунтовних досліджень для належного правового регулювання формує потребу його ретельного вивчення.

Метою статті є здійснення аналізу положень міжнародно-правових та національних актів щодо визначення поняття «послуга» та формулювання авторської дефініції.

Матеріали та методи. Методологічну основу праці становили такі загальнонаукові та спеціальні методи наукового дослідження, як діалектичний, системно-функціональний, порівняльно-правовий, узагальнення тощо. Інформаційну базу склали документи ООН [6], СОТ [7], ISO [8], ЄС [9–10], ОЕСР [11], закони України [12–14], дослідження вітчизняних науковців [15–21].

Результати дослідження. Послуга є предметом правового регулювання не тільки національного, а й міжнародного законодавства.

Головним джерелом відповідних правових норм у сфері міжнародно-правового регулювання наразі є Генеральна угода про торгівлю послугами (*General Agreement on Trade in Services, GATS*) від 15.04.1994 [7], що є складовою пакета документів про створення СОТ, але у ній відсутнє визначення поняття «послуга», а стаття 1 надає лише види засобів їх постачання. Для цілей ГАТС торгівля послугами означає їх поставку:

- з території однієї країни-члена на територію будь-якої іншої країни-члена;
- на території однієї країни-члена споживачеві послуг будь-якої іншої країни-члена;
- постачальником послуг однієї країни-члена шляхом комерційної присутності на території будь-якої іншої країни-члена;
- постачальником послуг однієї країни-члена шляхом присутності фізичних осіб країни-члена на території будь-якої іншої країни-члена.

Частина третя ст. 1 ГАТС зазначає, що «послуги» включають кожен вид послуг у будь-якому секторі за винятком послуг, що постачаються при виконанні функцій державної влади. Згідно з цією нормою «послуга, що надається при виконанні функцій державної влади», означає будь-яку послугу, яка надається не на комерційній основі і не за умовами конкуренції з одним або кількома постачальниками послуг.

Додатки до ГАТС містять правове регулювання торгівлі деякими видами послуг. Додаток щодо авіатранспортних послуг застосовується до заходів стосовно ремонту та сервісного обслуговування літаків; продажу та збуту авіатранспортних послуг; послуг комп'ютерної системи резервування. Проте у цьому Додатку послугою не вважаються заходи

щодо прав перевезення, яким би чином вони не були надані; послуг, безпосередньо пов'язаних з реалізацією прав перевезень.

Додаток щодо фінансових послуг має конкретний їх перелік. Страхові послуги містять пряме страхування, страхування життя, перестраховування, страхове посередництво. Натомість банківські послуги полягають у прийомі від населення депозитів та інших грошових коштів, що належать до сплати, видачі позик усіх видів, в усіх видах послуг щодо платежів та грошових переказів, наданні гарантій та фінансового лізингу тощо.

Особливе міжнародно-правове регулювання, що міститься в окремих Додатках ГАТС, мають послуги щодо морського транспорту та телекомунікацій. Сфера авіаційних та морських перевезень, фінансових та телекомунікаційних послуг, з огляду на їх специфічність, знайшли свою конкретизацію. Натомість інші види послуг у зазначеному документі мають абстрактний характер, що може зумовити протекціоністські недружні дії держав у випадку імпорту таких послуг.

Ще одним міжнародно-правовим джерелом регулювання сфери надання послуг є Кодекс лібералізації поточних невидимих операцій Організації економічного співробітництва та розвитку від 12 грудня 1961 р. [11]. Цей нормативно-правовий акт спрямований на ліквідацію обмежень за поточними невидимими операціями між країнами-учасниками. Його Додаток А містить перелік поточних невидимих операцій, на які учасники надають будь-який дозвіл, необхідний для реалізації зазначених операцій. Він складається з одинадцяти розділів, які, в свою чергу, містять найменування конкретних послуг: технічна допомога, складське зберігання, пасажирські та вантажні перевезення, страхування життя, управління активами, туризм тощо.

Розуміння поняття «послуга», закладене в цьому Кодексі, не має абстрактного загального характеру, і, відповідно, у держав-учасників виникають зобов'язання щодо лібералізації торгівлі тільки тих видів послуг, які в ньому зазначені.

Нормативні документи Міжнародної організації зі стандартизації (*International Organization for Standardization, ISO*), зокрема стандарт «Оцінювання відповідності – Вимоги до органів, що сертифікують продукцію, процеси та послуги (згідно з *ISO/IEC 17065:2012*)», затверджений наказом № 175-Я Національного агентства з акредитації України від 27.12.2013, також містять дефініцію поняття «послуга», де згідно з п. 3.6 даного стандарту «послуга – це результат, принаймні, однієї дії, що обов'язково виконується у взаємодії між постачальником та замовником, і який, зазвичай, є нематеріальним» [8]. Надавання послуги може охоплювати:

- дії, виконувані з матеріальною продукцією, наданою замовником (наприклад, автомобіль, що підлягає ремонту);
- дії, виконувані з нематеріальною продукцією, наданою замовником (наприклад, з декларацією про отримані доходи, необхідною для обчислення розміру податку);

- надавання нематеріальної продукції (наприклад, надавання інформації в контексті передавання знань);
- створення сприятливих умов для замовника (наприклад, у готелях і ресторанах).

У наведеному нормативному акті під послугою розуміють результат, як правило, нематеріальний, однієї дії (операції), що обов'язково пов'язана зі співробітництвом між постачальником та замовником. Слід наголосити про слушність такого визначення послуги, а саме – як нематеріальної продукції, яка завжди виникає у процесі взаємодії між учасниками, та можливості сторін впливати на кінцевий результат.

Поняття «послуга» використовується й у правових актах, виданих у рамках Європейського співтовариства за концепцією *acquis communautaire* (доробок спільноти). У ст. 57 (50) Договору про функціонування Європейського Союзу під «послугами» розуміються послуги, «що їх надають зазвичай за винагороду, тією мірою, якою вони не підпадають під дію положень про свободу пересування людей, товарів та капіталу». Зокрема, послуги – це діяльність промислового та торговельного характеру, діяльність ремісників та осіб вільних професій [9].

Стаття 4 Директиви 2006/123/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Щодо послуг на внутрішньому ринку» від 12.12.2006 при визначенні поняття «послуга» містить посилання на ст. 57 (50) зазначеного Договору і наголошує, що послуга – це будь-яка економічна діяльність, що не є найманою працею, яка зазвичай здійснюється за винагороду [10].

Таким чином, поняття «економічна діяльність» охоплює великий спектр господарських дій, у тому числі виробництво та реалізацію продукції, надання послуг, а також виконання робіт. Тому, в коментованій статті не міститься чіткого розмежування поняття «послуга» від інших видів економічної діяльності.

Натомість, Директива 2006/123/ЄС визначає види діяльності, до яких її положення не застосовуються. Це неекономічні послуги загального значення; фінансові послуги (банківська справа, кредит, страхування, цінні папери, інвестиційні фонди); послуги та мережі електронних комунікацій; транспортні послуги; послуги агенцій із тимчасового працевлаштування; послуги охорони здоров'я; аудіовізуальні послуги; послуги з організації ігор на гроші (лотереї, казино); діяльність, пов'язана з участю в здійсненні публічної влади; соціальні послуги; послуги з охорони особистої безпеки; послуги, що надаються нотаріусами та судовими виконавцями; послуги щодо оподаткування [10].

Власне визначення послуги в праві ЄС надає О. Ю. Щодра, зокрема, як регламентовану діяльність самостійного, тимчасового, нерегулярного характеру, яку виконують за винагороду, на власний ризик фізичні особи, що є громадянами Європейського Союзу та постійно у ньому проживають, або юридичні особи, що засновані в одній з держав-членів ЄС відповідно до законодавства держав-членів з метою одержання прибутку, а також коли така діяльність провадиться в іншій

державі-члені ЄС, ніж держава-член громадянства фізичної особи або держава заснування юридичної особи. Лише сукупність цих обов'язкових елементів формує поняття послуги у праві ЄС – тобто, економічної діяльності, що регулюється положеннями про свободу руху послуг у Договорі про функціонування Європейського Союзу [5, с. 4].

З'ясування сутності поняття «послуга» потрібне і для визначення сфери міжнародно-правового регулювання, яке для такого виду діяльності не застосовується. Відповідно до частини другої ст. 3 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, її умови не застосовуються до договорів, в яких зобов'язання сторони, що поставляє товар, полягає в основному у виконанні роботи чи наданні інших послуг [6]. Тому виникає питання про розмежування поставки товару, що буде вважатися послугою від поставки товару, яке буде мати ознаки договору купівлі-продажу.

Аналіз положення основних міжнародно-правових актів у царині регулювання послуг надає можливість з'ясувати, що поняття «послуга» не має чіткого визначення, що містить ознаки, які б виокремлювали цей вид діяльності від інших різновидів економічних дій.

У національно-правовому регулюванні діяльності щодо надання послуг існує більш ніж 250 нормативно-правових актів, в яких міститься термін «послуга», проте, не всі вони містять визначення цього поняття.

Відповідно до ст. 901 Цивільного кодексу України за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором [12].

Згідно з п. 14.1.185. Податкового кодексу України постачання послуг – це будь-яка операція, що не є постачанням товарів, чи інша операція з передання права на об'єкти права інтелектуальної власності та інші нематеріальні активи чи надання інших майнових прав стосовно таких об'єктів права інтелектуальної власності, а також надання послуг, що споживаються в процесі вчинення певної дії або провадження певної діяльності [13].

У зазначених дефініціях міститься основна ознака послуги – це будь-яка операція, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності.

Таким чином, на відміну від продукції та результату робіт, які мають матеріальну форму, послуга – це товар «невидимий», що й породжує деякі складнощі її правового регулювання.

Проте п. 17 частини першої ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» визначає послугу як діяльність виконавця з надання (передання) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб [14]. Тобто в цій дефініції під послугою також розуміють певне нематеріальне чи

матеріальне благо. Таке неоднозначне пояснення ознак послуги ускладнює її правове регулювання, хоча наукові дослідження з більш детальним аналізом вітчизняного законодавства на предмет визначення поняття «послуга» вже існують [15, с. 323–325]. Причому, слід відмежувати дефініції «послуга», зроблені в рамках юридичної науки, від економічної категорії «послуга».

Як слушно зазначає О. Ю. Щодра, юридична наука розглядає послугу як різновид зобов'язальних правовідносин, а також як вид підприємницької діяльності, наділений характеристиками економічної доцільності, систематичності та правомірності. Економічна наука, натомість, розглядає послуги як різновид товару з специфічними характеристиками, зокрема, як товар нематеріальний, неречовий вид людської діяльності [5, с. 4].

Послугу як специфічний об'єкт цивільних прав, продукт корисної дії або діяльності, що не має майнового вираження, результат якої (послуги) не має юридичного значення і не може бути гарантованим, визначає А. А. Телестакова [16, с. 5–6].

В. В. Луць також стверджує, що надання послуг невіддільне від діяльності особи, яка надає послуги, і корисний ефект такої діяльності не виступає у вигляді певного осяжного матеріалізованого результату, а полягає в самому процесі надання послуги [17, с. 573].

На думку Г. Ю. Шаркової, ключовим моментом, що може охарактеризувати послугу, є корисний результат, якого очікує послугоотримувач від послугонадавача, що може виражатися у майновому характері, оскільки більшість послуг є економічним підґрунтям. Автор наводить такі ознаки послуг:

- мають нематеріальний характер, а їх результат не набуває уречевленого вигляду;
- тісно пов'язані з особою виконавця та процесом вчинення ним певних дій (здійснення певної діяльності);
- не збігаються із самими діями (здійсненням діяльності) виконавця, а існують як окреме явище – певне нематеріальне благо;
- корисний ефект від наданої послуги [4, с. 126–127].

Послугу як дію або діяльність, корисний ефект від якої не має матеріальної форми і споживається в процесі її надання та невіддільний від неї, визначає Ю. П. Бурило [18, с. 12].

Сутність послуги як діяльності, яка не спрямована на досягнення матеріального результату, однак такої, що породжує певне благо, яке має споживну вартість і задовольняє потреби замовника, формулює О. В. Голіна. Дослідниця також зазначає одну із особливостей послуги – вона споживається в процесі її надання [2, с. 83].

Послугу як дію або сукупність дій (діяльність), об'єднаних однією метою – створення корисного ефекту, визначає Н. В. Федорченко [3, с. 172].

Крім того, в науці містяться визначення послуг, залежно від галузей економіки, в яких вони надаються. Відповідно, професійна фінансова послуга – це послуга, що надається систематично або з наміром її постійного вчинення з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів. Одноразова операція, пов'язана з прийняттям на себе послугонадавачем безумовного зобов'язання з фіксованою сумою фінансових активів перед послугоотримувачами (суб'єктами господарювання і фізичними особами), може бути визнана фінансовою послугою лише у випадку і в порядку, встановлених законом [19, с. 4].

Медична послуга є видом професійної діяльності медичних закладів (організацій) чи фізичних осіб-підприємців, які займаються приватною медичною практикою відповідно до існуючих медичних стандартів, що включає застосування спеціальних заходів стосовно здоров'я у вигляді медичного втручання, потенційним результатом якого є поліпшення загального стану чи функціонування окремих органів або систем організму людини, а також (або) досягнення певних естетичних змін зовнішності. Медичні послуги належать до нематеріальних, негарантованих послуг [20, с. 4–5].

Під страховою послугою розуміють комплекс дій (сукупність фінансових та супутніх операцій) щодо захисту майнових інтересів страхувальників у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів та доходів, отриманих від розміщення цих фондів [21, с. 230].

Висновки. Результати аналізу міжнародно-правового регулювання послуг, зокрема Генеральної угоди з торгівлі послугами 1994 р., Кодексу лібералізації поточних невидимих операцій 1961 р., Директив Європейського Парламенту і Ради, нормативних документів Міжнародної організації зі стандартизації свідчать, що однозначне визначення, а в деяких випадках і сама дефініція поняття «послуга» у зазначених актах відсутні, що може призводити до зловживань з боку суб'єктів правозастосування.

Немає узгодженого підходу до визначення поняття «послуга» й у вітчизняному законодавстві. Причому, з огляду на різноманітність економічних видів діяльності, в яких можуть надаватися послуги, це поняття набуває нових специфічних ознак.

Аналіз нормативно-правових та доктринальних положень дає підстави для висновку, що під послугою слід розуміти дію, роботу, операцію, результат господарської діяльності, комплекс заходів щодо надання отримувачу послуги певного, необхідного для нього блага, яке він може спожити як під час отримання послуги (транспортні послуги, побутове, медичне обслуговування), так і використовувати її результати в майбутньому (консультаційні, інформаційні послуги тощо). Таке благо найпевніше може мати ознаки нематеріальних активів

(інформація, результати інтелектуальної, творчої діяльності), ніж матеріальних, та обов'язково бути результатом взаємодії між постачальником послуги та її отримувачем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конах С. С. Роль послуг у формуванні ВВП. Молодий вчений. 2014. № 12 (15). С. 159–161.
2. Голіна О. В. Договори про надання послуг у сфері господарювання: правова природа та особливості. Право і суспільство. 2014. № 2. С. 80–87.
3. Федорченко Н. В. До питання про предмет договору про надання послуг. Держава і право. 2014. Вип. 66. С. 165–173.
4. Шаркова Г. Ю. Науково-теоретичні підходи до встановлення ознак послуги як об'єкта цивільних прав. Держава та регіони. 2013. № 1. С. 123–128. Серія : Право.
5. Щодра О. Ю. Правове регулювання руху послуг в Європейському Союзі : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 – міжнародне право. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2011. 22 с.
6. Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980. Офіц. вісн. України. 2006. № 15. Ст. 1171.
7. Генеральна угода про торгівлю послугами СОТ від 15.04.1994. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_017.
8. Оцінювання відповідності : Вимоги до органів, що сертифікують продукцію, процеси та послуги (згідно з ISO/IEC 17065:2012) : норм. док. Міжнародної організації зі стандартизації. URL : http://www.ecolabel.org.ua/images/page/iso_17065_2012.pdf.
9. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25 березня 1957 року (консолідована версія). URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
10. Щодо послуг на внутрішньому ринку : Директива 2006/123/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 12.12.2006. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_906.
11. Кодекс лібералізації поточних невидимих операцій : рішення Ради Організації економічного співробітництва та розвитку від 12.12.1961. URL : <http://oecdru.org/rusweb/general/codex.htm>.
12. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003. Відом. Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
13. Податковий кодекс України від 02.12.2010. № 2755-VI. Відом. Верховної Ради України. 2011. № 13–17. Ст. 112.
14. Про захист прав споживачів : Закон України № 1023-XII від 12.05.1991. Відом. Верховної Ради УРСР. 1991. № 30. Ст. 379.
15. Тищенко Ю. В. Послуга як предмет правового регулювання. Сервісна економіка в умовах глобальної конкуренції: правовий та інституційний виміри : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 лист. 2017 р.) ; відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 508 с.
16. Телестакова А. А. Система договорів про надання послуг в цивільному праві України : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – цивільне право та процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2008. 25 с.
17. Дзера О. В., Кузнецова Н. С., Луць В. В. Зобов'язальне право: теорія і практика. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 912 с.
18. Бурило Ю. П. Особливості розмежування інформаційних та інформаційно-інфраструктурних робіт і послуг. Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Вип. 22. Ч. I. Т. 2. 2013. С. 11–14. Серія : Право.

19. Дроздова Н. В. Договір про надання фінансових послуг у цивільному праві України : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – цивільне право та процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. 23 с.
20. Михайлов С. В. Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичних послуг : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – цивільне право та процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 18 с.
21. Льченко Г. О. Цивільно-правові аспекти визначення поняття «страхова послуга». Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Вип. 22. Ч. II. Т. 1. 2013. С. 227–231. Серія : Право.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2018.

Tyshchenko Yu. The concept of «service»: in international and national law.

Background. *There are some problems of legal regulation of services. This is the ambiguity of the definition of the category «service».*

Analysis of recent research and publications. *The works of Golina A. V., Dzera A. V., Drozdova N. V., Kuznetsova N. S., Luts V. V., Mikhaylov S. V., Telestakova A. A., Shchodra A. Yu., Fedorchenko N. V., Sharkova G. Yu. and others are devoted to the problems of the definition of the concept of «service».*

The aim of the article is the analysis of the provisions of national and international legal acts, doctrinal works on the definition of «service» and the formulation of the author's definition of this concept.

Materials and methods. *Methodological basis is a number of methods: dialectical, system-functional, comparative-legal, method of generalization.*

Results. *The service is subject to legal regulation of national and international legislation. The General Agreement on Trade in Services 1994 lacks the definition of «service». The annexes to the GATS contain legal regulation of trade in certain types of services. «Service» in the understanding of the Code of Liberalization of Current Invisible Operations, 1961, does not have an abstract general character. The national legislation contains more than 250 normative legal acts, which contain the term «service». However, the definition of this concept is not unambiguous, and some regulatory legal acts do not contain the definition of «services». The definition of «service» was implemented in the domestic doctrine. It is necessary to separate the definitions of «services» in legal science from the economic category of «service».*

Conclusion. *A service should be understood as an action, a job, an operation, the result of an economic activity, a set of activities, etc., regarding the provision to the recipient of a service of a certain good for him, which he can consume both when receiving the service (transport services, medical care), and use its results in the future (consulting, information services, etc.). And such good has signs of intangible assets (information, results of intellectual activity).*

Keywords: *economic activities, service, supply of services, international legal regulation of services, national legal regulation of services.*

REFERENCES

1. Konah S. S. Rol' poslug u formuvanni VVP. Molodyj vchenyj. 2014. № 12 (15). S. 159–161.
2. Golina O. V. Dogovory pro nadannja poslug u sferi gospodarjuvannja: pravova pryroda ta osoblyvosti. Pravo i suspil'stvo. 2014. № 2. S. 80–87.
3. Fedorchenko N. V. Do pytannja pro predmet dogovoru pro nadannja poslug. Derzhava i pravo. 2014. Vyp. 66. S. 165–173.

4. Sharkova G. Ju. Naukovo-teoretychni pidhody do vstanovlennja oznak poslugy jak ob'jekta cyvil'nyh prav. Derzhava ta regiony. 2013. № 1. S. 123–128. Serija : Pravo.
5. Shhodra O. Ju. Pravove reguljuvannja ruhu poslug v Jevropejs'komu Sojuzi : avtoref. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.11 – mizhnarodne pravo. Kyi'v. nac. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyi'v, 2011. 22 s.
6. Konvencija OON pro dogovory mizhnarodnoi' kupivli-prodazhu tovariv vid 11.04.1980. Ofic. visn. Ukrai'ny. 2006. № 15. St. 1171.
7. General'na ugoda pro torgivlju poslugamy SOT vid 15.04.1994. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_017.
8. Ocinjuvannja vidpovidnosti : Vymogy do organiv, shho sertyfikujut' produkciju, procesy ta poslugy (zgidno ISO/IEC 17065:2012) : norm. dok. Mizhnarodnoi' organizacii' zi standartyzacii'. URL : http://www.ecolabel.org.ua/images/page/iso_17065_2012.pdf.
9. Dogovir pro funkcionuvannja Jevropejs'kogo Sojuzu vid 25 bereznja 1957 roku (konsolidovana versija). URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
10. Shhodo poslug na vnutrishn'omu rynku : Dyrektyva 2006/123/JeS Jevropejs'kogo Parlamentu i Rady vid 12.12.2006. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_906.
11. Kodeks liberalizacii' potocznyh nevydymykh operacij : rishennja Rady Organizacii' ekonomichnogo spivrobotnytstva ta rozvytku vid 12.12.1961. URL : <http://oecdru.org/rusweb/general/codex.htm>.
12. Cyvil'nyj kodeks Ukrai'ny № 435-IV vid 16.01.2003. Vidom. Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. 2003. № 40. St. 356.
13. Podatkovyj kodeks Ukrai'ny vid 02.12.2010. № 2755-VI. Vidom. Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. 2011. № 13–17. St. 112.
14. Pro zahyst prav spozhyvachiv : Zakon Ukrai'ny № 1023-III vid 12.05.1991. Vidom. Verhovnoi' Rady URSR. 1991. № 30. St. 379.
15. Tyshhenko Ju. V. Posluga jak predmet pravovogo reguljuvannja. Servisna ekonomika v umovah global'noi' konkurencii': pravovyj ta instyucijnyj vymiry : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyi'v, 15–16 lyst. 2017 r.) ; vidp. red. A. A. Mazaraki. Kyi'v : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2017. 508 s.
16. Telestakova A. A. Systema dogovoriv pro nadannja poslug v cyvil'nomu pravi Ukrai'ny : avtoref. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.03 – cyvil'ne pravo ta proces; simejne pravo; mizhnarodne pryvatne pravo. In-t derzhavy i prava im. V. M. Korec'kogo NAN Ukrai'ny. Kyi'v, 2008. 25 s.
17. Dzera O. V., Kuznecova N. S., Luc' V. V. Zobov'jazal'ne pravo: teorija i praktyka. Kyi'v : Jurinkom Inter, 1998. 912 s.
18. Burylo Ju. P. Osoblyvosti rozmezhuvannja informacijnyh ta informacijno-infrastrukturnykh robot i poslug. Nauk. visn. Uzhgorod. nac. un-tu. Vyp. 22. Ch. I. T. 2. 2013. S. 11–14. Serija : Pravo.
19. Drozdova N. V. Dogovir pro nadannja finansovyh poslug u cyvil'nomu pravi Ukrai'ny : avtoref. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.03 – cyvil'ne pravo ta proces; simejne pravo; mizhnarodne pryvatne pravo. Kyi'v. nac. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyi'v, 2005. 23 s.
20. Myhajlov S. V. Cyvil'no-pravova vidpovidal'nist' u sferi nadannja medychnyh poslug : avtoref. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.03 – cyvil'ne pravo ta proces; simejne pravo; mizhnarodne pryvatne pravo. Harkiv. nac. un-t vnutr. sprav. Harkiv, 2010. 18 s.
21. Il'chenko G. O. Cyvil'no-pravovi aspekty vyznachennja ponjattja «strahova posluga». Nauk. visn. Uzhgorod. nac. un-tu. Vyp. 22. Ch. II. T. 1. 2013. S. 227–231. Serija : Pravo.

УДК 342.25

ЩЕБЕТУН Ірина,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного та кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Запропоновано визначення поняття системи місцевого самоврядування та уточнено її сутність на основі аналізу теоретичних напрацювань і нормативного регулювання з урахуванням таких ознак і чинників, як моделі організації публічної влади на місцях, суб'єкти та форми здійснення місцевого самоврядування, адміністративно-територіальний поділ країни та ін.

Ключові слова: місцеве самоврядування, моделі організації публічної влади на місцях, суб'єкти місцевого самоврядування, форми здійснення місцевого самоврядування.

Щебетун И. Системы местного самоуправления: доктринальные подходы к определению понятия. Предложено определение понятия системы местного самоуправления и уточнена ее сущность на основе анализа теоретических работ и нормативного регулирования с учетом таких признаков и факторов, как модели организации публичной власти на местах, субъекты и формы осуществления местного самоуправления, административно-территориальное деления страны и др.

Ключевые слова: местное самоуправление, модели организации публичной власти на местах, субъекты местного самоуправления, формы осуществления местного самоуправления.

Постановка проблеми. В Україні неодноразово робилися спроби реформування системи місцевого самоврядування, і та, що існує сьогодні, відрізняється від попередніх, адже розширює перелік суб'єктів, які містить, не заперечує форм безпосередньої демократії на локальному рівні та існування органів місцевого самоврядування. Це є важливим для розуміння системи місцевого самоврядування, тенденцій і динаміки її розвитку на майбутнє, позаяк проблема визначення поняття і сутності системи місцевого самоврядування належить до спірних у юридичній науці. Останнім часом дослідження феномена місцевого самоврядування відрізняються значною кількістю окремих комплексних і ґрунтовних публікацій, що свідчить про постійне зростання зацікавленості до зазначеної проблематики. Проте відповідні наукові напрацювання про

сучасні соціально-політичні проблеми щодо питання визначення саме ефективної системи місцевого самоврядування в Україні практично відсутні, що актуалізує це дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання існування та розвитку місцевого самоврядування має як теоретичний, так і практичний характер. Цьому присвячено цілу низку наукових досліджень. Основні напрями реформи місцевого самоврядування в Україні досліджуються досить активно. Доктринальні нюанси муніципальної реформи в Україні з позиції теорії сучасного муніципалізму вивчають М. Баймуратова та Х. Приходько [1], концептуальні проблеми конституційної регламентації статусу територіальних громад – О. Батанов [2]. Конституційно-правові основи співвідношення і взаємодії місцевого самоврядування та державного управління досліджує В. Борденюк [3]. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства розглядає П. Любченко [4]. Шляхи удосконалення місцевого самоврядування в Україні в умовах демократизації та консолідації суспільства досліджує С. Серьогіна [5].

Попри значущість здобутків цих науковців, питання з'ясування поняття та змісту системи місцевого самоврядування все ще залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті – уточнення поняття та визначення сутності інституту «система місцевого самоврядування».

Матеріали та методи. В основу методології наукового дослідження покладено комплексний підхід до аналізу поняття «система місцевого самоврядування». Філософсько-методологічне підґрунтя праці становлять принципи, закони й категорії діалектики. Шляхом використання формально-юридичного методу встановлено поняття та зміст інституту «система місцевого самоврядування». У процесі дослідження також використовувалися структурно-функціональний і низка інших загальнонаукових і спеціальних наукових методів.

Результати дослідження. Під системою місцевого самоврядування окремі дослідники розуміють певну модель здійснення публічної влади на місцевому рівні, сукупність організаційно-правових форм та інститутів місцевого самоврядування, його суб'єктів, завдяки яким населення територіальної громади вирішує місцеві проблеми, реалізує надані йому функції та повноваження [6, с. 239]. Тобто сучасні українські науковці відходять від радянських стереотипів і відмовляються розглядати як тотожні поняття – систему суб'єктів місцевого самоврядування та організаційну структуру системи місцевого самоврядування.

Насамперед варто звернутися до етимології терміна «система» й аналізу ознак, притаманних соціальній системі.

Термін «система» має грецьке походження і перекладається як «поєднання, утворення», а його розуміння передбачає «будову, структуру, що становить єдність закономірно розташованих і функціональних частин» [7].

У філософській літературі система визначається як «сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. Якісні характеристики цих елементів становлять зміст системи, сукупність закономірних зв'язків між елементами – внутрішню форму, або структуру системи» [8].

У державно-правовій науці визначається: «система – це сукупність елементів, призначених для виконання заданих функцій» [9]. Отже, коли йдеться про систему органів, то мається на увазі якась цілісна сукупність одиниць, взятих як одне ціле з єдиними завданнями, які детерміновані функціями, покладеними на цю сукупність. Залежно від кількості та якості зв'язків між елементами однопорядкові системи відрізняються між собою. Саме завдяки організаційній структурі можна охарактеризувати систему як сукупність взаємопов'язаних елементів.

Системний підхід, відображений у ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», має суттєве онтологічне й гносеологічне значення. Наразі система є формою представлення предмета наукового пізнання, і в цьому розумінні вона є фундаментальною й універсальною категорією [10].

Оскільки в Україні немає єдності поглядів щодо поняття «система місцевого самоврядування», є потреба проаналізувати окремі з них. Зокрема, П. Д. Біленчук, В. В. Кравченко та М. В. Підмогильний визначають «систему місцевого самоврядування» як «сукупність органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення й організаційних форм, за допомогою яких відповідна територіальна громада або її складові частини здійснюють завдання і функції самоврядування, вирішують питання місцевого значення» [11, с. 26]. Це визначення цілком узгоджується з вимогами Європейської хартії місцевого самоврядування, яка була ратифікована Україною 15 липня 1997 р. Хоча Хартія розглядає як суб'єкт місцевого самоврядування передусім органи місцевого самоврядування, проте передбачає в ч. 2 ст. 3 можливість звернення до зборів громадян, референдуму або будь-якої іншої форми прямої участі громадян там, де це допускається за законом [12].

Оскільки, згідно з ч. 1 ст. 140 Конституції України та ч. 1 ст. 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», основним носієм функцій і повноважень місцевого самоврядування в Україні є територіальна громада, запропоноване визначення підсилює роль населення у вирішенні питань місцевого значення та місце в системі місцевого самоврядування.

Ще одне визначення поняття «система місцевого самоврядування» запропонував Ю. Бальцій: «Сукупність різних організаційних форм та інститутів місцевої демократії, через які здійснюються функції та повноваження місцевого самоврядування, утворює систему місцевого самоврядування» [13, с. 23].

Певним чином доповнює викладене позиція С. В. Болдирева, який пропонує систему місцевого самоврядування визначити як «об'єднання

взаємопов'язаних його суб'єктів і форм здійснення місцевого самоврядування, через які населення територіальної громади реалізує надані їй повноваження» [14, с. 121], що є слушною і заслуговує підтримки.

Свого часу існувало два поняття: система рад і представницька система. Під системою рад малися на увазі принципи її побудови, види рад, їх взаємодія з системою інших державних органів, громадськими організаціями, трудовими колективами й формами безпосередньої демократії. Представницька система визначалася як система взаємопов'язаних організаційно-політичних форм і відповідних правових інститутів, за допомогою яких забезпечується функціонування народного представництва на усіх рівнях державної структури [15, с. 58]. До цього часу ці визначення системи, ці поняття не втратили своєї актуальності, що пояснюється тим, що сьогодні система рад існує, але вже як система органів самоврядування, а не як органів державної влади. Поряд з ними існує також можливість звернення до інших форм прямої демократії, які хоча й не увійшли до системи, однак передбачені чинним законодавством, зокрема Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 7–9; 13). З наведеного випливає, що сучасна система місцевого самоврядування має містити положення не лише щодо закріплення суб'єктів місцевого самоврядування, а й відповідних форм здійснення місцевого самоврядування.

Визначення поняття системи місцевого самоврядування є складним і з боку законодавчого закріплення. Із аналізу ст. 5 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» випливає, що до системи місцевого самоврядування входять: територіальна громада; сільська, селищна, міська рада; сільський, селищний, міський голова; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; староста; районні, обласні ради; органи самоорганізації населення. Проте із самого поняття «місцеве самоврядування», яке дає Закон, зрозуміло, що це не лише право, а й реальна здатність громади самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення. Відповідно таку здатність громада може самостійно реалізовувати тільки використовуючи різноманітні форми безпосередньої демократії, тому ніяк не можна відкидати форми безпосереднього народовладдя при аналізі системи місцевого самоврядування. Саме тому поняття «система місцевого самоврядування», запропоноване П. Д. Біленчуком, В. В. Кравченком і М. В. Підмогильним, є більш прийнятним для розуміння феномену місцевого самоврядування [11, с. 26].

Отже, сутність системи місцевого самоврядування визначає взаємозв'язок і оптимальне функціонування різних організаційно-правових форм. Саме тому під системою можна розуміти сукупність органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення, форм прямого волевиявлення громадян, інших організаційно-правових форм здійснення місцевого самоврядування, через які територіальні громади матимуть право та реальні можливості вирішувати питання місцевого значення

згідно зі своїми власними інтересами, історичними та іншими місцевими традиціями.

Водночас варто зазначити, що в такому разі йдеться більшою мірою про сукупність суб'єктів місцевого самоврядування, аніж про систему місцевого самоврядування.

У багатьох сучасних публікаціях фахівці в галузі державного управління стверджують, що характерними ознаками будь-якої системи є наявність не менше двох взаємопов'язаних і впорядкованих елементів, єдність цільового призначення; функціональна самодостатність елементів, які забезпечують існування всієї системи в цілому; ієрархічність внутрішньої організації; субординаційність взаємозв'язків між структурними ланками тощо [11; 13].

Згадані ознаки цілком притаманні й місцевому самоврядуванню, формування, розвиток і функціонування якого залежить від багатьох чинників, зокрема, від окремих структурних елементів, що здійснюють соціальну регуляцію. Місьцеве самоврядування як система, так і окремі її елементи мають загальні інтереси, тому елементи не можуть залишатися поза системою, оскільки не можуть існувати поза нею, а сама система не має ніякої ієрархічної переваги щодо своїх елементів, оскільки також не може існувати без них.

Загалом, погоджуючись з позицією наведених авторів, не можна погодитися з тим, що систему можна розглядати без урахування різноманітних чинників: природно-географічних умов, історичного розвитку, особливостей національного складу населення, демографічної ситуації тощо. Як справедливо зазначається в юридичній літературі, до основних характеристик місцевого самоврядування як виду публічної влади в Україні належать такі: «1) її «публічність», ця влада поширюється на все населення, тобто на всіх жителів, об'єднаних фактом постійного проживання на відповідній території (територіальну громаду), та здійснюється від імені територіальної громади; 2) публічно-самоврядну владу характеризує особливий суб'єкт – територіальна громада – «первинний суб'єкт місцевого самоврядування, основний носій його функцій і повноважень» (ст. 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»); 3) її цілеспрямованість на задоволення та захист місцевих інтересів; 4) наявність особливого об'єкта місцевого самоврядування – питань місцевого значення; 5) її системні властивості, зокрема, система самоврядної влади є такою, що самоорганізовується, тобто її органи формуються самостійно територіальною громадою зі своїх членів. Крім того, територіальна громада здійснює свою владу і через організаційно-правові форми безпосередньої локальної демократії; 6) самостійність місцевого самоврядування, що конституційно гарантується державою, є найважливішою характерною ознакою цього виду публічної влади та знаходить своє відображення у «правовій, організаційній та матеріально-фінансовій самостійності» (ст. 3 Закону України

«Про місцеве самоврядування в Україні»), в організаційній відокремленості органів місцевого самоврядування у загальній системі управління суспільством. Водночас самотійність місцевого самоврядування не означає суверенність місцевого самоврядування, абсолютизація самотійності місцевого самоврядування не сприяє накопиченню демократичного потенціалу цього соціального інституту» [16, с. 304]. Саме тому всі окреслені вище ознаки мають враховуватися при визначенні та формуванні системи місцевого самоврядування.

Отже, перш ніж говорити про певну систему місцевого самоврядування, доцільно, враховуючи окреслені чинники, визначити, яка з відомих моделей здійснення публічної влади на місцях (англосаксонська, романо-германська, іберійська тощо) буде покладена в основу, тобто які принципи відносин місцевих органів між собою та з центральними органами влади є базовими. І хоча на сучасному етапі класифікація моделей місцевого самоврядування є дещо умовною, оскільки в багатьох країнах наразі спостерігається тенденція щодо їх зближення, основа відносин має бути визначена.

Якщо уточнювати поняття «система місцевого самоврядування», то потребує урахування також адміністративно-територіальний поділ країни, взаємовідносини місцевих органів влади між собою і з центральними органами влади та ін. Проведені в різних зарубіжних країнах реформи адміністративно-територіального поділу не мали наслідком формування однакової системи органів місцевого управління. Між адміністративно-територіальними одиницями там понині зберігаються певні відмінності щодо їх розміру, економічного потенціалу, чисельності населення. У більшості країн існують уніфіковані системи місцевого управління, за якими однакові органи мають однаковий правовий статус. Проте, на відміну від них, у Великій Британії та США системи місцевого управління складаються із організаційних ланок різних типів [17, с. 66–67]. Це підтверджує потребу окремій державі самотійно визначати ту систему місцевого управління, яка буде найбільш ефективною саме для цієї країни з урахуванням усіх чинників, про які йшлося вище.

Певні складнощі щодо однозначного визначення категорії «система місцевого самоврядування» можна пояснити тим, що в законодавстві немає чіткого визначення понять «суб'єкт місцевого самоврядування» та «система місцевого самоврядування». Ст. 5 чинного Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», маючи назву «Система місцевого самоврядування», реально не відображає зміст цього явища, зводячи (звужуючи) його до системи суб'єктів місцевого самоврядування, водночас не беручи до уваги, приміром, форми безпосереднього волевиявлення територіальних громад.

У зв'язку з цим більш продуктивним є концептуальний підхід, за якого система місцевого самоврядування складається з елементів, до

яких належать суб'єкти місцевого самоврядування (місцеве населення, представницькі органи тощо) та компонентів (структурні одиниці, взаємодія яких завдає й забезпечує якісні особливості, що притаманні системі), серед них форми:

- безпосереднього волевиявлення населення (референдум, вибори, опитування тощо);
- представництва публічної влади місцевого населення (органи місцевого самоврядування);
- представництва територіального громадського самоврядування (органи самоорганізації населення).

Такий підхід досить продуктивний з боку теорії та муніципальної практики. Окрім того, не можна конструктивно з'ясувати сутнісні та змістовні характеристики місцевого самоврядування, не збагнувши що таке «суб'єкт місцевого самоврядування як структурний елемент цієї системи».

У юридичній літературі поняття «система місцевого самоврядування» розглядається у двох значеннях – як «система місцевого самоврядування взагалі» і як «система місцевого самоврядування конкретного села, селища, міста» [18, с. 33]. Такий підхід використовується для розмежування системи місцевого самоврядування в широкому значенні, тобто як сукупності всіх організаційно-правових форм та інститутів, через які в Україні здійснюється місцеве самоврядування, та системи місцевого самоврядування у вузькому значенні – певного організаційно-правового механізму реалізації місцевого самоврядування в межах села, селища, міста, тобто окремої адміністративно-територіальної одиниці.

Подвійне тлумачення змісту поняття «система місцевого самоврядування» є не доцільним. Якоїсь єдиної системи в масштабі всієї країни місцеве самоврядування не має і в принципі мати не може на відміну від органів державної влади, які становлять єдину загальнодержавну систему. Це суперечить принципу організаційної автономності органів місцевого самоврядування і не відповідає їх природі як органів конкретної територіальної громади. Система місцевого самоврядування, що склалася в межах окремого села, селища, міста є повністю незалежною від аналогічної системи в будь-якому іншому населеному пункті. З огляду на це різні територіальні громади та їх власні органи не характеризуються спільними системоутворювальними ознаками й не можуть становити єдиної системи [13].

Висновки. Існуюча в Україні система місцевого самоврядування наразі є неефективною, економічно необґрунтованою, фінансово обтяжливою і не відповідає потребам суспільства. Діяльність місцевого самоврядування не спрямована на реалізацію його головного призначення – створення та підтримку сприятливого середовища, потрібного для всебічного розвитку людини, надання мешканцям територіальних громад якісних і доступних публічних послуг на основі сталого розвитку дієздатної громади.

Саме тому при визначенні та закріпленні системи місцевого самоврядування слід враховувати багато чинників. Організація місцевого самоврядування має характеризувати єдність, взаємозв'язок, оптимальне поєднання й функціонування різних організаційно-правових форм. Важливими є природно-географічні умови, історичний розвиток, особливості національного складу населення, демографічна ситуація. У національній моделі місцевого самоврядування має вибудовуватися система відносин центральної влади з мешканцями відповідних територій держави. Система має поєднувати адміністративно-територіальний поділ країни, взаємовідносини місцевих органів влади між собою і представниками місцевого самоврядування.

Термін «система місцевого самоврядування» доцільно вживати лише для позначення організаційно-правового механізму організації місцевого самоврядування в межах окремої самоврядної адміністративно-територіальної одиниці (села, селища, міста), територіальні громади яких виступають самостійними суб'єктами місцевого самоврядування, й визначити як закріплену Конституцією та законами України сукупність організаційно-правових форм організації місцевого самоврядування та його суб'єктів, що здійснюють основні функції місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баймуратов М. О., Батанов О. В., Приходько Х. В. Муніципальна реформа в Україні з позиції теорії сучасного муніципалізму: у пошуках доктринального оптимуму. Південноукр. правничий часоп. 2014. № 2. С. 3–8.
2. Батанов О. В. Концептуальні проблеми конституційної регламентації статусу територіальних громад в Україні. Часоп. Київ. ун-ту права. 2014. № 3. С. 4–8.
3. Борденюк В. І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії. Київ : Парламентське вид-во, 2007. 576 с.
4. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. Харків : Одиссей, 2006. 352 с.
5. Сergyogina S. G. Удосконалення місцевого самоврядування в Україні в умовах демократизації та консолідації суспільства. Право України. 2014. № 4. С. 107–115.
6. Щebetun I. S. Щодо поняття системи місцевого самоврядування. Науковий вісн. Ужгород. нац. ун-ту. 2012. № 19. С. 237–239. Серія : Право.
7. Український тлумачний словник. Київ : Перун, 2016. 1696 с.
8. Філософський енциклопедичний словник. URL : <https://studfiles.net/preview/5129867/page:85/>.
9. Український юридичний термінологічний словник. URL : <https://www.marazm.org.ua/document/termin/>.
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 24. С. 170.
11. Біленчук П. Д., Кравченко В. В., Підмогильний М. В. Місцеве самоврядування в Україні. Київ : Атіка, 2000. 304 с.
12. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
13. Бальцій Ю. Проблемні питання визначення системи місцевого самоврядування. Юридичний вісн. 2010. № 3. С. 22–28.

14. Болдирев С. В. Система місцевого самоврядування в Україні. Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 4–5 груд. 2001 р.). Харків : Нац. юридична акад. України, 2002. С. 120–122.
15. Бородін Є. І., Тарасенко Т. М. Розвиток системи місцевого самоврядування в Україні. Аспекти публічного управління. 2015. № 4. С. 58–61.
16. Орзів М. П., Шаповал В. М., Крусян А. Р. та ін. Проблеми сучасної конституціоналістики. Конституційні перетворення в Україні. Вип. 2 : за ред. М. П. Орзіх. Київ : Юрінком Інтер, 2012. С. 304.
17. Петришина М. О., Петришин О. О. Інституційна та системно-структурна організація місцевого самоврядування в зарубіжних країнах. Актуальні питання публічного та приватного права. 2015. № 3. С. 64–72.
18. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : за ред. С. Г. Сergyної. Харків : Право, 2005. 256 с.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2018.

Shchebetun I. The systems of local self-government: doctrinal approaches to the definition of the concept.

Background. Attempts to reform the system of local self-government have repeatedly been made in Ukraine, and the one that exists today broadens the list of subjects included in it, does not deny the forms of direct democracy at the local level. This is important for understanding the system of local self-government, trends and dynamics of its development for the future, since the problem of defining the concept and essence of the system of local self-government is controversial in legal science. There are practically no relevant scientific developments regarding the functioning of the people's power at the regional level in Ukraine, which emphasizes the relevance of the study.

Analysis of recent research and publications. The question of the existence and development of the system of local self-government has both theoretical and practical character, and in the legal literature repeated attempts have been made to solve this problem, as evidenced by the studies of both Ukrainian and foreign scholars.

Despite the significance of the achievements of these scholars, the question of clarifying the concept and content of the system of local self-government is still insufficiently researched.

The ***aim*** of the article is to clarify the concept and definition of the essence of the institution «system of local self-government».

Materials and methods. The basis of the methodology of scientific research is the integrated approach to the analysis of the concept of «system of local self-government». Through the use of the formal legal method, the concept and content of the institution «system of local self-government» are established. In the process of research it was also used structural and functional and a number of other general scientific and special scientific methods.

Results. Based on the analysis of theoretical developments and normative regulation, taking into account the signs and factors (models of the implementation of local authorities in the regions, subjects and forms of local self-government, administrative-territorial division of the country, etc.), the concept of a system of local self-government is proposed and its essence is specified.

Conclusion. The term «system of local self-government» should be used only to indicate the organizational and legal mechanism for the implementation of local self-government within a separate self-governing administrative-territorial unit (villages, towns, cities), territorial communities of which act as independent entities of local self-government.

Keywords: local self-government, models of implementation of public authority in the field, subjects of local self-government, forms of local self-government.

REFERENCES

1. Bajmuratov M. O., Batanov O. V., Pryhod'ko H. V. Muncypal'na reforma v Ukraïni z pozycii' teorii' suchasnogo muncypalizmu: u poshukah doktrynal'nogo optymumu. Pivdenoukr. pravnychyj chasop. 2014. № 2. S. 3–8.
2. Batanov O. V. Konceptual'ni problemy konstytucijnoi' reglamentacii' statusu terytorial'nyh gromad v Ukraïni. Chasop. Kyi'v. un-tu prava. 2014. № 3. S. 4–8.
3. Bordenjuk V. I. Misceve samovrjaduvannja ta derzhavne upravlinnja: konstytucijno-pravovi osnovy spivvidnoshennja ta vzajemodii'. Kyi'v : Parlaments'ke vyd-vo, 2007. 576 s.
4. Ljubchenko P. M. Konstytucijno-pravovi osnovy rozvytku misceвого samovrjaduvannja jak instytutu gromadjans'kogo suspil'stva. Harkiv : Odissej, 2006. 352 s.
5. Ser'ogina S. G. Udoskonalennja misceвого samovrjaduvannja v Ukraïni v umovah demokratyzacii' ta konsolidacii' suspil'stva. Pravo Ukraïny. 2014. № 4. S. 107–115.
6. Shhebetun I. S. Shhodo ponjattja systemy misceвого samovrjaduvannja. Naukovyj visn. Uzhgorod. nac. un-tu. 2012. № 19. S. 237–239. Serija : Pravo.
7. Ukraïns'kyj tlumachnyj slovnyk. Kyi'v : Perun, 2016. 1696 s.
8. Filososfs'kyj encyklopedychnyj slovnyk. URL : <https://studfiles.net/preview/5129867/page:85/>.
9. Ukraïns'kyj jurydychnyj terminologichnyj slovnyk. URL : <https://www.marazm.org.ua/document/termin/>.
10. Pro misceve samovrjaduvannja v Ukraïni: Zakon Ukraïny vid 21 travnja 1997 roku. Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukraïny (VVR). 1997. № 24. S. 170.
11. Bilenchuk P. D., Kravchenko V. V., Pidmogyl'nyj M. V. Misceve samovrjaduvannja v Ukraïni. Kyi'v : Atika, 2000. 304 s.
12. Jevropejs'ka hartija misceвого samovrjaduvannja vid 15 zhovtnja 1985 roku. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
13. Bal'cij Ju. Problemni pytannja vyznachennja systemy misceвого samovrjaduvannja. Jurydychnyj visn. 2010. № 3. S. 22–28.
14. Boldyrjev S. V. Systema misceвого samovrjaduvannja v Ukraïni. Problemy vdoskonalennja pravovogo reguljuvannja misceвого samovrjaduvannja : materialy nauk.-prakt. konf. (m. Harkiv, 4–5 grud. 2001 r.). Harkiv : Nac. jurydychna akad. Ukraïny, 2002. S. 120–122.
15. Borodin Je. I., Tarasenko T. M. Rozvytok systemy misceвого samovrjaduvannja v Ukraïni. Aspekty publichnogo upravlinnja. 2015. № 4. S. 58–61.
16. Orzih M. P., Shapoval V. M., Krusjan A. R. ta in. Problemy suchasnoi' konstytucionalistyky. Konstytucijni peretvorennya v Ukraïni. Vyp. 2 : za red. M. P. Orzih. Kyi'v : Jurinkom Inter, 2012. S. 304.
17. Petryshyna M. O., Petryshyn O. O. Instytucijna ta systemno-strukturna organizacija misceвого samovrjaduvannja v zarubizhnyh kraïnah. Aktual'ni pytannja publichnogo ta pryvatnogo prava. 2015. № 3. S. 64–72.
18. Derzhavne budivnyctvo i misceve samovrjaduvannja v Ukraïni : za red. S. G. Ser'oginoi'. Harkiv : Pravo, 2005. 256 c.